

**Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego
Wydział Nauk Ekonomicznych
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa**

POTENCJAŁ TURYSTYCZNY W REGIONACH

Redakcja naukowa Izabella Sikorska-Wolak

**Wydawnictwo SGGW
Warszawa 2008**

Recenzenci:

dr hab. Krystyna Krzyżanowska, prof. nadzw. SGGW

dr hab. Izabella Sikorska-Wolak, prof. nadzw. SGGW

dr hab. Jan Wołoszyn, prof. nadzw. SGGW

dr Agata Balińska

dr Halina Powęska

Publikacja dofinansowana ze środków
Samorządu Województwa Mazowieckiego

Redakcja techniczna – Jan Zawadka

SPIS TREŚCI

Wstęp

CZĘŚĆ I

WALORY PRZYRODNICZE I KULTUROWE WSI JAKO WAŻNY ELEMENT POTENCJAŁU TURYSTYCZNEGO

Jakub Mosz

Aspekty kulturowe turystyki wiejskiej.....9

Marian Woźniak, Artur Stec

Środowisko przyrodnicze i kulturowe jako dobro ekonomiczne i społeczna
wartość rozwoju turystyki wiejskiej na przykładzie Bieszczadów.....23

Dominik Orłowski, Magdalena Woźniczko

Skansen kurpiowski jako atrakcja turystyczna promująca
kuchnię regionalną35

Magdalena Woźniczko, Dominik Orłowski

Wielkanocne obrzędy oraz tradycje kulinarne i ich wykorzystanie
w ofercie turystyki wiejskiej.....51

Halina Powęska

Cmentarze jako walory krajoznawcze mazowieckiego miasta
(na przykładzie Góry Kalwarii).....71

CZĘŚĆ II

ZASOBY STRUKTURALNE I FUNKCJONALNE W UJĘCIU REGIONALNYM I LOKALNYM ORAZ ICH WYKORZYSTANIE W ROZWOJU TURYSTYKI WIEJSKIEJ

Bogusław Stankiewicz

Atrakcyjność turystyczna województwa zachodniopomorskiego –
uwarunkowania i kierunki zmian.....85

Kazimierz Michałowski, Eugeniusz Wiśniewski

Cele i formy turystyki wiejskiej na przykładzie obszaru
„Zielone Płuca Polski”.....97

Karolina Mischczak Wykorzystanie potencjału Roztoczańskiego Parku Narodowego i Zwierzyńca dla edukacji i rozwoju turystyki w regionie.....	105
Jan Zawadka, Magdalena Jabłońska Waloryzacja wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej wybranych gmin województwa lubelskiego	115
Bogusław Sawicki Możliwości wykorzystania gospodarstw agroturystycznych w realizacji programów edukacyjnych w szkołach ponadgimnazjalnych na Lubelszczyźnie.....	127
Agata Balińska Potencjał turystyczny gminy Hrubieszów i możliwości jego wykorzystanie w rozwoju agroturystyki.....	135
Jolanta Jankowska, Grażyna Anna Ciepela, Roman Kolczarek, Jacek Sosnowski Potencjał agroturystyczny powiatu Mińsk Mazowiecki i jego wykorzystanie.....	147
Mikołaj Jalinik Możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w gminie Mielnik.....	161

CZEŚĆ III Z DOŚWIADCZEŃ INNYCH KRAJÓW

Agnieszka Jaszczak, Krzysztof Młynarczyk, Emilia Marks, Krzysztof Nykiel Rozwój turystyki wiejskiej na przykładzie Finlandii.....	173
Wioletta Bieńkowska, Joanna Dmitruk Agroturystyka w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii.....	187
Joanna Dmitruk, Wioletta Bieńkowska Europejskie organizacje i stowarzyszenia wspierające rozwój obszarów wiejskich.....	197
Jacenty Musiał Współpraca samorządów na rzecz rozwoju turystyki w Norwegii na przykładzie gminy Grong.....	211

Wstęp

W literaturze przedmiotu, a także w dokumentach programowych o charakterze strategicznym dotyczących rozwoju obszarów wiejskich podkreślane są zarówno potrzeby, jak i duże możliwości rozwoju turystyki wiejskiej. Możliwości te są zróżnicowane regionalnie i lokalnie i wynikają z położenia regionu, uwarunkowań historycznych, ale też a może przede wszystkim z posiadanych zasobów przyrodniczych, kulturowych, infrastrukturalnych i ludzkich. I w tym momencie wkraczamy w obszar zagadnień związanych z potencjałem turystycznym.

Pojęcie „potencjał turystyczny” nie zostało w literaturze jednoznacznie zdefiniowane, czego konsekwencją jest różna jego interpretacja. Jedni utożsamiają potencjał turystyczny z atrakcyjnością turystyczną danego obszaru, inni zawężają ten termin do walorów turystyczno-krajoznawczych i/bądź zagospodarowania turystycznego. Pominięcie zaś przez wielu autorów w podejmowanych badaniach konceptualizacji pojęcia potencjał turystyczny oraz zmiennych określających jego elementy (części składowe), a także operacjonalizacji sposobów jego pomiaru powoduje dosyć dużą dowolność w jego analizie. W niniejszej publikacji zaprezentowano szerokie podejście do ujmowania potencjału turystycznego, przyjmując za J. Kaczmarkiem, A. Stasiakiem i B. Włodarczykiem, iż potencjał turystyczny to „wszystkie elementy środowiska geograficznego oraz zachowania człowieka, które mogą być wykorzystywane do uprawiania turystyki bądź do zajmowania się turystyką”. Na potencjał turystyczny składają się więc wszelkie zasoby strukturalne i funkcjonalne warunkujące rozwój turystyki na określonym obszarze.

W pracy podjęto próbę ukazania różnych elementów potencjału turystycznego w układzie regionalnym i lokalnym, a także możliwości ich wykorzystania w turystyce ze szczególnym uwzględnieniem turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki. Zaprezentowano też doświadczenia wybranych krajów europejskich w rozwoju turystyki, z wykorzystaniem potencjału turystycznego obszarów wiejskich. W kształtowaniu oferty gospodarstw agroturystycznych oraz innych podmiotów świadczących usługi turystyczne na wsi cenne bowiem mogą być doświadczenia innych krajów, a szczególnie tych które znacznie wcześniej dostrzegły możliwości rozwoju obszarów wiejskich z wykorzystaniem funkcji turystycznej.

Praca składa się z trzech części. Są nimi: I. Walory przyrodnicze i kulturowe wsi jako ważny element potencjału turystycznego; II. Zasoby strukturalne i funkcjonalne w ujęciu regionalnym i lokalnym oraz ich wykorzystanie w rozwoju turystyki wiejskiej; III. Z doświadczeń innych krajów.

Zdajemy sobie sprawę z tego, iż wyodrębnienie pierwszych dwóch części nie jest w pełni precyzyjne, bowiem walory przyrodnicze i kulturowe mieszczą się w zasobach strukturalnych składających się na potencjał turystyczny obszaru. Przyjęty w pracy układ wydaje się jednakże logiczny z uwagi na to, iż w *części pierwszej* skoncentrowano się głównie na walorach kulturowych, ze szczególnym uwzględnieniem wybranych elementów bogatego dorobku dziedzictwa kultury materialnej i pozamaterialnej polskiej wsi. Podkreślono jednocześnie znaczenie współczesnej kultury wiejskiej oraz środowiska przyrodniczego obszarów wiejskich w rozwoju turystyki.

Część druga zaś obok walorów turystycznych prezentuje także inne elementy zasobów strukturalnych, w tym m.in. zagospodarowanie turystyczne i paraturystyczne. W części tej uwzględnione zostały również zasoby funkcjonalne, a więc uwarunkowania rozwoju turystyki wiejskiej. Ukazano także szersze możliwości wykorzystania potencjału turystycznego w rozwoju turystyki na obszarach wiejskich, w tym m.in. w realizacji programów edukacyjnych czy rozwoju turystyki zdrowotnej.

Część trzecia pracy poświęcona jest prezentacji doświadczeń w rozwoju turystyki wiejskiej, takich krajów europejskich jak: Finlandia, Wielka Brytania i Norwegia. Wprawdzie specyficzne uwarunkowania przyrodniczo-klimatyczne wymienionych krajów, a szczególnie Norwegii i Finlandii wynikające z ich położenia geograficznego nie pozwalają na pełne wykorzystanie ich doświadczeń, niemniej jednak mogą umożliwić przynajmniej częściowe ich zaadaptowanie w kształtowaniu oferty podmiotów świadczących usługi turystyczne na polskiej wsi. Szczególnie interesujące jest w tej części podkreślenie potrzeby i ukazanie przykładowych form współpracy samorządów terytorialnych oraz społeczności lokalnych na rzecz rozwoju turystyki na obszarach wiejskich.

Zdajemy sobie sprawę, iż zawarte w niniejszej publikacji opracowania prezentują tylko niewielki wycinek potencjału turystycznego polskiej wsi, niemniej jednak podkreślają jej specyfikę, bogactwo wiejskiego krajobrazu oraz kultury duchowej. Zaprezentowane w pracy podejścia badawcze do ujmowania i analizy potencjału turystycznego mogą stanowić inspirację do dalszych badań, a w szczególności mogą być przydatne w budowaniu podstaw metodycznych badań.

Pragnę podziękować Autorom za trud przygotowania opracowań oraz Recenzentom za wkład pracy w podniesienie jakości zamieszczonych w publikacji materiałów.

Szczególne słowa podziękowania składam Panu Marszałkowi Województwa Mazowieckiego za współudział w sfinansowaniu wydania niniejszej publikacji.

Dr hab. Izabella Sikorska-Wolak, prof. SGGW

Część I

**Walory przyrodnicze i kulturowe wsi
jako ważny element potencjału
turystycznego**

Jakub Mosz

Akademia Wychowania Fizycznego w Warszawa

Aspekty kulturowe turystyki wiejskiej

Wstęp

We współczesnym świecie globalnej turystyki masowej turystyka wiejska utraciła swój romantyczny idylliczny charakter¹. Nie jest synonimem czystej, nieskażonej natury, dobrych i szlachetnych ludzi, naturalnego i zdrowego sposobu odżywiania się i czystego powietrza choć ciągle pozostaje alternatywą dla innych form turystyki. W przestrzeni globalnej turystyka wiejska ma zdecydowanie charakter lokalny. W dużej mierze wynika to z wyraźnych różnic kulturowych między światem wsi a miastem. Podlegające globalizacji wzory społecznych zachowań w mieście przybierają postać wzorów uniwersalnych, podczas gdy wiejskie wzory zachowań nacechowane są elementami etnicznymi nadającymi im wyraz lokalny.

Miasta dostosowujące kształt swojego życia społecznego do modelu globalnego w zakresie komunikacji, organizacji przestrzeni i komunikacji, handlu, usług i rozrywki są przestrzenią dobrze czytelną dla turystów zagranicznych. Współcześni turyści mają naturalną łatwość poruszania się w mieście. Miasto jest dostępne bez wprowadzania w różnice kulturowe i odmienności wzorów zachowań. Przestrzeń miejska raz rozpoznana i oswojona daje kompetencje do poruszania się w innych przestrzeniach miejskich. Wieś z uwagi na swoje wyraźnie obecne odmienności kulturowe pozostaje turystycznie dostępna przede wszystkim dla turystów krajowych, choć rdzenni mieszkańcy miast poruszają się w przestrzeni wiejskiej niezbyt pewnie. Muszą bowiem zderzyć się z odrębnymi wzorami czasu i przestrzeni. To lokalne umocowanie wsi jest zarówno jej walorem negatywnym, jak pozytywnym. Można by powiedzieć, że ta sama zmienna, jaką jest lokalne umiejscowienie w przestrzeni turystycznej, jest zachętą do podróżowania jak i barierą je uniemożliwiającą. Ta dwoistość związana jest z modelem adresata do jakiego ma być skierowana oferta turystyki wiejskiej, i ze sposobem jej skonstruowania. Pozorne wady mogą bowiem okazać się zaletami. Atrakcyjność turystyczna jest bowiem walorem o dialektycznej naturze².

¹ Pracę wykonano w ramach badań statutowych – nr Ds.- 94, finansowanych przez Ministerstwo Nauki i Szkolnictwa Wyższego.

² Patrz J: Mosz, Atrakcyjność turystyczna – ujęcie podmiotowe i przedmiotowe. W: J. Oździński (red.): Rekreacja, Turystyka, Kultura, AWFIS, Gdańsk 2005.

To co stanowi o wyjątkowości danych przestrzeni turystycznych jest przedmiotem ewaluacji podmiotu turystycznego o zróżnicowanych, często przeciwstawnych potrzebach. Walory turystyczne tworzą pary takich binarnych opozycji jak: cisza i gwar, spokój i aktywność, natura i cywilizacja. Wieś posiada walory turystyczne o charakterze wyjątkowym i nieprzekładalnym na środowisko miejskie. Taki sąd wskazywałby jednoznacznie na wyjątkowość produktu turystyki wiejskiej na rynku turystycznym. Turystyka wiejska nie jest jednak kategorią jednoznaczną. Jest pojęciem wskazującym na określone przestrzenne usytuowanie produktu turystycznego w regionie poza miejskim. Tak jak miasto zdaje się być dość wyrazistą kategorią, tak rejon poza miejski wydaje się być pojęciem niedookreślonym. Możemy dość precyzyjnie pokazać co jest klasycznym miastem, a co klasyczną postacią wsi. Ale pomiędzy tymi dwoma przedmiotami kulturowymi rozciąga się bogactwo form ukazujących zjawisko zanikania miasta, kiedy z miasta wyjeżdżamy lub narastania miasta gdy do niego się zbliżamy. Pojawiają się przedmieścia, okolice, powoli zanika miejska infrastruktura aż dominującym elementem krajobrazu stają się rozrzucone w przestrzeni domostwa rozdzielone uprawną ziemią (tak wygląda zabudowa wsi w modelu mazowieckim) świadczące o przemieszczaniu się przez tereny wiejskie.

Czysta forma miasta i wsi jest zatem dobrze rozpoznawalna, oddzielająca je strefa graniczna nie jest już tak wyrazista. Postępująca globalizacja lokuje w całej zamieszkaną przez człowieka przestrzeni analogiczne formy konsumowania i produkty konsumpcji zbliżając do siebie odległe regiony kraju i upodabniając je do siebie. Miejskie nawyki konsumowania można praktykować również w środowisku wiejskim, choć istnieje pewna nieproporcjonalność w stosunku do dostępności rozbudowanych usług to produkty konsumowania wydają się być w równym stopniu dostępne. Możliwość powszechnego realizowania nawyków konsumowania zbliża miasto do wsi w zaskakującym stopniu. Widać to bardzo wyraźnie w miejscach które opisywałaby kategoria wsi turystycznej. W atrakcyjnych z turystycznego punktu widzenia regionach kraju obszary wiejskie poddawane są presji turystyki masowej tworzącej produkt turystyczny mający zaspokoić oczekiwania turysty poddawanego presji postaw współczesnego konsumeryzmu.

Zróżnicowanie modelu turystyki wiejskiej

Regiony górskie, nadmorskie oraz tereny położone nad jeziorami stają się obszarami turystycznej eksploracji, której architektoniczny kształt i skala świadczonych usług przypomina turystyczne miasta. Najbliższymi naturalnemu środowisku przyrodniczemu pozostają klasyczne obszary wiejskie. Narastanie na tych obszarach turystyki masowej zaczyna zmieniać charakter przestrzeni, której „wiejskość” zaczyna się ograniczać do położenia i struktury zabudowy mieszkalnej, wypierając z zakresu tego pojęcia tradycyjne zajęcia w postaci

uprawy roli i hodowli. Wiejskie zabudowania tracą swój „oczekiwany” przez turystów charakter przekształcając się w pensjonaty, których właścicielami często stają się osoby przybywające z miasta, zmieniając tym samym kształt i znaczenie dla procesów tożsamościowych pojęcia „sąsiedztwa”. Lokalność takiej turystycznej przestrzeni wiejskiej ulega zafałszowaniu. Pozostaje ona przestrzenią lokalną z racji jej geograficznego usytuowania, tracąc jednocześnie tak ważne dla lokalności wartości i wzory zachowań. Takie społeczności lokalne poszukują bowiem wartości i wzorów zachowań w zglobalizowanych treściach kultury masowej przybierając tym samym charakterystyczne dla społeczeństwa globalnego postawy konsumeryzmu. Jest to zjawisko o tyle niebezpieczne, że prowadzić może do odrzucenia tradycyjnych wartości i wzorów zachowań jako anachronicznych, czego skutkiem może być dekonstrukcja dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego regionów wiejskich, stanowiącego z kolei naturalną przesłankę ich atrakcyjności. Kultura ludowa kojarzona z przestrzenią wiejską przestaje być produktem naturalnym, formą ekspresji mieszkańców wsi stając się produktem tworzonym na potrzeby ruchu turystycznego, dostępną na jarmarkach i targach pomiędzy produktami importowanymi z Chin, a i wiele tradycyjnie ludowych wyrobów oferowanych jako regionalne pamiątki jest tam produkowana.

Turystyczne wsie mogą stać się Baudrillardowską symulakrą wiejskości, ożywianymi w sezonie skansenami, o ile zachowają zanikające kształty wiejskości, służącymi zaspokojeniu turystycznej potrzeby autentyczności³. To zderzenie anachronicznego, z punktu widzenia mieszkańców a oczekiwanego przez przyjezdnych, autentyzmu z pożądaną przez nich nowoczesnością jest dobrze widoczne w wiejskim krajobrazie Podhala. Jest to niewątpliwie szczególnie obszar wiejski, którego współczesny obraz został zdominowany ekspansją ruchu turystycznego. Obszar uważany jeszcze do niedawna za symbol wiejskiej biedy i zacofania, dziś staje się przykładem gwałtownych zmian społecznych i cywilizacyjnych. Jego autentyzm wyrażający się charakterystyczną drewnianą zabudową i przywiązaniem do tradycji – stroju i języka, należy do znaczących walorów turystycznych Podhala. Nieprzyjazne dla zagospodarowania przez człowieka ukształtowanie przestrzeni w tym regionie ogranicza plany zabudowy. Stąd też owo zderzenie nowoczesności z tradycją najbardziej wyraźne staje się w kształcie zabudowy. Tradycyjna zabudowa drewniana zostaje wypierana przez budynki murowane, nawiązujące kształtem do form architektury drewnianej ale całkowicie pozbawione tej szczególnej aury historycznej zabudowy Podhala. Drewniana architektura za sprawą pragmatyki codzienności ustępuje miejsca budynkom murowanym, wnoszącym do kulturowego krajobrazu Podhala nowy, dotychczas nieobecny element jakim jest kolor. Barwna elewacja nowej architektury jest walorem przeniesionym z przestrzeni miejskiej i na wzór owej przestrzeni stosowanym. Wprowadza w krajobraz kulturowy wrażenie

³J. Baudrillard: *Symulakry i symulacja*. Wyd. Sic! S.c. Warszawa 2005.

dysharmonii, sztucznego przeniesienia wzorów obcych, nie związanych z regionem i światem przyrody od którego był zależny i przy pomocy którego powstał.

Narastająca tradycja wytworzyła wzory harmonii człowieka z otoczeniem w którym żyje, zawsze był to model czytelny i poszukiwany w kulturowym krajobrazie wsi zatrzymującym kształt dziedzictwa kulturowego regionu. Uleganie modzie miejskiej stanowi zagrożenie dla stanowiącego część naszego dziedzictwa krajobrazu kulturowego. Ograniczona przestrzeń zabudowy na Podhalu zmusza mieszkańców do wznoszenia nowych siedzisk w miejsce starych, co praktycznie uniemożliwia ich zachowanie i przeznaczenie na cele turystyczne. Ponadto przyczynia się do zmiany krajobrazu, znosząc tym samym jeden z ważnych elementów atrakcyjności turystycznej regionu. Zmienia się również charakter samego regionu – tradycyjna przestrzeń wiejska przekształca się w przestrzeń turystyczną z typową jej obudową handlowo-rozrywkowo-rekreacyjną, kształtowaną na wzór gustów masowych. Ewolucji ulega również wystawiane na pokaz otoczenie domostw. Drewniane „chylące” się płoty zostają usunięte, pojawiają się zielone trawniki, skalniaki, huśtawki, wiatraki i wozy drabiniaste z kwiatami i obowiązkowo plastikowe krasnale, bociany, żaby itp.

Wieś przestaje być obrazem lokalnego dziedzictwa kulturowego stając się produktem kultury masowej. Połączenie masowej tandety i niewyrobionego gustu tworzy obraz dość dramatyczny. Są miejsca na Podhalu, w których architektura drewniana zostanie całkowicie wyparta przez budynki murowane, będące w oczach mieszkańców symbolem nowoczesności. Powrót architektury drewnianej może być związany z lokowaniem tam inwestycji przez ludzi spoza lokalności, wnoszących nowe wzory. O to w Bukowinie Tatrzańskiej powstaje wspaniałe drewniane pensjonaty wzniesiony na wzór drewnianej architektury skandynawskiej, wnoszący również tamtejszą kolorystkę drewna i sposoby jego konserwacji. Wspaniałe zharmonizowany z krajobrazem Tatrzańskim, może być przez turystów zagranicznych uważany za element dziedzictwa kulturowego regionu. Jest to niewątpliwie dobry przykład globalizacji wzorów kulturowych, ale jednocześnie przykład naruszania kształtu kulturowego lokalności, która traci swoje tożsamościowe podstawy.

Drewniana architektura Podhala może stać się atrakcyjnym wzorem dla obiektów gastronomicznych, o czym świadczą powstające wzdłuż drogi Katowickiej liczne monstrualne gospody i zajazdy odwołujące się do jej form. Ich obecność w regionach nizinnych jest z jednej strony zafałszowaniem krajobrazu kulturowego, z drugiej zaś świadczy o popularności tego wzoru kulturowego i utożsamianiu go z doświadczeniem turystycznym. Jest klasyczną postacią wnoszonych dla potrzeb ruchu turystycznego dekoracji i fałszywej scenografii. Architektura przestaje być znaczącym znakiem kulturowym. Tereny wiejskie pozbawione swojej typowej zabudowy i lokalnych wzorów kulturowych będą walorem nieautentycznym. Atrakcyjność turystyczna regionów wiejskich rozgrywa

się pomiędzy walorami kulturowymi a rekreacyjnymi. Ich suma może stanowić produkt o charakterze unikatowym, podczas gdy ich jednostronność zmusza do konkurencji z innymi regionami w których owe walory stały się wartością prymarną podległą turystycznemu utożsamieniu. I tak rekreacyjne walory wsi przegrywają z rekreacyjnymi walorami morza, gór czy jezior, walory kulturowe z walorami kulturowymi miast.

Zmiany w przestrzeni wiejskiej dotyczą także kształtu ról społecznych a zwłaszcza roli rolnika-gospodarza. Otwarcie na turystykę jest często związane z zaniechaniem tradycyjnych zajęć gospodarskich. Widać to zwłaszcza na przykładzie młodego pokolenia świadomie rezygnującego z gospodarskiego modelu życia. W wielu wznoszonych domostwach nie planuje się miejsca dla zwierząt hodowlanych, domowych i dla przechowywania zbiorów tym samym zmienia się charakter takich siedlisk. Przenoszenie punktu ciężkości sfery ekonomicznej z rolnictwa na turystykę zmusza do rozbudowy bazy turystycznej oferowanej przyjezdnym i wyposażanie jej zgodnie z wyobrażonym modelem potrzeb. Nie może to już być pokój przy gospodarstwie rolnym wynajmowany „letnikom” czy „gościom” ale kilka lub kilkanaście pokoi mających zapewnić środki na utrzymanie rodziny także poza sezonem turystycznym. Wyposażenie pokoju dostosowuje się do owego wyobrażonego modelu a oferta gastronomiczna przestaje bazować na „swojskiej” żywności. Zaopatrzenie takiego „pensjonatu” przestaje być problemem jakim staje się podawanie mleka od krowy, przez siebie robionego sera, jajek od domowych kur, mięsa, wędlin itp. Dzisiejsza wieś zaopatruje się w wytwory zglobalizowanej cywilizacji na użytek zarówno swój jak i turystów. „Swojskie” wyroby stają się rzadką atrakcją również dla mieszkańców wsi. To co tradycyjnie jest przez turystów wiązane z pobytem na wsi znika z oferty turystycznej wielu regionów wiejskich. To między innymi wpływa na problemy z definicją gospodarstwa agroturystycznego. Czy ulokowanie w przestrzeni wsi wystarcza, żeby można było sięgnąć po tę kategorię dla nazwy oferowanego produktu takiego jak kilkunastopokojowy pensjonat /łazienki i TV w standardzie/ z miejscem do grillowania. W wielu ofertach agroturystycznych nie ma możliwości kontaktu ze zwierzętami domowymi, spożywania naturalnych produktów, czy też uczestniczenia w pracach rolnych, co staje się atrakcją pobytową dla turystów zachodnich. Przejrzystość oferowanego produktu wymaga rozdzielania oferty rekreacji w przestrzeni wiejskiej od pobytu w gospodarstwie wiejskim.

Stereotypowe pakiety wartości turystycznych wiążą wieś z ciszą, czystością środowiska naturalnego, spokojem, bliskością natury, zwierzętami i idyllicznymi obrazami pracy na roli. Mieszkańcy dużych miast stanowiący głównego odbiorcę oferty agroturystycznej poszukują jej stereotypowego modelu. I taki idylliczny model wiejskiej turystyki może być dobrym produktem marketingowym. Taka postać wiejskiej turystyki może dobrze rozwijać się w regionach pozbawionych naturalnych walorów rekreacyjnych wynikających z pożądanego ukształtowania

przestrzeni – gór, jezior, morza. Wymaga tylko przemyślanego marketingu, czytelnych wzorów zachowań, i wskazania właściwego odbiorcy. Może to być MacCannellowski „inscenizowany autentyzm” będący odpowiedzią na wyraźnie akcentowaną wśród potrzeb turystycznych potrzebę autentycznych doznań i swoistego zbliżenia się do „tubylców”⁴.

Krajobraz kulturowy wsi polskiej

Poszukiwanie wartości autentycznych, zbliżenie do natury, walka o jej zachowanie i wzmacnianie wartości społeczności lokalnych należą do modnych trendów współczesnej cywilizacji. Są one postacią reakcji na tendencje globalizacyjne i własnością postawy postmodernistycznej, poszukującej różnorodności⁵. Poszukiwanie dziedzictwa kulturowego, jego ochrona, rekonstrukcja, tworzenie są odpowiedzią na produkt kultury globalnej. Obraz przestrzeni wiejskiej ma posłużyć stworzeniu wzoru kulturowego krajobrazu na którym mają się oprzeć narracje tożsamościowe.

Właściwy przestrzeni turystycznej obraz krajobrazu jest klasycznym elementem promocji turystycznej kraju. Powinien być czytelnym i łatwo rozpoznawalnym znakiem pozwalającym na kojarzenie go z określoną przestrzenią geograficzną. Musi być oczywiście zaakceptowany przez społeczności lokalne i rozpoznawalny w kształcie naturalnego krajobrazu. Promowanie wiejskiego krajobrazu powinno być związane z kształtowaniem mody na wieś. Wydaje się bowiem, że utrzymanie ludowego, rustykalnego charakteru wiejskiej zabudowy zależne jest od zauważenia atrakcyjności przestrzeni wiejskiej wypływającego głównie ze strony warstwy wyższej społeczeństwa zamieszkałej w mieście. Dobrze temu służy moda na posiadanie domu na wsi. Dom wiejski nie ma być jednak synonimem popularnej w społeczeństwie polskim działki, na której wznosi się dość zróżnicowane konstrukcje nie mające nic wspólnego z krajobrazem kulturowym wsi i regionu. Do skrajnych postaci takiej „twórczości” architektonicznej należą z jednej strony barakowóz, z drugiej zaś góralski dom na mazowieckiej równinie.

Taki obraz wsi niewiele ma wspólnego z postulatem ochrony dziedzictwa kulturowego regionu. Projekt taki mogą unieść tylko zaangażowane w ochronę dziedzictwa społeczności lokalne, których przedstawiciele wspomagani przez organizacje samorządowe mogą promować nowy styl życia nastawiony na turystów, dla których należy stworzyć swoisty „spektakl”, inscenizację życia wiejskiego. Turyści bowiem z natury swojej roli postrzegają rzeczywistość w jakiej przebywają czysto zewnątrznie, idealizując ją, pozbawiając ją społecznego tła i wchodząc w interakcje z „tubylcami” w bardzo ograniczonym zakresie.

Otwarcie wsi na turystykę związane jest w istotny sposób z otwarciem dla turystów wiejskiej przestrzeni. Swobodny dostęp do terenów wiejskich jest jednym

⁴ D. MacCannell: Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej. Wyd. Muza S.A., Warszawa 2002.

⁵ J. Urry: Spojrzenie turysty. Wyd. PWN S.A., Warszawa 2007.

z najbardziej wyrazistych dóbr turystycznych tak jak swobodny wstęp do lasów i wolny dostęp do jezior i morskiego wybrzeża. Udostępnianie terenów pod turystyczne zagospodarowanie może stać się barierą rozwoju dla społeczności lokalnych. Wymaga powszechnego przyzwolenia i zrozumienia społecznych uwarunkowań lokalnego dobrobytu, którego źródłem ma stać się turystyka. Otwarcie wiejskiej przestrzeni pozostaje bowiem w konflikcie, z niezwykle w środowisku wiejskim wyrazistą, wartością własności ziemi. Społeczności lokalne muszą umieć patrzeć na turystykę jako źródło dobrobytu wszystkich mieszkańców, niezależnie od nie zawsze równych udziałów w zyskach. Widać to bardzo wyraźnie na przykładzie Gubałówki i licznych innych prób stworzenia narciarskiego przemysłu turystycznego na rozdrobnionych terenach wsi góralskich. Zimowe udostępnienie ziemi pod zabudowę wyciągów narciarskich jest zwykle źródłem dobrobytu dla wszystkich mieszkańców wsi, choć pewnie w nierównym stopniu. Podobne problemy występują nad jeziorami mazurskimi nad którymi brak wolnego dostępu do brzegu w znaczny sposób zmienia model turystyki wodnej.

Otwarcie przestrzeni daje człowiekowi poczucie swobody, pozwala na doznanie stanu wolności. Jest podstawą dla swobodnego kontaktu ze światem przyrody i poznawania jej form stanowiących jeden z elementów dziedzictwa kulturowego. Obraz wsi powinien być skojarzony z kształtami świata przyrody. Tworzą go również zwierzęta i rośliny. Środowisko naturalne jest bowiem jednym z elementów naszego dziedzictwa o charakterze tak egzystencjalnym jak estetycznym. Obraz naszego otoczenia tworzą rozpoznawalne przez nas rośliny i dzikie zauważalne w środowisku naturalnym zwierzęta. Wprowadzanie w świat przyrody obcych jej gatunków zwierząt jest nie tylko dylematem przyrodniczym wiążącym się z realnym zagrożeniem kształtu naszego środowiska naturalnego, ale budzi opory natury tożsamościowej. Farmy strusi czy hodowle bizonów wydają się być elementem w naszym krajobrazie kulturowym obcym. Kojarzą się z innymi kulturami i środowiskami przyrodniczymi, choć mogą stać się źródłem atrakcyjności turystycznej przestrzeni wiejskiej. Powinniśmy uczyć się promować gatunki zwierząt wpisane w rodzimy krajobraz kulturowy jak chociażby żubra, żyjącego w dzikim stadzie w warunkach naturalnych stanowiącego unikatowy walor turystyczny, o którego popularność dbają dzisiaj kampanie piwne.

Polska jest krajem który nie zdążył jeszcze zniszczyć środowiska naturalnego. Jego bogactwo, różnorodność nadaje przyrodzie polskiej rangę wyjątkową. To przecież właśnie w przestrzeni turystycznej Polski znajduje się najstarszy las w Europie, przechowujący unikatowe walory utraconego świata przyrody. Puszcza Białowieska jest dziś ważnym elementem kulturowego i naturalnego dziedzictwa Europy⁶. Jej otoczenie stanowi polska wieś poprzez którą moglibyśmy się do niej zbliżyć i ją poznawać. Dzikie zwierzęta a zwłaszcza niezwykle bogactwo ptaków żyjących w naturalnym środowisku jest walorem

⁶ Jej piękno przedstawia doskonale film w reż. Bożeny i Jana Walencików „Saga prastarej puszczy”, prod. TVP.

przyrodniczym zauważanym przez turystów zagranicznych, stając się tym samym atrakcją turystyczną. Obowiązek jego utrzymania jest związany z mieszkańcami wsi. Od nich zależy przetrwanie środowiska naturalnego jako postaci dziedzictwa kulturowego. Jest to wartość problematyczna dla mieszkańców pozostaje bowiem w konflikcie z planami rozwojowymi zakładającymi na ogół zawłaszczanie gruntów wiejskich pod inwestycje zmieniające wygląd krajobrazu naturalnego i kulturowego. Zaangażowanie się w konsekwentną ochronę świata przyrody jest często jednoznaczne z odstępniem od przemian cywilizacyjnych w modelu miejskim.

Turystyczny rozwój wsi powinien zakładać ochronę jej krajobrazu kulturowego i promocję jego kształtu. W wielu społecznościach krajobraz wiejski jest czytelnym rozpoznawalnym znakiem, wyrazistym, świadomie kreowanym i rozpowszechnianym. Jest jednym ze znaków tożsamościowych mających swoje konotacje nacjonalistyczne i patriotyczne, takim jakim w okresie polski przedwojennej był szlachecki dworek otoczony malwami, stanowiący symbol polskości. Jego forma architektoniczna powraca we współczesnych projektach domów podmiejskich, z charakterystycznym małym gankiem otoczonym kolumnami, jest jednak dzisiaj formą oderwaną od otoczenia, nie tworzy harmonii ze światem przyrody, nie jest też znakiem kulturowym, oznacznikiem tożsamościowym. Trudno go spotkać w przestrzeni wiejskiej z której się wywodzi i której krajobraz kulturowy tworzył.

Współczesna polska wieś nie ma swojej ikony krajobrazowej. Liczne migracje powojenne, przesiedlenia, przystosowywanie się do życia w „obcym” krajobrazie kulturowym nie sprzyjają trwałości wzorów kulturowych, niszczone systematycznie w okresie powojennym poprzez puste semantycznie formy architektoniczne lat 60. i 70. W wielu regionach kraju istniejące kształty architektoniczne domostw wiejskich odnoszą się do rzeczywistości której już nie ma, kultury która odeszła pozostawiając po sobie pustą przestrzeń. Widać to dobrze w szerokim pasie Pomorza, z jego charakterystyczną zabudową pomorską, układem wsi i zabudowań folwarcznych, podziałem ziemi z atrakcyjnym z turystycznego punktu widzenia krajobrazem przestrzeni. Występujące tam nakładanie się kultur, brak trwałych rozstrzygnięć dotyczących własności ziemi, krótkotrwałe z punktu widzenia budowania sąsiedztw osadnictwo, brak „zakorzenienia”, wszystkie te elementy niosą problemy tożsamościowe. Miejscowe kształty architektoniczne nie muszą odsyłać nas do wartości kultury polskiej, stąd też trudno w tych regionach poszukiwać modelowego krajobrazu polskiego, mimo jego zauważalnej atrakcyjności wizualnej.

Regiony które przeniosły poprzez trudną historię wieku XX swoje wzory kulturowe, jak region Podhala, są zbyt „etniczne” by mogły stać się uniwersalnym symbolem polskiej wsi. Brak owego wyrazistego obrazu wsi polskiej widoczny jest zarówno w materiałach promocyjnych regionów wiejskich jak i w narracjach

tożsamościowych polskiego społeczeństwa. Zainteresowanie turystyczną promocją wsi może spowodować poszukiwanie jej krajobrazowego modelu i stworzenie czytelnego znaku tożsamościowego.

Poszukiwanie kształtów dziedzictwa kulturowego powinno prowadzić do powstania narodowych ideologii krajobrazu. W społeczeństwach o nieprzerwanym modelu dziedzictwa kulturowego naturalny element wiejskiego krajobrazu stanowią rezydencje arystokracji i ziemiaństwa, wokół których powstają założenia zagospodarowania przestrzennego dla których przesłankę stanowi walor „piękna”. Przestrzeń kulturowa wsi jest zawłaszczona przez wyższe warstwy społeczne. Zmiany jakie dokonały się w strukturze społeczeństwa polskiego po II wojnie światowej usunęły z krajobrazu polskiego model wiejskiego życia z wkomponowaną w niego przestrzenią wiejską. Podziały ziemi zmieniły kształt krajobrazu wsi, który możemy odnaleźć jeszcze na Pomorzu i Wielkopolsce. Narodowa ideologia krajobrazu wiejskiego musi zostać zrekonstruowana na nowych podstawach. Można by ją budować na opozycji nieautentyczne miasto – autentyczna wieś. Intencjonalnie postrzegamy bowiem wieś jako przestrzeń naturalnie ukształtowaną w procesie nawarstwiania się cywilizacji, ukształtowaną w czasie, ewoluującą w danej jej przestrzeni, związaną z historią narodu. Jest to zapewne swoista idealizacja obrazu wsi ale od wieku XIX przetrwał do dnia dzisiejszego jej uromantyczniony obraz, nigdy nie potwierdzany ani nie wzmacniany przez treści kultury masowej. Turystyczne zainteresowanie wsią inspirowane turystycznym produktem agroturystyki poszukuje takiego jej obrazu.

Produkt agroturystyczny w swoim zamierzeniu mający przybliżyć turystom doświadczenie wsi modelował jej obraz na wzór idylliczny, wprowadzając turystów do autentycznego gospodarstwa wiejskiego. Autentyzm przeżywania wsi jest jednak w przypadku doświadczenia turystycznego iluzoryczny, bowiem kilkunastodniowy pobyt w tak odmiennym środowisku przynosi złudzenie jego poznania i zrozumienia. Na czas turystycznego pobytu autentyczne życie wsi ulega zawieszeniu bądź toczy się w ukryciu. Mieszkańcy dostosowują swoje zachowania do oczekiwanej przez turystów roli tubylca i stosowane „techniki bratania” niezwykle rzadko pozwalają na wejście do lokalności. Sąsiedztwo jest przestrzenią, której warstwa semantyczna narasta w czasie przechowując znaki w sposób nieczytelny dla obcych jakimi są turyści.

Ta relacja swój-obcy jest dobrze widoczna w zderzeniu turystów z mieszkańcami wsi. Ma ona swoje dwie warstwy ekonomiczną i społeczną. Racje ekonomiczne wskazują na potrzebę otwarcia i „dopuszczenia” do życia prywatnego, które na użytek turystów zostaje odpowiednio zaprezentowane. Tubylcy odgrywają swoje role zgodnie z oczekiwaniami obcych-przyjezdnych ale zarysowujące się relacje społeczne są powierzchownym modelem mającym wspierać prymarną wartość zmiennej ekonomicznej. To nieuchronne w klasycznym kształcie gospodarstwa agroturystycznego naruszanie prywatności zostaje praktycznie wyeliminowane w modelu turystyki wiejskiej w którym

agroturystyka przybiera postać oferty pensjonatowej lokowanej w przestrzeni wiejskiej, ale odseparowanej od prywatnej przestrzeni życiowej. W przestrzeni społecznej obecność obcego może być postrzegana przez mieszkańców wsi jako zagrożenie dla uznawanego systemu wartości i wzorów zachowania. Racje moralne muszą zostać zestawione z racjami ekonomicznymi. Jest to proces który przebiega tym szybciej im bardziej wyraziste okazują się zyski z turystyki. Proces ten jest także zróżnicowany pokoleniowo, pokolenia starsze wykazują silne przywiązanie do tradycyjnych wartości i pełnionych ról, pokolenia młode stosunkowo łatwo porzucają dziedzictwo wsi podążając poprzez postawę otwarcia na turystykę do nowego modelu życia na wsi.

Model agroturystyczny wyrasta z tradycji wsi, kształtując jej elementy dla nowych funkcji turystycznych. Zmienia uporządkowanie przestrzeni, wprowadza zmiany w treściach pełnionych ról, zawieszając porządek codzienności na czas trwania sezonu turystycznego. To co „brudne”, wstydlive, prywatne zostaje przesłonięte lub zawieszane by odnaleźć się w profanum codzienności, które zostaje przywrócone po wyjeździe gości. W modelu pensjonatowym tworzy się różnego rodzaju inscenizacje „wiejskości” na użytek turystów, którzy dobrze się czują w ucywilizowanym modelu wsi dostosowanym do ich oczekiwań i potrzeb. Wzór podejmowania w domowej przestrzeni przybysza z miasta ustępuje realiom sprzedaży produktu turystycznego w obrębie którego obie strony negocjują warunki transakcji. Polska gościnność zostaje włączona w kształt produktu, otrzymuje swój ekwiwalent ekonomiczny. Oferowany produkt dostosowuje się do istniejących standardów i wyobrażonych oczekiwań. Zwykle jest on dostosowywany do miejskiego modelu życia zgodnie z jego powszechnie dostępnym medialnym obrazem, który opiera się w przeważającym stopniu na estetycznych wyobrażeniach klasy średniej.

Wiejski autentyzm jest walorem porzucanym przez samych tubylców wypieranym przez wzory życia miejskiego zaczerpnięte z kultury masowej. Ludowość nie jest popularna, brak jej naturalnie ukształtowanych korzeni, przeciętych w okresie PRL. Powrót do ludowości jest elementem produktu turystycznego. Turystyka wiejska na terenach nizinnych koncentruje się wokół pobudzających ruch turystyczny dawnych dworach i pałacach. Zagospodarowywane na cele turystyczne stają się lokalnymi atrakcjami którym towarzyszyć mogą formy krajobrazowe. Usadowione wokół nich folwarczne wsie i zabudowania stanowią zaprzeczenie owego zmitologizowanego modelu wiejskości. Są karykaturą miejskich osad robotniczych typowych dla statusu robotników najemnych.

Urok polskiej wsi zawiera się w jej walorach naturalnych, w ciągle żywym świecie przyrody, w jego dostępności i bliskości. Barwy i zapachy należące do jakości świata przyrody i stanowiące o jego estetycznej ocenie dają świadectwo jej autentyczności. Kulturowy wymiar wiejskości został w epoce PRL pozbawiony autentyczności i spontaniczności. „Wiejskość” utraciła swoje pozytywne

romantyczno-młodopolskie konotacje stając się synonimem zacofania a ludowość wytworem cepelii. W takich realiach społecznych budowanie obrazu wiejskości, który miałby stać się podstawą marketingu dla turystyki wiejskiej, będzie zabiegiem kreacji. Organizacje regionalne muszą wykreować nowy produkt – „wieś polska”, który będzie mógł stać się produktem turystycznym. Jego model musi zawierać czytelną i atrakcyjną wizualnie wizję wiejskiej architektury i jej przestrzennego usytuowania, obraz świata przyrody w której owa wieś jest „zanurzona”, ekologiczne, naturalne produkty wiejskie, propozycję zajęć przywracających człowiekowi poczucie harmonii z przyrodą, obecne w okolicy świadectwa dziedzictwa kulturowego regionu. Taki model może przechować walory wiejskiego wypoczynku choć nie będzie można go urzeczywistnić we wszystkich regionach kraju.

Wyłączenie wsi z obszaru dziedzictwa kulturowego jakie dokonało się po drugiej wojnie światowej naruszyło model lokalności, opierający się na wartościach narodowych ulokowanych w przestrzeni wiejskiej. Jest to jedna z przyczyn trudności w jego rekonstrukcji we współczesnym ulegającym globalizacji społeczeństwie. Oderwanie lokalności od jej zwykłego usytuowania jako opozycji w stosunku do globalności, może dokonać się tylko poprzez wskazanie w jej przestrzeni wartości narodowych i patriotycznych. Tylko w takim usytuowaniu może ona stać się podstawą dla pełnych narracji tożsamościowych.

Podsumowanie

Kulturowa przestrzeń wsi powinna zostać połączona z postaciami, wydarzeniami, miejscami zajmującymi czytelną pozycję w kształcie kultury narodowej. Może to dotyczyć także etosu wsi, wartości ziemi, kultury ludowej przechowującej tradycje regionalne. W przestrzeni wsi możemy odnaleźć również tradycje polskiej wsi szlacheckiej i ziemiańskiej. Bez tych elementów wieś jest we współczesnym społeczeństwie zapomnianymi przedmieściami. Utrata owych kontekstów wartościowania przestrzeni wiejskiej nie jest jedynym jej zagrożeniem. Dodatkowym zagrożeniem zdaje się być postępująca autodekonstrukcja wiejskiej rzeczywistości, jaką można obserwować na polskiej wsi. Jest to naturalny wyraz dążenia do cywilizacyjnej zmiany warunków życia, przeniesienia w wiejską przestrzeń miejskich wzorów zachowań i umocowanie w niej atrybutów wiejskości. Z perspektywy „awansu” cywilizacyjnego wydaje się być wartością pozytywną, ale z punktu widzenia turystyki wiejskiej i jej perspektyw rozwojowych jest aktem znoszenia podstaw. Ten proces usuwania materialnego dziedzictwa kulturowego wsi postawi ją wobec możliwości rozwoju dwóch modeli turystyki wiejskiej. Jednym z nich będzie turystyka wiejska oparta na formie pensjonatu oferująca jedyny pozostały walor „wiejskości” – środowisko przyrodnicze, obudowane miejskimi wzorami spędzania wolnego czasu, drugim zaś model inscenizacji przestrzeni wiejskiej na użytek turystów co świetnie przed

laty już scharakteryzował w swojej powieści „Awans” Edward Redliński. Model agroturystyczny, który zdawał się być idealną formą produktu turystycznego wsi ustępuje pod wpływem racji ekonomicznych produktom nastawionym na czerpanie zysków z ruchu turystycznego.

Media kultury masowej przygotowały jej odbiorców do obcowania z rzeczywistością nieautentyczną, wykreowaną, zawieszoną pomiędzy światem realnym a medialnym. Turystyczne inscenizacje opisywane przez MacCannella dobrze się w takim kształcie kultury odnajdują. Turyści wydają się tylko pozornie poszukiwać autentyzmu, choć jest to wartość wyznaczająca ideał poznawania. Można by powiedzieć, że z punktu widzenia turystów autentyczne będzie to co oni za autentyczne uznają. Autentyzm życia tubylców nie może bowiem stać się realnym kształtem turystycznej codzienności. Jako turyści dokonujemy wyboru przedmiotu w stosunku do którego chcemy przekroczyć granicę zewnętrznosci. Gotowi jesteśmy brać udział w opiece nad domowym inwentarzem, ale czynny udział w świnobiciu jest już walorem mocno problematycznym, choć ilustruje prawdziwe zetknięcie się realnością życia wiejskiego. Nie będąc przygotowanymi na spotkanie z realiami odmiennych wzorów zachowań preferują „niekłopotliwe” inscenizacje. Turystyka ma być bowiem postacią rozrywki, w której postawa poznawcza nie należy do obowiązkowych. Pojęcie „rozrywki” odnosi się tu nie do form działalności rozrywkowej człowieka ale do doświadczenia przyjemności jakiej ma dostarczyć produkt turystyczny, wskazuje raczej na pewną pożądaną „lekkość” turystycznego doświadczenia, wolnego od problemów codzienności, dalekiego od postawy społecznego czy też politycznego zaangażowania. Oczekiwany odpoczynek ma być również odpoczynkiem od problemów świata i problemów innych. Stereotypowy w swoim obrazie niezmienny rytm wiejskich czynności, podążający za naturalnymi zmianami świata natury, logiczny, przewidywalny obraz „prawdziwego” życia w bliskości natury odpowiada wyobrażeniom społecznych warstw średnich i wyższych. One to z racji zainteresowania pięknem natury i postawami jej przeżywania powinny być adresatem turystycznej oferty „wieś polska”, one też z racji swojego zewnętrznego wobec życia wsi usytuowania nie podważają inscenizacji autentyczności.

Literatura

- Baudrillard J.: Symulakry i symulacja. Wyd. Sic! S.c., Warszawa 2005.
MacCannell D.: Turysta. Nowa teoria klasy próżniaczej. Wyd. Muza S.A., Warszawa 2002.
Urry J.: Spojrzenie turysty. Wyd. PWN S.A., Warszawa 2007.

Streszczenie

We współczesnym świecie globalnej turystyki masowej turystyka wiejska utraciła swój romantyczny idylliczny charakter. Nie jest synonimem czystej, nieskażonej natury, dobrych i szlachetnych ludzi, naturalnego i zdrowego sposobu odżywiania się i czystego powietrza. Wieś

z uwagi na swoje wyraźnie obecne odmienności kulturowe pozostaje turystycznie dostępna przede wszystkim dla turystów krajowych. To lokalne umocowanie wsi jest zarówno jej walorem negatywnym jak pozytywnym. Można by powiedzieć, że ta sama zmienna, jaką jest lokalne umiejscowienie w przestrzeni turystycznej, jest zachętą do podróżowania jak i barierą je uniemożliwiającą. Ta dwoistość związana jest z modelem adresata do jakiego ma być skierowana oferta turystyki wiejskiej, i ze sposobem jej skonstruowania. Pozorne wady mogą bowiem okazać się zaletami. Turystyka wiejska nie jest jednak kategorią jednoznaczną. Jest pojęciem wskazującym na określone przestrzenne usytuowanie produktu turystycznego w regionie poza miejskim. W atrakcyjnych z turystycznego punktu widzenia regionach kraju obszary wiejskie poddawane są presji turystyki masowej tworzącej produkt turystyczny mający zaspokoić oczekiwania turysty poddanego presji postaw współczesnego konsumeryzmu. Atrakcyjność turystyczna regionów wiejskich rozgrywa się pomiędzy walorami kulturowymi a rekreacyjnymi. Ich suma może stanowić produkt o charakterze unikatowym, podczas gdy ich jednostronność zmusza do konkurowania z innymi regionami potrafiącymi zbudować harmonię walorów. Stereotypowe pakiety wartości turystycznych wiążą wieś z ciszą, czystością środowiska naturalnego, spokojem, bliskością natury, zwierzętami i idyllicznymi obrazami pracy na roli. Otwarcie wsi na turystykę związane jest w istotny sposób z otwarciem dla turystów wiejskiej przestrzeni. Swobodny dostęp do terenów wiejskich jest jednym z najbardziej wyrazistych dóbr turystycznych tak jak swobodny wstęp do lasów i wolny dostęp do jezior i morskiego wybrzeża. Udostępnianie terenów pod turystyczne zagospodarowanie może stać się barierą rozwoju dla społeczności lokalnych. Wymaga powszechnego przyzwolenia i zrozumienia społecznych uwarunkowań lokalnego dobrobytu, którego źródłem ma stać się turystyka. W obszarze turystyki wiejskiej możemy wyróżnić dwa rodzaje produktów: model agroturystyczny i model pensjonatowy. Model agroturystyczny jest umocowany w realiach życia wiejskiego do którego dopuszcza się, na pewien czas turystę-obcego, „uczestniczącego” w wybranych czynnościach życia wsi. W modelu pensjonatowym tworzy się różnego rodzaju inscenizacje „wiejskości” na użytek turystów, którzy dobrze się czują w ucywilizowanym modelu wsi dostosowanym do ich oczekiwań i potrzeb. Wzór podejmowania w domowej przestrzeni przybysza z miasta ustępuje realiom sprzedaży produktu turystycznego w obrębie którego obie strony negocjują warunki transakcji. Polska gościnność zostaje włączona w kształt produktu, otrzymuje swój ekwiwalent ekonomiczny.

Summary

In a modern world of global mass tourism, the rural tourism has lost its romantic and idyllic character. It is no longer a synonym of pure, uncontaminated nature, good and generous people, nor is it considered to have its natural nourishments or clean air any more. The countryside, because of clear presence of cultural differences, remains touristically available mostly for national tourists. This local fixation of countryside is both its positive and negative virtue. It could be said that the same variable, which is a local placement in tourist space, is an encouragement to travel but also a barrier hindering it. This duality is bound to the addressee model to which a rustical touristic offer is meant to be directed, and the way of its construction. Apparent disadvantages can become advantages though. Rural tourism is not a firm category, It is a concept suggesting specific special location of a tourism product outside of the urban region. In attractive parts of the country, from the tourism point of view, rural areas are under pressure from mass tourism, creating a touristic product that is supposed to satisfy tourist's expectations, who are pressured by modern consumerism. Touristic attractiveness of rural regions plays out between cultural and recreational values. Its sum might portray a product with unique character, whereas their one-sidedness force them to solicit other regions, that can then build a harmony of virtues. Stereotypical packets of tourism values tie in with silence, cleanliness of natural environment, peace, an intimacy with nature, animals and idyllic images of traditional methods of working the land. Opening a countryside to tourism is importantly related with opening rural spaces for tourists. Free access to rural areas is one of the most clear

touristic goods e.g. free access to forests, lakes and shorelines. Making areas available to tourist development might become a progress barrier for local communities. It requires general agreement and understanding of the social condition of local welfare, of which tourism is suppose to become a source. In rural tourism areas we can distinguish two sorts of products: agricultural tourism and the 'guest-house' model. The agricultural tourism model is fixed within values of the rural life reality which admits for a certain time a visiting tourist, who participates in chosen rural life actions. In a 'guest-house' model there are various kind of rural portrayals created specifically for tourists use, who feel comfortable in a civilized countryside model adapted to their needs and expectations. Hosts of 'house-guesting' models of someone from a town gives place to reality of selling the touristic products in which both sides negotiate transaction conditions. Polish hospitality becomes included in the value of the product, it is given its own economical equivalent.

Marian Woźniak, Artur Stec
Politechnika Rzeszowska
Wydział Zarządzania i Marketingu

Środowisko przyrodnicze i kulturowe jako dobro ekonomiczne i społeczna wartość rozwoju turystyki wiejskiej na przykładzie Bieszczadów

Wiejskość jako cecha rozwoju turystyki wiejskiej

Zjawisko wędrowek ludzi w celach poznawczych i wypoczynkowych, wywiera obecnie duży wpływ na życie społeczno-gospodarcze krajów i poszczególnych regionów. Powiększający się generalnie ruch turystyczny stwarza szansę aktywizacji gospodarczej regionów nieposiadających korzystnych warunków do rozwoju przemysłu czy rolnictwa, ale posiadających oryginalną przyrodę i dziedzictwo kulturowe¹.

J. Majewski² turystykę wiejską określa jako każdą formę turystyki odbywającą się w środowisku wiejskim i wykorzystującą jego walory. „Wiejskość” to przyroda, krajobraz, kultura, zabudowa i specyfika pracy, które stanowią dla usługobiorców główną atrakcję. Istotną cechą agroturystyki jest obcowanie w wiejskich klimatach, zamieszkiwanie w wiejskich gospodarstwach rolników, uczestnictwo w ich codziennych zajęciach, możliwość korzystania z produktów gospodarstwa i innych atrakcji oferowanych przez właścicieli tychże gospodarstw. Oparta jest ona na wzajemnych relacjach zachodzących między turystyką, przyrodą, gospodarstwem i kulturą. Przyroda stanowi często motyw decydujący o wyborze miejsca wypoczynku. Następuje połączenie infrastruktury gospodarstwa lub całej wsi i prezentowanych przez nią walorów kulturowo-materialnych z otaczającą ich przyrodą³. Dlatego istotne znaczenie dla rozwoju agroturystyki ma aktywna ochrona wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego.

Do istotnych cech charakterystycznych turystyki wiejskiej zaliczamy jej unikatowość i konkurencyjność, które pozwalają na jej odpowiedni rozwój⁴. Cechy te są związane z:

¹ J. Wrona: Turystyka w regionie Bieszczadzkiem. PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław; Kraków 1983, s. 3.

² J. Majewski: Agroturystyka to też biznes. Fundacja wspomagania wsi, Warszawa 2004, s. 9.

³ M. Kuchciński: Miejsce agroturystyki w rozwoju wsi podkarpackiej. W: Agroturystyka szansą aktywizacji przygranicznego powiatu lubaczowskiego w aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej. Praca pod red. A. Jarosz, R. Fedan, Mat. Konf. Nauk. Lubaczów 5-7. 05. 2000, s. 16.

⁴ A. Gannon: Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. Wyd. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Poznaniu, Kraków 1993.

- gospodarstwem rolnym tj. rytm życia gospodarstwa, obecność zwierząt domowych, zapachy, odgłosy;
- właścicielami – ważny jest tutaj bezpośredni kontakt z rodziną gospodarza, możliwość poznania zwyczajów, gościnność, nowe znajomości i przyjaźnie;
- życiem wiejskim dotyczącym kultury i roku obrzędowego oraz historii wsi i jej folkloru;
- wiejską przestrzenią rekreacyjną dotyczącą środowiska przyrodniczego, ciszy i spokoju, możliwości aktywnego wypoczynku⁵.

Atrakcyjność obszarów wiejskich o wysokich walorach przyrodniczych i kulturowych będzie przyciągała coraz intensywniej potencjalny kapitał z zewnątrz, potrzebny do realizacji przedsięwzięć turystycznych⁶.

Aktualne zagospodarowanie znacznej części obszarów wiejskich w Polsce sprzyja rozwojowi turystyki wiejskiej, gdyż w większości jakość środowiska przyrodniczego jest wysoka. Walory przyrodnicze i krajobrazowe tych terenów są swoistym towarem, który może być sprzedany tylko wówczas, gdy zachowany będzie w nienagannym stanie.

Celem artykułu jest ukazanie środowiska przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich jako istotnego czynnika rozwoju turystyki wiejskiej. W artykule przedstawiono rozważania teoretyczne i praktyczne ukazujące przyrodę i kulturę jako wartość ekonomiczną i społeczną środowiska wiejskiego, oraz przykład Bieszczadów jako regionu szczególnie atrakcyjnego turystycznie właśnie ze względu na wartości przyrodnicze i kulturowe. Posłużono się także wynikami badań ankietowych zrealizowanych latem 2007 r. wśród 348 turystów przebywających w Bieszczadach.

Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze jako produkt na sprzedaż

Jan Paweł II niejednokrotnie nawiązywał do odkrywania wartości dziedzictwa własnego regionu, miejscowości, miejsca pamięci, osobliwości kultu religijnego, architektury zasobów przyrodniczych i ludzkich. Dziedzictwo to stanowi zarówno środowisko społeczne, kulturowe, jak i fizyczne. Szczególne miejsce zajmuje tu bez wątpienia rzeczywistość kulturowa wsi, której jednak nie można oddzielić od rzeczywistości społecznej i fizycznej – przyrodniczej. Kulturę tworzą bowiem ludzie, a więc społeczność mieszkająca, żyjąca na określonym obszarze. Z kolei środowisko fizyczne jest niejako miejscem utrwalania tworzonej przez społeczność kultury. W tym sensie mówiąc o dziedzictwie własnego regionu, należy mieć na uwadze wszystkie jego wymiary: kulturowy, społeczny, fizyczny

⁵ D. Kożusznik: Korzyści i uwarunkowania działalności agroturystycznej. *Wieś i Doradztwo*, nr 1-2 2005, s. 14-15.

⁶ M. Łąguna, A. Rudzewicz: Próba oceny czynników produkcji pozarolniczej w świetle wejścia Polski do UE. W: *Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich*. AR Kraków 1997, s. 185.

(przyrodniczy). Dziedzictwo nie jest anonimowym produktem, jest owocem życia i wspólnych działań lokalnych i regionalnych, jest ono odzwierciedleniem „duszy tej wspólnoty”. W tym właśnie wyraża się aksjologiczność dziedzictwa własnego regionu, która jest nośnikiem i odbiciem wartości pozostawionych przez wspólnotę.

Dziedzictwo regionu pozwala wydobyć kilka jego płaszczyzn, a mianowicie: kulturową, społeczną, intelektualną, religijną, etyczną, techniczną, estetyczną. Wszystkie te płaszczyzny tworzą świat wartości dziedzictwa. Należy powiedzieć, że istotną rolę tych płaszczyzn należy dostrzegać nie tylko w samej wielkości, różnorodności i złożoności, ale przede wszystkim w ich jakości, oznaczającej, że są to wartości stałe, sprawdzone wielowiekową tradycją, pociągające swą autentyczną, oryginalną wartością. Dziedzictwo kulturowe oznacza także wartości bliskie sobie, „swojskie” i własne, ponieważ są to wartości własnego rodzinnego środowiska społeczno – kulturowo – przyrodniczego, ukształtowanego przez wspólnotę regionalną, z myślą o człowieku w nim mieszkającym i wypoczywającym, a tym samym w jakimś sensie odpowiadające wrodzonym jego właściwościom, przede wszystkim mentalności.

Dziedzictwo kulturowe, co akcentuje wielu autorów stanowi dorobek materialny i duchowy poprzednich pokoleń, jak również dorobek naszych czasów. Najczęściej błędnie utożsamiamy dziedzictwo kulturowe z architekturą i sztuką, gdyż formy gospodarowania, sposoby uprawy roli i inne przejawy życia i rozwoju społeczności stanowią też elementy kultury wsi. Mieszkańcy każdej polskiej wsi i gminy są spadkobiercami dorobku kulturowego poprzednich pokoleń.

Jednym z najsilniejszych obecnie bodźców w turystyce międzynarodowej jest poznawanie dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego danego kraju. Także w Polsce od wielu lat stanowi ono zasadniczą część turystyki wiejskiej. Turyści pragną poznać to dziedzictwo po to, by:

- zrozumieć historię zwiedzanego kraju lub społeczności,
- zaznać odmiennych kulturowo wrażeń związanych z autentyczną historią zwiedzanych miejsc,
- dowiedzieć się więcej o kraju i regionie, po którym podróżują oraz o jego mieszkańcach,
- przyjemnie spędzić czas, odwiedzając piękne i niezwykle miejsca,
- porównać własną historię z historią i kulturą regionu odwiedzanego⁷.

Na dziedzictwo kulturowe kraju składają się wszystkie ślady działalności ludzkiej w środowisku fizycznym. Są to niezastąpione źródła informacji o życiu i działaniach człowieka oraz historycznym rozwoju rzemiosł artystycznych, technik i sztuki. Jako, że zabytki i miejsca o znaczeniu historycznym oraz środowisko kulturowe są zasobami nieodnawialnymi, gospodarowanie nimi musi

⁷ D. Orłowski, M. Wodniczko: Wykorzystanie dziedzictwa kulinarnego w rozwoju turystyki wiejskiej. W: Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Prace naukowo – dydaktyczne – zeszyt 15. PWSZ Krosno 2005, s. 354.

opierać się na długoterminowej perspektywie. Zabytki i miejsca składające się na dziedzictwo kulturowe są dla wielu osób źródłem emocjonalnych i estetycznych przeżyć, a współczesne społeczeństwo może czerpać korzyści z ochrony i aktywnego korzystania z tego kulturowego dobra⁸.

Dziedzictwo kulturowe i przyrodnicze regionu i jego wykorzystanie dla celów turystycznych jest problemem nas wszystkich – jego twórców i „spadkobierców”, aktualnych użytkowników. Z punktu widzenia turystyki interesujące są te tendencje, które prowadzą do jednoczenia i zbliżenia narodów, regionów, grup wyznaniowych, do spotkań między ludźmi. Jak stwierdza H. Skorowski terytorium regionalne ujmowane jako obszar życia i działania wspólnoty regionalnej, a składające się z naturalnie ukształtowanego terenu i środowiska przyrodniczego oraz całokształtów układów urbanistycznych i architektonicznych, tworzących przestrzeń estetyczną i symboliczną, w sposób istotny wyznacza i określa tożsamość regionalną. Całokształtem swych cech i elementów naturalnych i kulturowych wyznacza bowiem specyfikę, oryginalność i odrębność określonego obszaru, a także poprzez elementy natury i kultury kształtuje i wyznacza specyfikę samej wspólnoty⁹.

Dziedzictwo kulturowe trzeba rozumieć bardzo szeroko: to nie tylko kultura, a także oddziaływanie i stosunek mieszkańców do środowiska przyrodniczego i naturalnego. Dziedzictwo według Jana Pawła II jest rzeczywistością przyjmowaną zarówno przez jednostkę, jak i przez wspólnotę narodową. Dziedzictwo (kulturowe) jest pierwszoplanowo związane z człowiekiem, a dopiero wtórnie i pośrednio z całym światem rzeczy. Jest ono tym wszystkim, co stwarzało lepsze, bardziej godne warunki życia na ziemi, poprzez co każdy tworzył samego siebie, rozwijając się jako byt materialno-duchowy. Autentyczne dziedzictwo kulturowe – według Jana Pawła II – posiada przede wszystkim odniesienie humanistyczne, jest dziełem człowieka podejmowanym z myślą o człowieku. Owo postrzeganie dziedzictwa kulturowego jako rzeczywistości antropologicznej jest czymś nowym. W takim bowiem rozumieniu, celem i treścią owego potencjału z przeszłości jest człowiek, pokolenie, naród¹⁰.

Najważniejszą częścią naszego dziedzictwa jest kultura. Kultura ludzi to ich społeczne dziedzictwo, złożona całość, która obejmuje wiedzę, wierzenia, sztukę, moralność, prawo, techniki wytwarzania i używanie narzędzi, a także sposób porozumiewania się. Każda polska wieś i gmina, miasteczko, jest częścią polskiego, europejskiego i światowego dziedzictwa kulturowego, które jest wzbogacone przez następne pokolenia. Dziedzictwa kulturowego nie należy tylko i wyłącznie utożsamiać z odległą historią, tworzą je także mieszkańcy żyjący obecnie. Dziedzictwo kulturowe to nie tylko kultura danego regionu, to także dziedzictwo naturalne, czyli środowisko przyrodnicze. O kształcie dziedzictwa

⁸ www.amb-norwegia.pl.

⁹ H. Skorowski: *Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu*. Warszawa 1990, s. 73.

¹⁰ www.sonata.art.pl.

decyduje wszystko to, co w kulturowym dorobku przyjęte zostało od poprzednich pokoleń¹¹.

Kultura ludowa posiada szczególną tendencję do zachowania swoistej odrębności w ramach określonych zbiorowości, a istota owej odrębności jest w zasadzie odwrotnie proporcjonalna do poziomu otwartości danej zbiorowości społecznej. Im bardziej jest ona izolowana, względnie im niższy jest jej poziom rozwoju cywilizacyjnego, tym więcej posiada ona cech odrębnych w strukturze swojej kultury obyczajowo-obrzędowej. Ta odrębność, a równocześnie i trwałość (zachowawczość, tradycjonalizm), bazuje na wyrażanym obiektywie w systemie wartości moralnych, religijnych, estetycznych¹².

W XXI wieku powrót do tradycji i dziedzictwa ludowego staje się na nowo naturalną stroną i potrzebą życia, na wzór powietrza i pożywienia. Bowiem, jak twierdzi Józef Buszta: „Od tradycji nie można uciec, niemożliwe jest również radykalne z nią zerwanie. Nie można też mówić o rozpadzie tradycji ludowej, gdyż wiele jej elementów, postaci i nurtów przetrwało w zmieniających się i dostosowanych do obiektywnych warunków formach¹³”.

Kultura czy inaczej dziedzictwo kulturowe to całokształt materialnego i duchowego dorobku ludności, narodu i epoki, to wszystko, co może być atrakcyjne z punktu widzenia turystów¹⁴.

Pojęcie „kultura”, nazywające przedmiot naszych zainteresowań należy do słów, którymi posługujemy się często w mowie potocznej. Kultura jest więc tym wszystkim, o co się człowiek troszczy, co powstało dzięki niemu i co dla swojego istnienia wymaga jego wysiłku¹⁵.

Dziedzictwo kulturowe tworzy z jednej strony dziedzictwo związane z kulturą regionu, z drugiej zaś dziedzictwo naturalne, czyli środowisko przyrodnicze. Dziedzictwo dotyczące kultury regionu to:

1. zabytki, dzieła architektury, rzeźby i malarstwa, elementy i budowle o charakterze historycznym, napisy, dzieła wartościowe z punktu widzenia historii, sztuki lub nauki,
2. zespoły budowli oddzielonych lub łącznych, które ze względu na swą architekturę lub zespolenie z krajobrazem mają wyjątkową wartość w aspekcie historycznym, kulturalnym i naukowym,
3. miejsca zabytkowe, dzieła człowieka lub wspólne dzieła człowieka i przyrody.

¹¹ Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej. Pod redakcją Józefa Bergiera i Bogusława Sawickiego. Białą Podlaska 2000, s. 60.

¹² L. Pełka: Rytuały, obrzędy, święta. Wyd. KAW, Warszawa 1989, s. 9.

¹³ J. Buszta: Kultura ludowa – kultura narodowa. Wyd. LSW, Warszawa 1974, s. 344.

¹⁴ J. Wojciechowska: Dziedzictwo kulturowe regionów jako element produktu turystycznego. W: Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna. Praca pod red. Burzyński T., Łabaj M.: Eurecena srl-CNA International Services, Warszawa 2003, s. 31.

¹⁵ R. Chymkowski, W. Dudzik, M. Wójtowski: Wiedza o kulturze. WSiP, Warszawa 2003, s. 9 i 10.

Zasoby dziedzictwa kulturowego wsi, czyli dorobek pokoleń w sferze materialnej i duchowej, należy rozważać w następującej grupie elementów^{16,17}:

1. Związanych z krajobrazem przyrodniczym:
 - 1.1. zielen – lasy, zadrzewienia śródpolne, miedze, żywopłoty, pola, łąki, pastwiska, sady, ogrody, parki;
 - 1.2. wody – rzeki, potoki, stawy, jeziora, kanały, mokradła, źródła, studnie;
 - 1.3. formy terenu – formy wypukłe, np. góry, pagórki, formy wklęsłe, np. doliny rzeczne, doliny lodowcowe, formy płaskie.
2. Związanych z krajobrazem osadniczym:
 - 2.1 układy przestrzenne wsi, rozplanowanie zagród i ich rodzaje – domy mieszkalne, budynki inwentarskie, kościoły, kapliczki i inne obiekty sakralne, budowle przemysłowe i użyteczności publicznej, obiekty rezydencjonalne – dwory, pałace, zamki, zabytki archeologiczne, muzea, skanseny, izby pamiątkowe, mała architektura.
3. Związanych ze sposobem gospodarowania i wytwarzania: uprawy i praktyki rolnicze, rzemiosło i rękodzieło, sztuka ludowa, tradycyjne przetwory i potrawy, tradycyjne formy wiejskiego handlu – targi, jarmarki, odpusty.
4. Związanych ze spuścizną duchową: obyczaje, obrzędy, życie prywatne i wspólnoty lokalnej, legendy, wydarzenia historyczne, dialekty, gwara, tradycyjna gościnność. Dziedzictwo naturalne to:
 - 4.1. pomniki przyrody utworzone przez formacje fizyczne lub biologiczne albo zgrupowania takich formacji, przedstawiające wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia estetycznego lub naukowego;
 - 4.2. formacje geologiczne i fizjograficzne oraz strefy o ściśle oznaczonych granicach, stanowiące siedlisko zagrożonych zagładą gatunków zwierząt i roślin, mające wyjątkową powszechną wartość z punktu widzenia nauki lub ich zachowania;
 - 4.3. miejsca lub strefy naturalne o ściśle oznaczonych granicach, mające wyjątkową, powszechną wartość z punktu widzenia nauki, zachowania lub naturalnego piękna.

Środowisko kulturowe regionu jest istotnym składnikiem jakości życia człowieka, na które składają się poziom życia, jego warunki i otoczenie, tworzące łącznie pojęcie dobrobytu. Środowisko kulturowe związane jest poczuciem tożsamości człowieka, manifestowanej ciągłością kulturową, udokumentowanej dziedzictwem kulturowym i wykorzystywanym jako ważna część jakości życia. Na środowisko kulturowe człowieka składa się więc przekształcona przyroda oraz kultura materialna i kultura duchowa. Na materialne dziedzictwo minionych czasów składają się, oprócz tworców przyrody, dzieła rąk ludzkich – wytwory cywilizacji, tworzące lub występujące w różnego rodzaju krajobrazach. Krajobraz

¹⁶ J. Wojciechowska: Dziedzictwo ... op. cit., s. 32.

¹⁷ www.eko.org.pl.

ulega przemianom ciągłym, jednak ze względu na zawarte w nim nieprzemijające wartości i ich znaczenie dla człowieka, wszelkie jego formy wymagają zainteresowania i ochrony¹⁸.

Przyroda i kultura Bieszczadów jako potencjał ekonomiczny i społeczny turystyki wiejskiej

„Pół mili za Baligrodem jest kraina, która staje się w najwyższym stopniu dzika, tak, że nie można jej porównać z żadnym innym zakątkiem w Europie. Potargane góry okrywają dziewicze lasy, rozpościerające się tak na szczytach wierchów, jako i po równinach...” Taki obraz Bieszczadów pozostawił Ludwik Zajsner po podróży odbytej w 1848 r. Wówczas, tak jak i obecnie była tu wspaniała bujna przyroda, nie było jedynie pomników krwi i chwały, asfaltowych dróg oraz wielkiej masy turystów przemierzających doliny i grzbiety gór. W ostatnich kilkudziesięciu latach w regionie Bieszczadów nastąpiły duże zmiany społeczno-gospodarcze i przyrodnicze, w wyniku których kształtował się ich dzisiejszy wizerunek¹⁹.

Bieszczady są specyficznym regionem górskim naszego kraju, który przed laty wzbudził ogromne zainteresowanie turystyczne i spowodował modę na masową turystykę pieszą, na rajdy, obozy, zloty i wędrówki z plecakiem²⁰.

Wydarzenia drugiej wojny światowej przyczyniły się do praktycznie zupełnego wyludnienia tego regionu, co w konsekwencji doprowadziło do sytuacji, że w Bieszczady powracały tępione i wypłozone niegdyś przez człowieka wielkie drapieżniki, a sady i ogrody przekształcały się stopniowo w zarośla i lasy. Odwieczna puszcza karpacka razem ze swoimi dzikimi mieszkańcami odzyskiwała wydarty już niegdyś przez człowieka teren²¹.

Właśnie to słabe zaludnienie oraz trudna dostępność Bieszczadów były, obok wysokich walorów przyrodniczych i kulturowych, największą atrakcją dla pierwszych turystów przybywających tu w połowie lat pięćdziesiątych. Walory turystyczne i „egzotyka” Bieszczadów spowodowały, że stały się one najbardziej znanymi górami w Polsce²².

Bieszczady to rozległy region górski na pograniczu Polski i Ukrainy, częściowo także Słowacji, będący fragmentem wielkiego łańcucha Karpat, ciągnącego się na przestrzeni 1300 km od Bratysławy do Żelaznej Bramy nad Dunajcem. Ich geograficzne granice sięgają od Przełęczy Łupkowskiej (640 m n.p.m.) na zachodzie, po Przełęcz Wyszowska (933 m n.p.m.) i dolinę rzeki Świcy (Ukraina) na wschodzie oraz obniżenie Sninskie (Słowacja) na

¹⁸ E. Małachowicz: Ochrona środowiska kulturowego. Tom 1, PWN Warszawa 1988, s. 5 i 6.

¹⁹ S. Kłos: Bieszczady. Wyd. Sport i Turystyka. Warszawa 1986, s. 13.

²⁰ S. Kłos: Bieszczady: przewodnik. Wyd. Spółdzielcze. Warszawa 1993, s. 5.

²¹ T. Budziński: Bieszczady. Wyd. BOSZ. Olszanica 1998, s. 1.

²² J. Wrona: Turystyka ..., op. cit., s. 3.

południu. Najwyższy szczyt Bieszczadów – Pikuj (1406 m n.p.m.) – wznosi się na terenie Ukrainy. Niewielka, południowa część regionu, położona na terenie Słowacji nosi nazwę Bukovske Virchy (Wielki Bukowiec – 1012 m n.p.m.). Granica państwa pomiędzy Polską a Ukrainą dzieli ten region na dwie części: Bieszczady Wschodnie i Zachodnie.

Krajobraz Bieszczadów tworzą długie łańcuchy wzgórz i gór, ciągnące się od północnego zachodu na południowy wschód o bardzo zróżnicowanej rzeźbie i wysokości, poprzedzielane licznymi dolinami rzek i potoków²³. Północna, niższa część regionu ma charakter pogórza zbudowanego ze wzgórz i niewysokich gór (600-900 m n.p.m., wzniesionych 200-300 m ponad otaczające je doliny), stąd też nazwa Przedgórze Bieszczadzkie lub Bieszczady Niskie. Występuje tu typowy krajobraz wyżynny, charakteryzujący się szerokimi spłaszczonymi wierzchowinami oraz łagodnymi stokami. W dolinach i niższych partiach wzniesień rozciągają się pola i łąki, wyższe pokryte są zwartymi płatami lasów.

Część południowa, tworząca Bieszczady Wysokie, obejmuje kilka grup i pasm górskich, charakteryzuje się znaczną wysokością i bardzo urozmaiconą rzeźbą terenu. Góry są tu wysokie, rozległe, strome, dzikie i trudniej dostępne, w znikomym stopniu gospodarczo wykorzystane. W tej części Bieszczadów wyróżnia się kilka zasadniczych łańcuchów i pasm górskich wzniesionych od 1000 do ponad 1300 n.p.m. i 300 – 700 m ponad dna dolin. Główne pasmo tej części tworzy tzw. pasmo połonin, ciągnące się od doliny rzeki Wetliny, aż po dolinę Górnego Sanu. Pasma to obejmuje trzy wybitne masywy górskie z wieloma odgałęzieniami i kulminacjami. Od zachodu poczynając są to: Smerek (1222 m n.p.m.) z Połoniną Wetlińską (1297 m n.p.m.) oraz tzw. Gniazdo Tarnicy (1346 m n.p.m.) i Halicza (1333 m n.p.m.) kończące się Połoniną Łukowską (1251 m n. p. m.)²⁴.

Przyczyną stale rosnącej atrakcyjności Bieszczadów są niewątpliwie ich walory przyrodnicze i krajobrazowe. Jest to kraina malowniczych pejzaży, czystych górskich potoków, rozległych lasów i połonin, zamieszkała przez zwierzęta rzadko spotykane w Europie²⁵. Charakterystyczną cechą środowiska przyrodniczego Bieszczadów jest zaistniały po 1947 roku proces naturalnej sukcesji przyrody, spowodowany zanikiem gospodarki ludzkiej na znacznych obszarach tego regionu²⁶. Najbardziej widocznym składnikiem szaty roślinnej są tu lasy. Niezwykle bogata flora Bieszczadów obejmuje ponad 900 roślin naczyniowych (kwiatowych), co stanowi więcej niż 1/3 gatunków żyjących w Polsce. Botanicy stwierdzili tu istnienie 76 gatunków alpejskich, które można spotkać już na wysokości 675-750 m n. p. m., a więc w paśmie regła dolnego.

²³ S. Kłos: Bieszczady ..., op. cit., s. 8-9.

²⁴ S. Kłos: Osobliwość Bieszczadów. Wyd. Libra, Rzeszów 2003, s. 10.

²⁵ Z. Niewiadomski: Funkcjonowanie międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie”. W: Mat. IV Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”, Rzeszów 20-22.09.2000., s. 93-94.

²⁶ S. Kłos: Osobliwość ..., op. cit., s. 11.

Interesująca jest również bogata grupa roślin wschodniokarpackich (27 gatunków), koncentrujących się głównie we wschodniej części pasma połonin²⁷.

Natura obdarzyła Bieszczady równie bogatą fauną. Bieszczadzki świat zwierząt reprezentowany jest przez ok. 230 gatunków zwierząt kręgowych. Bardzo bogaty, choć znacznie słabiej zbadany jest również świat bezkręgowców. Wiele tych zwierząt należy do gatunków, gdzie indziej rzadkich lub zupełnie wytopionych, a które w Bieszczadach znalazły jedną z nielicznych ostoi.

Opisana przyroda bieszczadzka uważana może być za ewenement w skali europejskiej. Bieszczady to jeden z ostatnich w Europie niezurbanizowanych obszarów górskich porośniętych naturalnymi lasami, w których zachowała się bogata fauna. Walory przyrodnicze i krajobrazowe czynią z tych gór jeden z najwybitniejszych w naszym kraju obszarów kwalifikujących się do dobrze zorganizowanej ochrony²⁸. Dlatego też najciekawsze partie Bieszczadów, posiadające szczególnie cenne walory, obejmuje obecnie Bieszczadzki Park Narodowy. Głównym jego celem jest ochrona przyrody, a więc tego, co stanowi o atrakcyjności turystycznej Bieszczadów. Aktualnie na terenie Bieszczadów znajduje się kilkanaście rezerwatów przyrody, parki krajobrazowe: Ciśniańsko-Wetliński i Doliny Sanu. Pośród rezerwatów najbardziej atrakcyjne są rezerwat „Zwierzło” obejmujący słynne Jeziorka Duszatyńskie, rezerwat „Sine Wiry” obejmujący przełom rzeki Wetliny koło Zawoju, rezerwat geologiczny „Gołoborze”, rezerwat „Jawor” i „Weronikówka” z dużymi skupiskami cisów, a także kilka rezerwatów torfowiskowych²⁹.

Bieszczady to teren o bogatej przeszłości, który do dziś zachował wiele cennych pomników kulturowego dziedzictwa. Bogata historia i różnorodność etniczna Bieszczadów pozostawiły wiele materialnych pamiątek przeszłości, wśród których na szczególną uwagę zasługują zabytki budownictwa i architektury. Stanowią one poważną część dóbr kultury, przyczyniając się do podniesienia wartości tego regionu. Dzieje tej ziemi oraz słabe zaludnienie tych gór stworzyły mit polskich kresów, który sprzyja ich turystycznej atrakcyjności³⁰.

Miłośników historii przyciągają w Bieszczady oryginalne i specyficzne w tym regionie obiekty. Można się tu cofnąć o dziesiątki lat, znaleźć chwile zadumy na zarastających polach nieistniejących już wsi, pustych pagórkach, z których dobiegał kiedyś głos cerkiewnych dzwonów. Czasami, gdzieś w lesie znaleźć można chylące się do upadku kamienne krzyże³¹.

Fenomen bogactwa i różnorodności kulturowej Bieszczadów możemy dostrzec na przykładzie budownictwa drewnianego. Można mówić o Bieszczadach,

²⁷ P. Luboński: Bieszczady : przewodnik. Oficyna wyd. „Rewasz”. Prószków 2004, s. 31.

²⁸ P. Luboński: Bieszczady ..., op. cit., s. 123.

²⁹ S. Kłos: Osobliwość ..., op. cit., s. 12.

³⁰ A. Gąsiorowski: Rola gminnych stowarzyszeń kwaterowców i rozwoju turystyki wiejskiej (na przykładzie Bieszczadów). W: Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionów turystycznych Małopolski Wschodniej. Red. Jarosz A., Rzeszów – Boguchwała 1996, s. 160.

³¹ P. Luboński: Bieszczady ..., op. cit., s. 17.

że jest to, a raczej było, prawdziwe „zagłębienie cerkwi”. Przed II wojną światową prawie każda miejscowość miała własną cerkiew, w 190 miejscowościach zlokalizowanych było 155 cerkwi. Niestety w toku późniejszych działań zbrojnych, duża część zabytków została spalona i rozgrabiona. Największe zniszczenia przyniosła „Akcja Wisła”, w ramach której wysiedlono z rejonu ludność zamieszkującą Bieszczady. Te niehumanitarne działania władz radzieckich przyczyniły się jednak do powstania fenomenu tych gór, gdyż na miejsce wywiezionych rdzennych mieszkańców Bieszczadów nie wprowadzono innych ludzi. Po owej akcji, która rozegrała się w latach 40. XX wieku miało miejsce rozkradanie i niszczenie zabytków. Wówczas, na skutek wysiedlenia miejscowej ludności zginęła dawna kultura ludowa, materialna i duchowa, o której obecnie można się dowiedzieć tylko z literatury. Z zabytków kultury materialnej pozostały nieliczne niestety cerkwie³².

Unikalne formy przyrody Bieszczadów, do których możemy zaliczyć urozmaicony krajobraz, bogactwo rzadkich okazów fauny i flory, czyste wody i powietrze, zdrowy klimat oraz bogaty dorobek kultury materialnej i duchowej bez wątplenia podnoszą atrakcyjność tego terenu. Wszystko to sprawia, że jest to niepowtarzalna i piękna kraina, która może stać się produktem o bardzo wysokiej jakości. Przychylając się do opinii M. Motaka, Bieszczady są wyjątkowym zjawiskiem, nie tylko jako góry, lecz szczególnie „fenomen ekologiczno – kulturowo – socjologiczny, Bieszczady albo się omija, albo kocha”³³. Miłośnicy i znawcy tych gór twierdzą, że w Bieszczady przyjeżdża się tylko raz, natomiast potem jedynie wraca³⁴.

Pytając turystów przebywających w Bieszczadach o główne skojarzenia ze środowiskiem przebywania widzimy (tab. 1), że w aspekcie pierwszego skojarzenia dominuje interpretacja, że wieś bieszczadzka to głównie przyroda, a w dalszej kolejności atrakcyjny krajobraz, miejsce wypoczynku, rolnictwo oraz ciekawe dziedzictwo kulturowe. Przez ponad 60% respondentów wieś bieszczadzka jest utożsamiana ze środowiskiem przyrodniczym i jest to zarazem jeden z głównych motywów przyjazdu w Bieszczady.

TABELA 1. Skojarzenia dotyczące obszarów wiejskich Bieszczadów (w %)

Wyszczególnienie	Ogółem
Z miejscem wypoczynku	11,87
Z rolnictwem	6,78
Z przyrodą	62,71
Z atrakcyjnym krajobrazem	13,56
Ze specyficznym dziedzictwem kulturowym	5,08

Źródło: badania własne

³² M. Woźniak, W. Kuźniar: Dziedzictwo kulturowe Bieszczadów jako element jakości produktu agroturystycznego. W: Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska. Mat. na VII Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne, Supraśl 13-16.09.1999, s. 66-67.

³³ M. Motak: Bieszczady. Praktyczny przewodnik. Pascal. Bielsko-Biała 1999, s. 1.

³⁴ J. Wrona: Rzeszowskie. Wyd. Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1996, s. 9.

Podsumowanie

„Wsi spokojna, wsi wesola...” takimi słowami uroki życia na wsi wychwalał Jan Kochanowski. Podobny obraz funkcjonuje również w świadomości współczesnego człowieka, a wieś mimo, iż zaszły w niej istotne zmiany cywilizacyjne w dalszym ciągu pociąga i przyciąga turystów. Od dawien dawna ludzie często wyjeżdżali, jak i wyjeżdżają na łono natury. Robią to z ciekawości poznania pracy na gospodarstwie rolnym, jego bliższym i dalszym otoczeniu, a także, coraz częściej z potrzeby poznania i utrwalenia kultury wiejskiej.

Jednym z najważniejszych atutów wypoczynku na wsi jest świeże powietrze, bliskość przyrody i ciekawa kultura.

Z badań wynika, że społeczeństwo w większym stopniu akceptuje te formy turystyki, które ukazują wartości historyczne i przyrodnicze regionu oraz pozwalają aktywnie i w ciekawy sposób z nich korzystać. W związku z tym na obszarach wiejskich musimy akcentować większe przywiązanie do dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego danego regionu i krzewienia jego idei.

Bieszczady są idealnym przykładem obszaru, którego atuty środowiskowe i kulturowe tworzą ekonomiczną i społeczną wartość rozwoju turystyki wiejskiej. Musimy jednak pamiętać, aby odpowiednio sterować rozwojem turystyki w Bieszczadach i nie dopuścić do ich degradacji i zaniku ich głównych wartości – przyrody i kultury.

Literatura

- Budziński T.: Bieszczady. Wyd. BOSZ. Olszanica 1998.
- Buszta J.: Kultura ludowa – kultura narodowa. Wyd. LSW, Warszawa 1974.
- Chymkowski R., Dudzik W., Wójtowski M.: Wiedza o kulturze. WSiP Warszawa 2003.
- Gannon A.: Agroturyzm a rozwój wsi. Wprowadzenie do rozwijania przedsięwzięć agroturystycznych. Wyd. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Oddział w Poznaniu, Kraków 1993.
- Gąsiorowski A.: Rola gminnych stowarzyszeń kwaterowców i rozwoju turystyki wiejskiej (na przykładzie Bieszczadów). W: Agroturystyka jako szansa aktywizacji gospodarczej wiejskich regionów turystycznych Małopolski Wschodniej. Red. Jarosz A., Rzeszów – Boguchwała 1996.
- Kłos S.: Bieszczady. Wyd. Sport i Turystyka. Warszawa 1986.
- Kłos S.: Bieszczady: przewodnik. Wyd. Spółdzielcze. Warszawa 1993.
- Kożusznik D.: Korzyści i uwarunkowania działalności agroturystycznej. Wieś i doradztwo, 1-2 2005.
- Kłos S.: Osobliwość Bieszczadów. Wyd. Libra, Rzeszów 2003.
- Kuchciński M.: Miejsce agroturystyki w rozwoju wsi podkarpackiej. W: Agroturystyka szansą aktywizacji przygranicznego powiatu lubaczowskiego lubaczowskiego aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej. Red. Jarosz A., Fedan R., Mat. Konf. Nauk. Lubaczów 5-7.05.2000.
- Luboński P.: Bieszczady: przewodnik. Oficyna wyd. „Rewasz”. Prószków 2004.
- Łaguna M., Rudzewicz A.: Próba oceny czynników produkcji pozarolniczej w świetle wejścia Polski do UE. W: Przedsiębiorczość w agrobiznesie a rozwój terenów wiejskich. AR Kraków 1997.
- Majewski J.: Agroturystyka to też biznes. Fundacja wspomaganie wsi. Warszawa 2004.
- Małachowicz E.: Ochrona środowiska kulturowego. Tom 1, PWN Warszawa 1988,
- Motak M.: Bieszczady. Praktyczny przewodnik. Pascal, Bielsko-Biała 1999.

Niewiadomski Z.: Funkcjonowanie międzynarodowego rezerwatu biosfery „Karpaty Wschodnie”. W: Mat. IV Krajowej Konferencji „Ochrona przyrody a turystyka”, Rzeszów 20-22.09.2000.

Orłowski D., Wodniczko M.: Wykorzystanie dziedzictwa kulinarnego w rozwoju turystyki wiejskiej. w: Turystyka wiejska a rozwój i współpraca regionów. Prace naukowo – dydaktyczne – zeszyt 15. PWSZ Krosno 2005.

Pelka L.: 1989. Rytuály, obrzędy, święta. Wyd. KAW, Warszawa.

Wrona J. (red.): Podstawy geografii ekonomicznej. PWE, Warszawa 1997.

Skorowski H.: Antropologiczno-etyczne aspekty regionalizmu. Warszawa 1990.

Wojciechowska J.: Dziedzictwo kulturowe regionów jako element produktu turystycznego. w: Turystyka rekreacyjna oraz turystyka specjalistyczna, red. Burzyński T., Łabaj M. Eurecena srl-CNA International Services; Warszawa 2003.

Woźniak M., Kuźniar W.: Dziedzictwo kulturowe Bieszczadów jako element jakości produktu agroturystycznego. W: Dziedzictwo kulturowe polskiej wsi a turystyka wiejska. Mat. na VII Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne, Supraśl 13-16.09.1999.

Wrona J.: Turystyka w regionie Bieszczadzkiem. PAN Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wrocław; Kraków 1983.

Wrona J.: Rzeszowskie. Wyd. Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa 1996.

Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej. Pod red. J. Bergiera i B. Sawickiego. Biała Podlaska 2000.

www.amb-norwegia.pl.

www.sonata.art.pl.

www.eko.org.pl.

Streszczenie

W XXI wieku powrót do tradycji i wartości środowiska kulturowego i przyrodniczego staje się potrzebą podstawową każdego człowieka. Przyroda i kultura dostarcza nam wszystkim wartości etycznych, społecznych, poznawczych, estetycznych, religijnych, których nośnikiem jest wieś i obszary wiejskie.

Jednym z głównych niebezpieczeństw zagrażających człowiekowi współcześnie tworzącemu wizerunek świata jest jego zagubienie w kulturze masowej, społecznej, anonimowości i ogólnym kiczu. Dlatego przyroda i kultura wsi stwarzają człowiekowi warunki do odnalezienia własnej pozytywnej osobowości oraz do rozwoju wsi poprzez rozwój turystyki wiejskiej, stając się coraz częściej dobrem ekonomicznym, dostarczającym środków finansowych mieszkańcom wsi oraz dobrem społecznym podtrzymującym wartości społeczeństwa wiejskiego i turystów.

W artykule przedstawiono ekonomiczne i społeczne wartości środowiska przyrodniczego i kulturowego obszarów wiejskich, ukazując przykład Bieszczadów oraz ich społeczne postrzeganie w oczach turystów.

Summary

In the age of XXI a comeback to tradition and values of natural and cultural environment is becoming a basic necessity for every human. Nature and culture are supplying for everybody ethical, social, cognitive, esthetical, religious values which are stemming from rural areas.

One of the main risks which threat contemporary human who creates an image of the world is its loss in mass culture, social anonymity and general trash. By this reason the rural areas nature and culture are creating for human some conditions to find its own positive individuality as well as to rural development through the rural tourism development. This causes they become more often an economic good supplying financial resources for rural inhabitants as well as social good maintaining rural society and tourists values.

In the article there were presented economic and social values of natural and cultural environment from rural areas giving some examples from Bieszczady as well as its social recognition by tourists.

Dominik Orłowski, Magdalena Woźniczko
Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych w Warszawie

Skansen kurpiowski jako atrakcja turystyczna promująca kuchnię regionalną

Wstęp

Podstawą rozwoju i dochodowości turystyki są walory turystyczne, czyli dobra stworzone przez naturę oraz powstałe w wyniku działalności człowieka¹. Tego rodzaju walory przystosowane do potrzeb ruchu turystycznego nazywane są atrakcjami turystycznymi. Natomiast wszystkie zasoby materialne i niematerialne, warunkujące rozwój turystyki, nazywane są także potencjałem turystycznym. Wśród walorów turystycznych, powstałych w wyniku działalności ludzkiej, czołowe miejsce zajmują różnego rodzaju muzea i architektoniczne obiekty zabytkowe, w tym także muzea etnograficzne, skanseny i ośrodki twórczości ludowej².

Muzea skansenowskie z roku na rok cieszą się coraz większą popularnością wśród turystów. Głównym celem działalności tego rodzaju muzeów jest ochrona zabytków architektury drewnianej oraz zachowanie i kultywowanie tradycji, w tym dziedzictwa kulinarnego obszarów wiejskich. Jest to niezwykle ważne, by kolejne pokolenia miały możliwość poznania przeszłości. Jednakże muzea skansenowskie oprócz funkcji dokumentacyjno-ochronnej pełnią również funkcję turystyczną, są one bowiem znaczącą atrakcją turystyczną regionu, w którym się znajdują.

We współczesnym świecie rośnie zainteresowanie dawnym stylem życia. Ludzie coraz częściej odwiedzają skanseny, identyfikując się z dawnymi mieszkańcami wsi, porównując ówczesne i obecne warunki życia oraz uświadamiając sobie, jak ogromny dokonał się postęp i jak długą drogę przebyliśmy jako społeczeństwo. Tego rodzaju turystyka ma ogromne znaczenie w budowaniu świadomości i poczucia przynależności do danego miejsca.

Najpopularniejszym przejawem tęsknoty do zmysłowego poznawania wsi jest możliwość degustacji w skansenie tradycyjnych potraw i napojów. Myśli zwiedzających prowadzą często do zabytkowej karczmy, która jest miejscem, gdzie kultywowane są regionalne tradycje kulinarne. Dużym zainteresowaniem cieszą się również imprezy folklorystyczne, na których prezentowane są typowe

¹ T. Lijewski, B. Mikułowski, J. Wyrzykowski: Geografia turystyki Polski. Wyd. PWE, Warszawa 2002.

² T. Czerwiński: Etnograficzne muzeum na wolnym powietrzu - pomnik przeszłości, instytucja kultury czy produkt turystyczny. W: 100-lecie polskiego muzealnictwa etnograficznego na wolnym powietrzu. Praca po red. Sadkowski T., Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 9, Wdzydze 2006.

potrawy ludowe wywodzące się z wiejskiej kuchni oraz lokalne produkty żywnościowe, które charakteryzują się wieloletnią tradycją wytwarzania.

Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie

Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie³ jest jednym z dwóch najstarszych w Polsce muzeów na wolnym powietrzu. Jego założycielem był Adam Chętnik - etnograf i działacz społeczny. Idea stworzenia Muzeum Kurpiowskiego powstała w 1919 roku. Adam Chętnik zakupił wówczas, na wysokiej skarpie nad Narwią, 1/3 morgi nieużytków po dawnej cegielni miejskiej. W ciągu kilku lat własnym kosztem, doprowadził ten zaniedbany rejon Nowogrodu do porządku, niwelując teren i obsadzając go drzewami.

W wyniku działań wojennych Muzeum uległo całkowitemu zniszczeniu. Eksponaty pozostawione na miejscu, jak też wywiezione do Łomży, Dębowa i Szczepankowa zginęły bezpowrotnie. Ocalały jedynie dwa odrzynki drzew bartnych, brama wejściowa do muzeum od strony rzeki, oraz nieliczne eksponaty żelazne, które dały początek stworzonemu w 1948 roku Muzeum w Łomży⁴.

Muzeum Regionalne w Łomży zaprezentowało w 1956 roku na tzw. „Pulwach” pod Łomżą, w ramach wystaw rolniczych, ekspozycję poświęconą tradycyjnemu rolnictwu kurpiowskiemu. Pokazano wówczas wnętrze chałupy kurpiowskiej zaaranżowane w pawilonie wystawienniczym. W dwa lata później wspomnianą wystawę przeniesiono do Nowogrodu. Dała ona początek odbudowie zniszczonego przez wojnę Skansenu, który stał się oddziałem Muzeum w Łomży.

Stopniowo, obok wyremontowanych odrzynków drzew bartnych i bramy z Dud Puszczańskich, zaczęło przybywać obiektów. Pierwszym był drewniany kierat ze Zdrębiska (fot. 1) przeniesiony ze wspomnianej wystawy rolniczej. W latach sześćdziesiątych postawiono wiatrak z Plewek, spichlerz z Dylewa Starego, chałupy z Gawrych i Myszyńca Starego, zrekonstruowano chałupę z Kadzidla, bramę z Zalasa, kapliczkę „Na cztery strony świata” oraz pomnik bohatera kurpiowskiego Stacha Konwy. Przybyło też kilka obiektów tzw. małej architektury: folusz ze wsi Jurki, studnia z żurawiem, gołębnik oraz ule.

³ Nazwa Nowogród istnieje od XIII wieku, kiedy stary gród leżący na lewym brzegu Pisy, przy ujściu do Narwi, został przeniesiony na lewy brzeg Narwi, naprzeciwko ujścia rzeki Pisy na wysoki brzeg. Przy Nowym Grodzie powstała osada targowa. Pierwsze wzmianki o tej osadzie pochodzą z ok. 1400 roku. Osada otrzymała prawa miejskie w 1434 roku. W XIX wieku istniały tam słynne bursztyniarnie. Po upadku Powstania Styczniowego, za patriotyczną postawę mieszczan, władze carskie pozbawiły Nowogród praw miejskich. W czasie dwóch wojen światowych, miasto leżące na liniach frontu zostało bardzo zniszczone. Obecnie znajduje się tam największe muzeum kultury kurpiowskiej, w którym zgromadzono zabytkowe chałupy oraz szereg narzędzi, przyrządów, drobnych eksponatów, dotyczących obrzędów, zwyczajów i obyczajów Kurpiów z Puszczy Zielonej.

⁴ U. Kuczyńska: Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie. Przewodnik. Wyd. JASTRZĘBIEC, Łomża 2002.

FOT. 1. Drewniany kierat ze wsi Zdrębisko w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

W 1963 roku w najstarszej części Skansenu otwarto uroczyscie dział bartniczo-pszczelarski. Pod koniec lat sześćdziesiątych przeniesiono spichlerz z Cięcka, kuźnię z Zalasa, olejarnię z Witowego Mostu, chałupę z tej samej wsi oraz dwie dalsze chałupy z Baranowa i Łysych (fot. 2). W tym samym czasie zrekonstruowano spichlerz z Kadzidla. W końcu lat siedemdziesiątych na obszarze obecnego Muzeum znajdowało się 16 dużych i 14 małych obiektów architektury drewnianej. Skansen w Nowogrodzie objął swoją działalnością teren środkowej i wschodniej Kurpiowskiej Puszczy Zielonej⁵.

FOT. 2. Chałupa z Łysych w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

⁵ Tamże.

W 1987 roku zestawiono jeszcze dwa obiekty dużej architektury: stodołę z Dobregolasu i oborę z Wyku. Te dwa XIX-wieczne budynki zostały zakupione oraz zwiezione na teren Muzeum w drugiej połowie lat siedemdziesiątych XX wieku. Postawione w najnowszej części Skansenu, obok chałupy z Baranowa utworzyły typową dla Kurpiowszczyzny zagrodę wiejską. W 1995 roku przybył jeszcze jeden budynek - rekonstrukcja karczmy z Dylewa (fot. 3) z końca XIX wieku.

FOT. 3. Karczma z Dylewa w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie ma charakter parku etnograficznego. Nie odtwarza układów przestrzennych wsi kurpiowskiej, a tylko prezentuje tradycyjne budownictwo drewniane. Celem, jaki stawiał sobie Adam Chętnik było pokazanie typowego drewnianego osiedla puszczańskiego na tle miejscowej przyrody (fot. 4). Brak odpowiedniego terenu z konieczności zminiaturyzował te zamierzenia. Efektem są mini ogródki, zagonki, kępki drzew i krzewów oraz nienaturalne skupienie obiektów. Wspomniane niedogodności terenu czynią jednocześnie nowogrodzkie muzeum jednym z najpiękniejszych i najbardziej urokliwych skansenów Europy⁶.

⁶ D. Orłowski, M. Woźniczko, Edukacyjne znaczenie skansenów w propagowaniu tradycji kulinarnych w turystyce wiejskiej. W: Turystyka wiejska a edukacja - różne poziomy, różne wymiary. Praca pod red. J. Sikora, Wyd. Akademia Rolnicza w Poznaniu, Poznań 2007.

W 2007 roku Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika świętował obchody osiemdziesięciolecia swojego istnienia, które organizowane były przy współpracy ze Stowarzyszeniem Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce⁷.

FOT. 4. Drzewo owocowe przy chałupie ze wsi Gawrychy w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Charakterystyka kuchni kurpiowskiej

Kuchnia kurpiowska została pierwszy raz opisana w źródłach etnograficznych przez Adama Chętnika,⁸ który w 1946 roku w swojej pracy doktorskiej „*Pożywienie Kurpiów, jadło i napoje zwykłe, obrzędowe i głodowe*” opisał produkty i potrawy kurpiowskie.

Po utracie borów z barciami pszczelnymi, zniknięciu kniei ze zwierzyną dziką, a zatem po upadku myślistwa, gdy i łowy rybne nie zawsze się opłacały, ludność puszczańska siłą rzeczy zmuszona była zająć się rolnictwem na ubogiej ziemi. Zajmowano się także hodowlą: bydła, koni, owiec i gęsi, a także różnym drobnym przemysłem, mającym jeszcze związek z dawną puszczą. Adam Chętnik analizując tradycyjne pożywienie tego regionu pisał: „...*ziemia uboga w urodzajną glebę, jak skała góralska, te wydmy piaszczyste, co jak bałwany wodne na skrzydłach*

⁷ J. Jastrzębski: Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie. Wyd. Muzeum Północno - Mazowieckie w Łomży, Łomża 2007.

⁸ A. Chętnik: Pożywienie Kurpiów. Jadło i napoje zwykłe, obrzędowe i głodowe. Prace Komisji Etnograficznej nr 16, Kraków 1936.

wiatru zasypują nadbrzeże puszczy i wiejskie siola, karmi przecie od wieków całe pokolenie Kurpiów, tysiące rodzin...”⁹.

Z pożywienia pozyskiwanego w puszczańskich kniejach oraz skromnego, lecz prostego, a zarazem zdrowego pożywienia pochodzącego z gospodarstw kurpiowskich (fot. 5) wyłoniła się kuchnia regionalna Puszczy Zielonej. Kuchnia kurpiowska nie posiada prawie żadnych obcych naleciałości, przeciwnie - zachowało się w niej wiele dań i nazw staropolskich.

FOT. 5. Trzon kuchenny z otwartym paleniskiem w chałupie ze wsi Gawrychy w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Upodobania ludności puszczańskiej do pewnych grup warzyw (np. kapustnych) czy potraw (np. kwaszonych zup lub kasz) uwidaczniają łączność kulturową tej grupy etnograficznej z ludnością innych części kraju, a nawet z innymi grupami słowiańskimi. Mimo tej łączności, w borach kurpiowskich ukształtowało się szereg nazw na pewne surowce, czynności czy potrawy, pojęć specyficznych tylko dla tego regionu.

Okres jesienny na wsi kurpiowskiej pod względem kulinarnym należy do najbogatszych. Właśnie wtedy, w okresie plodów rolnych występuje obfitość zbóż, które przerabiane są na różnego rodzaju gatunki mąki i na kasze. Zbierane są warzywa - od ziemniaków po kapustę czy buraki. Nie brakuje mięsa, a uzupełnieniem tradycyjnej kuchni mogą stać się grzyby oraz owoce rosnące w ogrodach. Do typowych potraw jesiennych regionu należą: *kasza jaglana po kurpiowsku*, *kiszone grzyby*, *kapusta zasypywana kaszą*, *zupa z malona* (dyni),

⁹ Tamże.

placki ziemniaczane zaparzone gorącym mlekiem, zrazy wołowe z grzybami, kania w cieście, kwas chlebowy z miodem itd¹⁰.

Porę zimową praktycznie otwierają Gody - święta Bożego Narodzenia trwające w regionie aż do Trzech Króli. Po nich przychodzą tygodnie karnawałowe trwające do wtorku zapustnego. Okres świąteczny stwarzał kiedyś konieczność przygotowywania „lepszego” jedzenia, częstszego spożywania mięsa i stosowania tłustej okras. Cały okres zimowy obfitował w potrawy wykonywane z *rejbanych* (tartych) kartofli, takich jak np. *kluski tarte*.

Na święta przygotowywano także różnego rodzaju placki drożdżowe. Wypiekiem o kilkusetletniej tradycji, wywodzącym się z obyczajów kurpiowskich są *fafernuchy* (fot. 6) - złociste, regionalne pierniki o kształcie spłaszczonych rombów, pieczone tuż przed Nowym Rokiem z żytniej mąki z dodatkiem tartej marchwi. Fafernuchy piecze się na blasze, najlepiej w gorącym tradycyjnym wiejskim piecu. Ich zaletą jest to, że nadają się do spożycia nawet przez kilka tygodni¹¹.

FOT. 6. Fafernuchy
Źródło: zbiory własne

Wśród potraw zimowych, zwłaszcza świątecznych, na uwagę zasługują: *kurpiowskie pieczone pierogi z kapustą kiszoną i cebulką, kotlety mielone z dziczyzny, rejbak* (rodzaj babki ziemniaczanej z dodatkiem kielbasy), *świeżyna* (kawałki mięsa z wątróbką z dodatkiem jabłka i kwasu z kiszonej kapusty), *masło*

¹⁰ D. Orłowski, M. Woźniczko: *Kuchnia kurpiowska i jej wpływ na atrakcyjność turystyczną regionu etnograficznego* (w druku).

¹¹ Praca pod red. I. Byszewska: *Kulinarne Dziedzictwo Mazowsza*. Wyd. Społeczny Instytut Ekologiczny, Warszawa 2006.

śledziowe, karp z farszem grzybowym, ziemniaki gotowane w kwasie kapuścianym, grycaki (smażone grube placki drożdżowe z mąki pszennej i gryczanej), gołąbki z kapusty kiszonej, postna kapusta kurpiowska (z kaszą, grzybami i olejem lnianym), kapusta z prośniankami (grzyby - zielone gaśki), kurpiowski piernik na miodzie, pampuchy (rodzaj pączków formowanych łyżką, bez nadzienia, posypanych cukrem pudrem) - fot. 7¹².

FOT. 7. Pampuchy
Źródło: zbiory własne

Miesiące wiosenne, mimo, iż niosły nadzieję na długie, upalne dni letnie, szybką vegetację roślin, pod względem kulinarnym nie należały przez całe wieki do najprzyjemniejszych dla środowiska wiejskiego. Istniejąca niegdyś pora przednówka była okresem kończenia się dotychczasowych zapasów, dojadania resztek ziemniaków, zbóż, przetworów warzywnych (np. barszczy z buraków, szczawiu), wykorzystywania w kuchni roślin dziko rosnących.

Lepszym momentem był okres świąt wielkanocnych, kiedy to przygotowywano bardziej dostatnie posiłki, szykowano *kołacze z mąki gryczanej, pyłowy chleb żytni* (fot. 8) i *placek pszenny*. Na dawne *święcone* składało się: *chleb razowy, kołacze pszenne, kielbasa, jaja, masło, ser biały, mięso na zimno, chrzan, piwo i pisanki*. „Święcone” strojono *borowiną* lub *widlakiem*. Na śniadanie

¹² B. Kielak, D. Kostewicz: Potrawy regionalne Kurpiowszczyzny. Wyd. SRTiR, Ostrołęka 2004.

wielkanocne podawano: *barszcz buraczany, rosół z kluskami* lub *kapuśniak, wieprzowinę, jajka i groch*¹³.

Na Kurpiach z wiosennej oferty kulinarnej można wybrać i przygotować na przykład takie potrawy jak: *barszcz z komosy, prosię pieczone z farszem z kaszy gryczanej, ćwikłę kurpiowską* (marynowane buraki z kwaśną śmietaną), *kurpiowską babkę drożdżową* (z dużą ilością żółtek), *studzieninę* (zimne nóżki).

RYSUNEK 8. Pyłowy chleb żytni
Źródło: zbiory własne

Okres letni, jako pora upałów i wyężonych prac polowych, skłaniała w większości wypadków do przygotowywania potraw mącznych i mlecznych oraz różnorodnych przetworów z mleka. Wykorzystywało się także pierwszy podbierany miód, stosując go zarówno do różnego rodzaju napitków, jak też jako lekarstwo. Ważnym uzupełnieniem jadłospisu w okresie lata stanowiły ryby z miejscowych rzek oraz zbierane w borach jagody¹⁴.

Z pól pól, boru i rzeki w miesiącach letnich przygotowuje się: *chłodnik kurpiowski* (na kwaśnym mleku i śmietanie oraz kwasie z ogórków kwaszonych z botwiną, szczawiem, burakami, ogórkiem zielonym, koperkiem i szczypiorkiem), *zupę poziomkową, kluski z surowych ziemniaków, kaszę jaglaną na mleku, ser biały z gotowanego mleka, pieczonego suma miętowego, mus jagodowy, czereśnie w galaretkę, miód pitny*, czy wreszcie najbardziej charakterystyczny napój występujący w kuchni kurpiowskiej, czyli *piwo kozicowe* (fot. 9).

¹³ M. Orlewicz, Trójcy kulinarne Mazowsza. W: Trójcy kulinarne. Mazowsze, Kaszuby, Śląsk. Praca pod red. J. Tucholska, Wyd. MCKiSZ, Warszawa 2005.

¹⁴ Tamże.

FOT. 9. Piwo kozicowe
Źródło: zbiory własne

Ten oryginalny trunek, zwany także *kozicakiem* lub - po kurpiowsku - *psiwem kozicowym*, wytwarzany jest tradycyjnie z jagód jałowca, chmielu i pszczelego miodu, czyli surowców, których na Kurpiach nigdy nie brakowało, gdyż obecne tam piaszkowe gleby zawsze porastały gęsto krzewy jałowca, a w trudno dostępnych miejscach Puszczy Zielonej od dawien dawna rozwijało się bartnictwo¹⁵.

Mieszkańcy Kurpi chętnie opowiadają gościom legendy, związane z tym ulubionym przez nich napojem o barwie kurpiowskich bursztynów. Jedną z nich związana jest z tzw. „wyrzeczyskiem”- czyli wyrzeczeniem się przez Kurpiów alkoholu, co miało miejsce w 1856 roku, w kościele w Kadzidle przed obliczem biskupa. Od tej pory piwo kozicowe stało się najbardziej popularnym w tym regionie napojem, tradycyjnie pitym w czasie żniw czy sianokosów.

Oryginalny smak, z leciutką nutką goryczy, pochodzącą od szyszek chmielowych, gęsta biała piana i orzeźwiający smak piwa kozicowego od wielu lat zachwyca odwiedzających Kurpie turystów, a swoją tajemniczą nazwę wywodzi według Kurpiów od *kozic* - młodych pędów jałowca, z których na Kurpiach wyrabiano bicz do poganiania koni.

Piwo kozicowe ma już status markowego produktu regionu. Jest serwowane w niemal każdym kurpiowskim gospodarstwie agroturystycznym, przydrożnych karczmach oraz na kiermaszach, festynach i lokalnych świętach¹⁶.

Prezentacja dziedzictwa kulinarnego w ofercie turystycznej skansenu kurpiowskiego

Sposób odżywiania ludności polskiej od dawna był zróżnicowany i zależał od miejsca zamieszkania. Kraj nasz jest urozmaicony pod względem rzeźby terenu,

¹⁵ D. Orłowski, M. Woźniczko, *Kuchnia kurpiowska i jej...*, op. cit.

¹⁶ Praca pod red. I. Byszewska: *Kulinarne Dziedzictwo...*, op. cit.

warunków klimatycznych i związanych z nimi możliwościami uprawy ziemi i hodowli zwierząt. Te czynniki i wiele innych, tkwiących w temperamencie i zwyczajach ludowych, przyczyniły się do wytworzenia produktów i potraw charakterystycznych dla danych regionów, tworząc kuchnie regionalne. Ich specyfika, charakterystyczne surowce, przyprawy, odrębne smaki i formy podania świadczą o dziedzictwie kulturowym mieszkańców i mogą stanowić ważny element promocji regionów¹⁷.

Mieszkańcy miast, wyjeżdżający na wieś w celach rekreacyjnych lub turystycznych, chcą nie tylko wypoczywać na łonie przyrody, ale oczekują również możliwości zapoznania się z bogactwem kultury ludowej. Jedną z wyjątkowych atrakcji turystycznych jest pobyt w muzeach na wolnym powietrzu, gdzie odwiedzający mają możliwość spożycia regionalnych potraw w wiejskiej karczmie (fot. 10) charakterystycznej dla danego regionu etnograficznego, w którym przebywają turyści¹⁸.

FOT. 10. Wnętrze wiejskiej karczmy w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

¹⁷ M. Woźniczko, K. Żelazna: Potrawy i produkty regionalne jako czynnik zwiększający atrakcyjność oferty agroturystycznej. W: Marketing w agroturystyce. Praca pod red. M. Plichta, J. Sosnowski, Monografie nr 75. Wyd. Akademia Podlaska, Siedlce 2006.

¹⁸ H. Wujec: Rola produktów regionalnych, tradycyjnych i lokalnych w rozwoju obszarów wiejskich. W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

Kuchnia, podobnie jak inne dziedziny twórczości ludowej, wypływa z wielopokoleniowych doświadczeń, a sztuka kulinarna jest tak samo ważna jak rzemiosło, obrzędowość, taniec i śpiew, tworzące dorobek kulturalny danej społeczności¹⁹.

W Skansenie Kurpiowskim bardzo dużym zainteresowaniem cieszy się regionalna karczma, która położona jest malowniczo, na wysokiej skarpie nad Narwią. *Karczma z Dylewa Starego* to rekonstrukcja nieistniejącego już budynku z końca XIX wieku, która jest konstrukcją zrębowej, łączonej na węglach na *jaskółczy ogon*. Układ wnętrza jest dwutraktowy o programie użytkowym: sień, izba, alkierz i izbetka. Budynek, zgodnie z przeznaczeniem pełni funkcję gastronomiczną. Izba jest głównym pomieszczeniem restauracyjnym, natomiast alkierz i izbetka stanowią zaplecze kuchenne-gospodarcze²⁰ (fot. 11).

FOT. 11. Izba karczemna w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Karczma jest czynna tylko w sezonie od maja do października. Można w niej m. in. spróbować takich potraw jak: *rejbok*, *parzoki*, *wychopsień z kapusto*, *serowe liście z kiszanej kapusty*, *kwaśno ryba*, *pampuchy* oraz innych specjałów kuchni kurpiowskiej. W karczmie istnieje możliwość spróbowania tradycyjnych napojów, jak *psiwo jałowcowe* czy *napar z nięty*. Sceneria skansenu powoduje, że turyści

¹⁹ D. Orłowski, M. Woźniczko: Polskie kuchnie regionalne w agroturystyce. W: Produkt regionalny i tradycyjny a agroturystyka. Praca pod red. B. Ditrich, D. Słubik, Wyd. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Gdańsk 2006; Orłowski D., Woźniczko M.: Kuchnia jako element tradycji ludowej w turystyce wiejskiej, W: Marka w turystyce wiejskiej, catering/bar/mała gastronomia z elementami tradycyjnego produktu regionalnego. Praca pod red. B. Ditrich, Wyd. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Gdańsk 2006.

²⁰ U. Kuczyńska: Skansen Kurpiowski..., op. cit.

mają możliwość obcowania z kuchnią regionalną (fot. 12) w otoczeniu dawnej wsi kurpiowskiej²¹.

B. Ditrich (red.), 12. Kurpianka sprzedająca regionalne potrawy w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Na Kurpiach, w ciągu całego roku, a zwłaszcza w okresie od maja do końca września, odbywa się szereg imprez folklorystycznych, na których prezentowana jest kuchnia regionalna. Jednym z takich przykładów jest „Niedziela na św. Rocha” organizowana w Skansenie Kurpiowskim. Impreza ta odwołuje się do tradycji odpustów ludowych związanych z dniem św. Rocha, patrona zwierząt hodowlanych. Dawniej 16 sierpnia odbywało się uroczyste święcenie trzody oraz składanie w kościele ofiary w naturze (zboże, płótno itp.), a w kilku parafiach puszczańskich miały miejsce odpusty. Obecnie w niedzielę najbliższą dacie 16 sierpnia, na terenie skansenu odbywa się coroczne spotkanie rzemieślników, twórców (fot. 13) i artystów ludowych z szerokim gronem publiczności.

²¹ D. Orłowski, M. Woźniczko: Karczma jako miejsce popularyzujące regionalną kuchnię wśród turystów odwiedzających skanseny. W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

FOT. 13. Kurpiowskie twórczynie ludowe na imprezie folklorystycznej „Niedziela na św. Rocha” w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

Impreza ta składa się z kilku elementów. Jednym z nich jest pokaz dawnych zajęć wiejskich, m. in.: garncarstwa, plecionkarstwa, przetwórstwa żywności gospodarstwie domowym, np. wyrób masła. Kolejnym elementem imprezy jest prezentacja tradycyjnej kuchni regionalnej z możliwością poznania typowych potraw kurpiowskich, ich degustacji oraz uzyskania na nie przepisów. Często ma to miejsce w tradycyjnych chatkach kurpiowskich, przy użyciu oryginalnych kuchennych naczyń i sprzętów, gdzie gospodynie są ubrane w regionalne stroje (fot. 14)²².

FOT. 14. Kurpiowskie gospodynie w strojach regionalnych z Puszczy Zielonej w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie
Źródło: zbiory własne

²² M. Woźniczko, D. Orłowski: Pokazy wyrobu tradycyjnych produktów żywnościowych w ofercie turystycznej muzeów skansenowskich. W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

Podsumowanie

Prezentowanie kultury ludowej, a zwłaszcza kuchni stanowi ważny element potencjału turystycznego regionu. Wielość propozycji wykorzystania składników lokalnego dziedzictwa antropogenicznego na Kurpiach, może sprzyjać nie tylko rozwojowi turystyki na tym obszarze, ale wpływa również na zachowanie długiej żywotności i funkcjonowanie w społeczeństwie kultury ludowej.

Wśród propozycji będących atrakcją turystyczną, które odgrywają duże znaczenie są miejscowe potrawy ludowe. Każdy region posiada swoje kulinarne odrębności. Mieszkańcy Kurpiowszczyzny, zamieszkujący teren puszczy, gdzie występowały ubogie gleby bielcowe, a większość terenów bardziej nadawała się na pastwiska, opracowali w ciągu wieków wiele potraw, do przyrządzenia których wykorzystywano produkty pozyskiwane z lasów, pól i z przydomowych ogródków.

W dzisiejszych czasach, kiedy następuje powrót do wielopokoleniowych tradycji kulinarnych, większość gospodyń na nowo przygotowuje regionalne potrawy. Tradycyjne specjały przyrządzane są przede wszystkim w czasie świąt religijnych oraz podawane są na wielu imprezach folklorystycznych i w karczmach.

Skansen Kurpiowski w Nowogrodzie jest wyjątkowym muzeum na wolnym powietrzu, gdyż prezentuje pierwszy etap rozwoju myśli skansenowskiej w Polsce. Co roku przyjeżdżają do niego tysiące turystów z kraju i zagranicy, zainteresowanych możliwością obcowania z kulturą ludową, a przede wszystkim z kuchnią regionalną, która stanowi oryginalną atrakcję turystyczną w trakcie kilkugodzinnego pobytu w skansenie.

Literatura

- Kulinarne Dziedzictwo Mazowsza. Byszewska I. (red.), Wyd. Społeczny Instytut Ekologiczny, Warszawa 2006.
- Chętnik A.: Pożywienie Kurpiów. Jadło i napoje zwykłe, obrzędowe i głodowe. Prace Komisji Etnograficznej nr 16, Kraków 1936.
- Czerwiński T.: Etnograficzne muzeum na wolnym powietrzu - pomnik przeszłości, instytucja kultury czy produkt turystyczny. W : 100-lecie polskiego muzealnictwa etnograficznego na wolnym powietrzu. Sądowski T.(red.), Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 9, Wdzydze 2006.
- Jastrzębski J.: Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie. Wyd. Muzeum Północno-Mazowieckie w Łomży, Łomża 2007.
- Kielak B., Kostewicz D., Potrawy regionalne Kurpiowszczyzny. Wyd. SRTiR, Ostrołęka 2004.
- Kuczyńska U.: Skansen Kurpiowski im. Adama Chętnika w Nowogrodzie. Przewodnik. Wyd. JASTRZĘBIEC, Łomża 2002.
- Lijewski T., Mikułowski B., Wyrzykowski J.: Geografia turystyki Polski. Wyd. PWE, Warszawa 2002.
- Orlewicz M.: Tradycje kulinarne Mazowsza, W: Tradycje kulinarne. Mazowsze, Kaszuby, Śląsk. Tucholska J. (red.), Wyd. MCKiSZ, Warszawa 2005.

Orłowski D., Woźniczko M.: Polskie kuchnie regionalne w agroturystyce. W: Produkt regionalny i tradycyjny a agroturystyka. Ditrich B., Słubik D. (red.), Wyd. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Gdańsk 2006.

Orłowski D., Woźniczko M.: Kuchnia jako element tradycji ludowej w turystyce wiejskiej. W: Marka w turystyce wiejskiej, catering/bar/mała gastronomia z elementami tradycyjnego produktu regionalnego. Ditrich B. (red.), Wyd. Pomorski Ośrodek Doradztwa Rolniczego, Gdańsk 2006.

Orłowski D., Woźniczko M.: Edukacyjne znaczenie skansenów w propagowaniu tradycji kulinarnych w turystyce wiejskiej, W: Turystyka wiejska a edukacja-różne poziomy, różne wymiary. Sikora J. (red.), Wyd. Akademia Rolnicza w Poznaniu, Poznań 2007.

Orłowski D., Woźniczko M.: Karczma jako miejsce popularyzujące regionalną kuchnię wśród turystów odwiedzających skanseny. W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

Orłowski D., Woźniczko M.: Kuchnia kurpiowska i jej wpływ na atrakcyjność turystyczną regionu etnograficznego (w druku).

Woźniczko M., Orłowski D.: Pokazy wyrobu tradycyjnych produktów żywnościowych w ofercie turystycznej muzeów skansenowskich, W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

Woźniczko M., Żelazna K.: Potrawy i produkty regionalne jako czynnik zwiększający atrakcyjność oferty agroturystycznej. W: Marketing w agroturystyce. Plichta M., Sosnowski J. (red.), Monografie nr 75. Wyd. Akademia Podlaska, Siedlce 2006.

Wujec H.: Rola produktów regionalnych, tradycyjnych i lokalnych w rozwoju obszarów wiejskich. W: Muzea na wolnym powietrzu a produkty regionalne. Biuletyn Stowarzyszenia Muzeów na Wolnym Powietrzu w Polsce nr 10, Nowogród 2007.

Streszczenie

Kurpie należą do najciekawszych regionów etnograficznych w Polsce, co stanowi istotny magnes dla rozwoju turystyki na tym obszarze. Region ten odznacza się zachowawczością i malowniczością kultury ludowej, do której m. in. należy tradycyjna kuchnia. Kulinarne dziedzictwo regionu zostało wykorzystane jako oryginalna atrakcja turystyczna w Skansenie Kurpiowskim w Nowogrodzie Łomżyńskim, który przyciąga corocznie tysiące turystów chcących poznać prawdziwy smak kuchni kurpiowskiej.

W artykule zaprezentowano Kurpiowskie muzeum na wolnym powietrzu w Nowogrodzie Łomżyńskim, scharakteryzowano kuchnię kurpiowską oraz przedstawiono wykorzystanie tej kuchni jako atrakcji turystycznej w jego ofercie.

Summary

Kurpie belong to the most curious ethnographic regions in Poland , that presents important magnet for development of tourism in this area. This region is characterized by traditional cuisine belongs to which between other culture people's paints.

Culinary heritage of this region has taken advantage as original tourism highlight in Kurpiowskie open air museum in Nowogród Łomżyński, where thousand tourists are visiting each year and they want to learn genuine savor of kurpiowski cuisine.

The article presents Kurpiowskie open air museum in Nowogród Łomżyński, where is characterized kurpiowska cuisine and it presents how to use those meals as attraction for tourism.

Magdalena Woźniczko, Dominik Orłowski
Wyższa Szkoła Turystyki i Języków Obcych w Warszawie

Wielkanocne obrzędy oraz tradycje kulinarne i ich wykorzystanie w ofercie turystyki wiejskiej

Wstęp

Wielkanoc to najstarsze święto w chrześcijańskim roku liturgicznym, poświęcone pamięci zmartwychwstania Chrystusa. Jest to radosne święto, poprzedzone czterdziestodniowym postem, którego ostatni tydzień określa się Wielkim Tygodniem.

Polskie tradycje wielkanocne są bardzo różnorodne i mają wielowiekowe korzenie. W całym kraju zachowały się świąteczne zwyczaje, takie jak: święcenie palm, malowanie jaj czy śmigus-dyngus.

W Wielką Sobotę wierni udają się do kościołów, w których kapłani błogosławią pokarmy przeznaczone na świąteczny stół, czyli tzw. „święconkę” (święconkę). Zgodnie z tradycją, poświęcone pokarmy spożywa się podczas uroczystego śniadania po niedzielnej Mszy Rezurekcyjnej. Zasiada się wówczas przy suto zastawionym stole, na którym królują szynki, kielbasy, pasztety, rolady, schaby, drób i jajka przyrządzane na różne sposoby, wielkanocne baby, mazurki, kołaczki, serniki. Z ciepłych dań podaje się m.in. żur na białej kielbasie lub na wywarze z wędzonki, zupę chrzanową z jajkiem i białą kielbasą bądź biały barszcz z ziemniakami.

Nakryty odświętnie stół zdobią kolorowe pisanki, wiosenne kwiaty, bazie, gałązki barwinka lub bukszpanu, zielone kompozycje z rzeżuchy czy młodego owsa i oczywiście wielkanocny baranek z ciasta bądź lukru wraz ze święconką¹. Uroczyste śniadanie wielkanocne rozpoczyna się od podzielenia się poświęconym jajkiem i złożeniem sobie życzeń².

Polskie obchody Świąt Wielkanocnych coraz częściej stają się istotnym składnikiem oferty turystyki wiejskiej. Zwyczaje i obrzędy wielkanocne są nadal kultywowane na wsi. Ludowe tradycje wielkanocne są niezwykle barwne i przyciągają rzesze turystów do wielu miejscowości położonych na obszarach wiejskich.

¹ J. Łagoda, M. Łagoda-Marciniak, A. Gotowiec: *Święta w polskim domu - praktyczny poradnik*. Wyd. Publicat, Poznań 2003.

² Z. Surzycha-Mliczewska: *Kuchnia Polska*. Wyd. PWE, Warszawa 2003.

Ludowe tradycje wielkopostne i wielkanocne oraz katolickie obrzędy Wielkiego Tygodnia w Polsce

W tradycji ludowej, jak i w liturgii kościelnej, wiosenny cykl świąteczny rozpoczyna się w Środę Popielcową, otwierającą Wielki Post, kończy się w święto Zesłania Ducha Świętego, nazywane powszechnie Zielonymi Świątkami. Przy czym główne i najważniejsze obchody świąteczne tego cyklu dotyczą Wielkanocy i poprzedzającego ją Wielkiego Tygodnia.

Wielkanoc w pierwszych wiekach zwana Paschą, jest najstarszym, bo najwcześniej ustanowionym, a zarazem największym świętem chrześcijan, obchodzonym na pamiątkę męki, śmierci, ale przede wszystkim Zmartwychwstania Chrystusa, jest także triumfalnym świętem życia i wiosennej odnowy³. Obchodzona jest w pierwszą niedzielę po wiosennej pełni księżyca⁴. Najwcześniejszy możliwy termin tych świąt przypada 22 marca, a najpóźniejszy 25 kwietnia⁵.

Sześciotygodniowy Post Wielkanocny posiada odrębną i bardzo bogatą liturgię. Kościół zobowiązuje wiernych do: szczególnych zachowań, skupienia i indywidualnych umartwień, zaleca ograniczenia w jedzeniu i picciu, zabrania hucznych zabaw i wesel. A wszystko dla oczyszczenia duszy oraz ciała, jak również dla godnego i pełnego uczestnictwa w obchodach święta Zmartwychwstania Chrystusa.

W Polsce przez całe wieki, gorliwie wypełniano zalecenia kościoła w czasie Wielkiego Postu. Mawiano, że „*Polak woli człowieka zabić niż złamać post*”⁶. Było to zjawisko zdumiewające zwłaszcza, że nasi przodkowie mieli duże zamiłowanie do *uciech stołu* i upodobania w jedzeniu obfitym i tłustym. A jednak, kiedy nastawał czas Wielkiego Postu przez całe sześć tygodni powszechnie i przykładowie „*suszono*”. Jedynie w domach magnackich i niektórych bogatych klasztorach post nie był zbyt dokuczliwy, bo spożywano tam wiele dań z ryb, przyrządzonych na różne sposoby, a tzw. „maślane” śniadania i kolacje (z pieczywa i nabiału) nie były zbyt wielkim umartwieniem⁷.

Poza tym jednak w całej Polsce, a już zwłaszcza na wsi, mięso, tłuszcz, a nawet nabiał i cukier niemal całkowicie zniknęły ze stołów. Żywiono się głównie przysłowiowym *zurem, kartoflami, gotowaną rzepą, chlebem, sokiem z kwaszonej kapusty* i zupą postną „*kapuśniarką*”, *pomulą* - gęstą zupą śliwkową i niewielką ilością *solonych śledzi*. Potrawy kraszono skąpo *olejem lnianym* lub *konopnym*.

Do takich postów często zmuszały ludzi nie tylko względy religijne, ale także konieczność i trudne warunki życia oraz bieda. Przednówek na wsi bywał

³ B. Ogrodowska: Radujcie się, weselcie. O polskich zwyczajach i obrzędach wielkanocnych. Wyd. Państwowe Muzeum Etnograficzne. Warszawa 2001.

⁴ B. Małyska: Tajemnice Wielkiej Nocy. W Podróży 3/2008.

⁵ T. Smolińska: Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie. Wyd. Uniwersytet Opolski, Opole 2004.

⁶ B. Ogrodowska: Radujcie się..., op. cit.

⁷ B. Ogrodowska: Radujcie się..., op. cit.

zazwyczaj ciężki. Możliwe, że do wymuszonego ubóstwem postu dorabiano motywację religijną. Być może łatwiej i przede wszystkim wznioślej było głodować na pamiątkę Męki Pańskiej i dla zbawienia duszy, niż tylko dlatego, że spichrze i komory zaczynały już świecić pustkami i należało bardzo rozważnie oraz oszczędnie gospodarować znikomymi już zapasami żywności.

Ciszę tę i spokój, w połowie okresu wielkopostnego, przerywały hałaśliwe obchody *półpościa* zwanego też *śródpociem*. Drewniane młoty z hukiem „wybijały” połowę postu. Ze wszystkich stron dobiegał głośny klekot drewnianych kołatek, grzechotek, terkotek (bo tylko takich instrumentów wolno było używać). Ze śmiechem wykrzykiwano: „*półpoście, półpoście*”, a o drzwi domów, zwłaszcza zamieszkałych przez urodziwe panny rozbijano skorupy naczyń i garnki napełnione popiołem, co w pewien sposób wiązało się z obchodami Wstępnej Środy. Zabawy takie tolerowane były nawet przez najpobożniejsze osoby. Zapowiadały, bowiem zbliżanie się innego, wesołego czasu świątecznego. Kiedy mijało *półpoście* coraz częściej mówiono o nadchodzących Świętach Wielkiej Nocy.

W obecnych czasach wszystkie zakazy i nakazy wielkopostne zostały złagodzone. Kościół zaleca - prócz praktyk religijnych - jedynie pewne niezbyt uciążliwe posty: powstrzymywanie się od pokarmów mięsnych w środy i piątki oraz nieco ostrzejszy post, bo dotyczący także ilości spożywanych pokarmów w Wielki Piątek. Osoby religijne i przywiązane do tradycji w okresie Wielkiego Postu nie urządzają, ani też nie uczestniczą w zabawach z tańcami. Zaniechane zostały lub prawie zupełnie zapomniane zabawy i żarty związane z *półpociem*. Ostatnie tygodnie Wielkiego Postu, są - jak w przeszłości - czasem intensywnych przygotowań do domowych obchodów świątecznych Wielkiej Nocy⁸.

Niedziela Palmowa nazywana też *kwiętną* lub *wierzbną* w całej Polsce, od wieków obchodzona tłumnie i uroczysto jest początkiem najważniejszych obchodów i obrzędów kościelnych bezpośrednio już związanych ze świętem Wielkiej Nocy. Z palmami, którym przypisuje się nadzwyczajne dobroczynne właściwości, wiążą się liczne zwyczaje ludowe.

Dobroczynne te właściwości dawała palmie przede wszystkim *gałązka wierzbowa*, o tej porze roku obsypana puszystymi, srebrzystymi „baziami” (zwanymi także „*kotkami*” lub „*bagniątkami*”). Wierzba - jeden z ważniejszych atrybutów cyklu świątecznego Wielkanocy - uznawana jest, od niepamiętnych czasów, za roślinę „miłującą życie”. W nauce kościoła chrześcijańskiego symbolizuje zmartwychwstanie i nieśmiertelność duszy. Jest to drzewo, które najwcześniej okrywa się zielenią, a także rośnie w każdych warunkach.

Do palmy wkłada się także inne rośliny „wiecznie zielone”, np. *cisinę*, której niegdyś przypisywano właściwości lecznicze, gałązki *borówek*, *bukszpanu*, *barwinka*, *tui*. Zdobi się ją sztucznymi lub suszonymi kwiatami i wstążeczkami. Dobroczynne ożywcze właściwości palmy potęgowały się przez poświęcenie

⁸ H. Szymanderska: Polskie tradycje świąteczne. Wyd. Świat Książki, Warszawa 2003.

w kościele i obniesienie w procesji kościelnej. Dlatego też po powrocie z nabożeństwa uderzano się lub choćby tylko dotykano palmami, aby przekazywać sobie ich życiodajną moc.

Polskie palmy przypominają najczęściej smukłe, pionowe bukiety, różnej wysokości. Procesje z nimi są pięknym widowiskiem, zwłaszcza w tych regionach i miejscowościach, które słyną z palm wysokich (osiągają niekiedy kilka lub kilkanaście metrów wysokości), np. w Łysych na Kurpiach, w Lipnicy Murowanej, w Nowym Sączu i wsiach sądeckich, na Podhalu, czy w Tokarni koło Myślenic.

Te wysokie palmy występują w dwóch zasadniczych odmianach. Na południu Polski są to pęki długich *prętów* wierzbowych, leszczynowych lub wiklinowych, w kilku miejscach przewiązanych giętką wierzbową wicią, zakończone wielkim barwnym bukietem - czubem z kwiatów bibułkowych, wierzbowych bazi, bukszpanu i świerku oraz długich kolorowych wstążek. Na szczycie takiej palmy umieszcza się zazwyczaj złocisty krzyżyk. Palmy kurpiowskie natomiast przypominają wysokie kwietne słupy, na całej długości ozdobione zielenią i kolorowymi kwiatami z bibuły⁹.

Wielki Tydzień był i dotychczas pozostał porą licznych oraz różnorodnych przygotowań do wielkiego święta. Obfitował, więc zarówno w obrzędy kościelne, jak i zwyczaje domowe.

Przed wszystkim na początku Wielkiego Tygodnia musiały zakończyć się rozpoczynane wcześniej gruntowne, wiosenne, przedświąteczne sprzątanie. U bogatych i biednych, domy musiały być doprowadzone do największego porządku. Na wsi bielono chałupy, porządkowano obejście, oczyszczano ze śmieci przydomowe ogródki, a ścieżki i podwórze wysypywano piaskiem.

Domy mieszkalne nie tylko starannie sprzątano, ale także świątecznie ozdabiano, stosownie do posiadanych środków i możliwości. Najpierw był to tylko piasek, gałązki zielone, czy żywe rośliny w doniczkach. Później, wraz z doskonaleniem budynków mieszkalnych, z budowaniem krytych palenisk (w dawnych chatach dymnych) rozwinęły się różne formy świątecznej dekoracji mieszkań.

Na świeżo pobielonych ścianach pojawiały się malowane szlaczki, wzorki geometryczne i roślinne, a później także papierowe kwaciaste obicie. W wielu regionach Polski Centralnej ozdabiano wnętrza wycinankami z „glansowanego” papieru, przyklejonymi bezpośrednio do ścian i wymienianymi przed każdą Wielkanocą. U „powały” zawieszano różnej konstrukcji słomiane „pajaki”, dekorowane bibułą, piórkami, wydmuszkami jaj itp., wzorowane na dworskich i kościelnych żyrandolach. Wymieniano kwiaty bibułkowe na ołtarzykach domowych i przy świętych obrazach. Wysypywano wzory z piasku w tzw. białych izbach, a niekiedy i na podwórzu. Starano się, aby przed Wielkanocą wszystko było czyste, a porządki były zakończone najpóźniej w Wielki Wtorek.

W Wielką Środę w kościele, podczas tzw. „ciemnej jutrzni”, gasi się kolejno

⁹ B. Ogrodowska: Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne. Muza S.A., Warszawa 2007.

świece na ołtarzu, po czym kapłani uderzają mszałami w pulpity na znak chaosu, jaki nastąpił wśród apostołów po pojmaniu Chrystusa oraz na znak, że nadchodzi czas żałobnych obchodów Męki Pańskiej.

W Wielki Czwartek we wszystkich kościołach zawiązuje się dzwony, które na znak żałoby zastępowane są kołatkami. Wszelkie hałasy, nawet zbyt głośny klekot kołatek i drewnianych terkotek, a tym bardziej krzyki i żarty, według duchownych, są w tym okresie godne nagany.

Wielki Piątek to w kościele dzień najgłębszej żałoby. Wyrażają to pozbawione obrusów, kwiatów i świec ołtarze, puste tabernakula, zasłonięte kirem wizerunki Chrystusa. W całej Polsce, we wszystkich kościołach urządza się Groby Pańskie z dbałością o ich jak najpiękniejsze przystrojenie. W przygotowaniach grobu zwykle biorą czynny udział parafianie, nierzadko angażują się w nie artyści plastycy. Po południu w bocznych nawach kościołów odsłaniane są groby, zwykle przypominające grotę skalną¹⁰. Zwyczajem trwale związanym z polskimi obchodami Świąt Wielkanocnych jest odwiedzanie tych grobów przez rzesze wiernych nazywane potocznie „chodzeniem na groby”.

Misteria i katolickie obrzędy Wielkiego Piątku robiły zawsze ogromne wrażenie na wiernych. W Wielki Piątek narzucano więc sobie jeszcze większe posty niż dotychczas. Niekiedy w ogóle wstrzymywano się od spożywania jakichkolwiek pokarmów lub zadawano się niewielką ilością suchego chleba, nie okraszonymi i ugotowanymi wcześniej kartoflami oraz niewielkim kawałkiem śledzia. Przeważnie rezygnowano z ciepłego, choćby nawet postnego posiłku.

Chłopcy chcąc skrócić sobie czas wielkopiątkowej powagi i smutku zabawiali się w tzw. „wieszanie żuru” oraz „pogrzeb żuru i śledzia”, a więc potraw, które przez ponad sześć tygodni niepodzielnie panowały w domowych jadłospisach i zdążyły się już wszystkim uprzykrzyć. W całej Polsce na różne sposoby wyśmiewano, znieważano i niszczone żur. Była to już wyraźna zapowiedź końca postu¹¹.

Na Pałukach, w Wielki Czwartek lub Wielki Piątek, wylewano żur i myto garnki, żeby nie było w domu nic kwaśnego. W Wielki Piątek zadawano „boże rany”, czyli bito po nogach domowników, szczególnie panny, gałazkami tarniny, jałowca, agrestu, a nawet paskiem, co było powszechne na całym Pomorzu. Z reguły poranną chłostę sprawował ojciec. Biciem różgą wypędzał wszystkich z łóżek. Był to niejako wstęp do „zielonego dyngusa”, który miał nastąpić w święta wielkanocne¹².

Koniec postu zapowiadały też smakowite zapachy snujące się po wszystkich domach. W Wielki Czwartek i przede wszystkim w Wielki Piątek należało przygotować całe świąteczne jadło zwane „święconem”, które zarówno na wsi, jak i w mieście, u biednych i bogatych, składało się z wielu różnych specjałów.

¹⁰ B. Ogrodowska: Radujcie się..., op. cit.

¹¹ E. Czarniecka-Skubina: Wielkanoc, jak drzewiej bywało. Przegląd Gastronomiczny nr 3/2008.

¹² Z. Przybylak: Wielkanoc w polskim domu. Pomorze i Wielkopolska. Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2005.

Chłopskie „święcone” było wystawne, natomiast magnackie - oszłamiająco bogate.

W Wielki Piątek, modły i pobożne westchnienia trzeba było pogodzić z wielkim gotowaniem i pieczeniem. Wypiekano *chleby, bułki i kołaczki*, a także ciasta słodkie. Pod pierzynami i grubymi puchowymi poduchami rosły *placki i baby drożdżowe* - specjalności kuchni polskiej. W bogatych domach wyrabiane były z co najmniej kopy jaj, mleka, masła, mąki, cukru i drożdży. Kiedy już rosły w ciepłe, niedopuszczalne były przeciągi, trzaskanie drzwiami, czy nawet głośniejsza rozmowa. Tego rodzaju praktyki miały zapobiec temu, aby ciasto nie opadło¹³. Także pieczenie bab i innych ciast: *mazurków, tortów, przekładańców* - było nie lada ceremonią, bo babka z zakalcem lub przypalony placek świąteczny kompromitował gospodynię¹⁴. Kończono również wędzenie *kielbas*, gotowanie *szynki*, przyrządzanie *pieczeni*. Przyprawiano *bigosy, sosy do mięs* i świąteczny tłusty *żurek*. Mieszały się, więc aromaty ciasta, korzennych przypraw oraz różnych wędzonych i pieczonych mięs, których do rezurekcji nie wolno było nawet spróbować.

W Wielki Piątek gotowano też duże ilości jaj na twardo, które były najważniejszym pokarmem wielkanocnym. Część z nich barwiono i pokrywano deseniem. Zaczynano przygotowywać je i zdobić wcześniej, czasem nawet dwa lub trzy tygodnie przed świętami, ale w Wielki Piątek należało czynności te zakończyć.

Jajko w wierzeniach ludowych i jako najważniejszy symbol Świąt Wielkanocnych

Jajko jest symbolem życia, płodności, miłości i siły oraz najbardziej charakterystycznym atrybutem Świąt Wielkanocnych.

Według polskich wierzeń ludowych jajko przeciwdziało każdemu złu. Stosowano je więc w zabiegach na urodzaj, w obrzędach pasterskich, magii, medycynie, zwyczajach zalotnych oraz obrzędach zadusznym.

W pierwszy dzień Wielkanocy zakopywano jaja „w skiby” pól i w grządki ogrodów warzywnych, na urodzaj. Wydmuszki i skorupy jaj, zwłaszcza pisanek i kraszanek rzucano do sadów pod drzewa owocowe. Miało to odstraszyć szkodniki i spowodować obfitość owoców.

Jajko występowało w wielu zabiegach hodowlanych. Toczono je po grzbietach i bokach krów oraz koni, aby były tłuste, lśniące, zdrowe i mocne, odporne na choroby i złe uroki. Skorupki pisanek dodawano do paszy kurom, aby dobrze się nosły. Częstowano jajecznicą i obdarowywano gotowanymi jajami pasterzy bydła i trzody, zwłaszcza przed pierwszym wypasem zwierząt, dla ochrony przed czarownicami i innym złem.

¹³ R. Hryń-Kuśmierk i in.: *Zwyczaje w polskim domu*. Wyd. Publicat, Poznań 2007.

¹⁴ A. Salwa: *Świąteczny koszyk pełen symboli*. Koło Gospodyń Wiejskich 3/2007.

Wierzono, że jaja zakopane „pod węgly” budowanego domu sprowadzą szczęście i pomyślność, a rzucone w płomień ugaszą pożar. Obmycie się w wodzie z naczynia, na dnie którego spoczywała kraszanka miała zapewnić zdrowie, urodę i szczęście. Dzielone i uroczyście spożywane jajka podczas śniadania wielkanocnego dawały zdrowie, pomyślność i płodność.

Jajka były też zwyczajowym wykupem dziewcząt, danym „śmigurciarzom” w Poniedziałek Wielkanocny. Dawane w podarku stanowiły dowód życzliwości, sympatii i miłości.

Jaja wielkanocne malowane na różne kolory lub z białymi i barwnymi wzorami są ponadto ciekawym przejawem plastyki obrzędowej i świątecznego wystroju wnętrza. Ozdobne wydmuszki jaj służyły niekiedy do dekoracji „pająków”. W Rzeszowskim ułożone w krzyż zdobiły niegdyś sufity, a na Śląsku wieszano je na wielkanocnych „maikach”.

Nazwy jaj wielkanocnych w Polsce uzależnione są od sposobu ich barwienia i zdobienia:

- *kraszanki, kroszonki* - znane pod taką nazwą na Śląsku oraz na Warmii i Mazurach, zdobione *techniką rytowniczą* (zwane też *rysowaniami, skrobankami*). Pochodzą od „krasy” - czerwieni, urody, bowiem pierwotnie jajka te barwiono na kolor czerwony, w wywarze z robaczków - pluskwików, zwanych czerwcami. Na ufarbowanym jajku ostrym narzędziem, nożykiem, szpilką lub żyłką wyskrobuje się wzory, najczęściej kwiaty lub bukiety kwiatowe. Z tych przepięknych wzorów kwiatowych z *kroszonek* śląskich korzystają obecnie fabryki wyrobów porcelanowych, które przenoszą je na swoje najbardziej eleganckie ręcznie malowane serwisy;
- *pisanki* (zwane też w lubelskim *bykami, byczkami*) - to jaja zdobione *techniką batikową* (choć potocznie nazywa się tak wszystkie barwione jaja wielkanocne). *Batikowanie* jest bardzo starą techniką zdobniczą. Wykonywane nią wzory świadczą o dawnym, kultowym i magicznym zastosowaniu jaj. Technika ta polega na tym, że specjalnym pisakiem, tak zwanym „żelazkiem” (zwykle jest nim patyczek z osadzonym na końcu miniaturowym lejkiem) „pisze się” wzór gorącym roztopionym woskiem. Następnie zanurza się jajko w barwniku, po czym ściera się wosk i otrzymuje się biały wzór na barwnym tle:
 - czarnym - jeśli wkłada się jajko do wywaru z kory dębowej, olchowej lub łupin z orzecha włoskiego,
 - zielonym - jeśli do barwienia używa się pędów zboża,
 - fioletowym - gdy farbuje się w kwiatkach makowych,
 - w różnych odcieniach żółci i brązu - gdy używa się łupin cebuli,
 - czerwonym - na odwarze z robaczków zwanych czerwcami,
 - różowym - jeśli do barwienia używa się sok z buraka;

- *wycinanki, nalepianki* - szczególnie popularne w Łowickim i na Kurpiach. Występują w formie dzbanuszków, kogutków z wydmuszek, oklejane są kolorowym papierem;
- *wyklejanki* - ornament na kolorowe jajko nanoszony jest z rdzenia sitowia, czyli tzw. „duszy” sitowia lub dzikiego bzu. Ta technika zdobienia znana jest głównie na Mazowszu.¹⁵ Jaja te zdoobi się także przez oklejanie ich skrawkami włóczki lub miniaturowymi wycinankami z „glansowanego” papieru (w okolicach Łowicza).

Pisanki woskowe występują w całym szerokim pasie wschodnich ziem polskich i w Polsce centralnej. Najstarsze wzory wykonywane woskiem to różnego rodzaju znaki solarne, na różne sposoby przedstawiane motywy słońca, a także symbole światła i błyskawic, krzyże w formie wiatraczków oraz znaki mające sprowadzić pomyślność np. motywy pastorałów lub drzewka życia.

Dzisiaj, pierwotny sens tych znaków został zapomniany. Powtarzają je artystki ludowe po swoich matkach, babkach i prababkach, nadając im własne nazwy. Z czasem na pisankach woskowych pojawiły się też inne wymyślone przez autorki, ich własne motywy, geometryczne - paseczki, szlaczki, kreski, kropki i ich różne kombinacje, a także roślinne - gałązki, listki, konwalijki i inne kwiatki oraz motywy zoomorficzne (rzadsze od poprzednich) - ptaki, baranki itp., w przeróżnych niezliczonych zestawieniach.

Pisanki i kraszanki wykonuje się do chwili obecnej, na wsi i w miastach. W miastach stosuje się zwykle najprostszą technikę farbowania bez wzorów, zwykle w gotowych kupowanych w sklepie barwnikach anilinowych. Pisanki o wzorze wielobarwnym uzyskuje się przez kilkakrotne, stopniowe nanoszenie wzorów oraz zanurzanie w różnych barwnikach, zaczynając od najjaśniejszego. Wielobarwny ornament na białym tle uzyskuje się przez „wytrawienie” koloru kwasem kapuścianym lub serwatką.

Znaczenie świątecznych symboli wielkanocnych

Jak już wspomniano wcześniej wszystkie potrawy i świąteczne symbole musiały być gotowe w Wielki Piątek. Był to, więc dzień bardzo pracowity, ponieważ do godziny dwunastej w południe kończono wszelkie prace domowe i świąteczne przygotowania.

Wielka Sobota - *przedświęcie* Wielkanocy była dniem przeznaczonym na święcenie pokarmów (z wyjątkiem niektórych wsi Polski północnej), a także cierni, wody i ognia, kolejnych ważnych symboli Świąt Wielkanocy.

Początkowo księża święcili pokarmy w domach. Wszystko, bowiem co przygotowano do jedzenia musiało zostać poświęcone, a więc: *cale chleby, oselki masła, kulki utartego chrzanu, jaja, szynki, kielbasy, salcesony, głowiznę, prosięta,*

¹⁵ T. Smolińska: Tradycyjne zwyczaje..., op. cit.

ryby w galarecie, mazurki, baby i placki drożdżowe, kołacze, torty oraz przekładanie¹⁶. Jedzenia tego bywało zwykle bardzo dużo. Stawiano je na dużych stołach, udekorowanych widłakami, bukszpanem i barwinkiem, w uroczystym nastroju zarówno w miastach, jak i na wsi, oczekiwano na przybycie księdza. Niekiedy święcono jadło na dworze, np.: na placykach wiejskich, pod krzyżami i kapliczkami. Później wprowadzono zwyczaj święcenia jada w kościele. Ludzie ze wsi starym zwyczajem przynosili ze sobą wszystko lub prawie wszystko, co na święta przygotowali. Układano je w wielkich koszach na białych lnianych serwetach.

W „święconem” nie mogło nigdy zabraknąć *baranka* - chrześcijańskiego symbolu Świąt Wielkanocnych, niewinnie umęczonego Chrystusa. Najdawniejsze baranki kunsztownie wyrabiano z masła. Na Śląsku pieczono je także ze słodkiego jajecznego ciasta, w specjalnych żeliwnych formach i dekorowano lukrem. Na Opolszczyźnie, oprócz baranka wypiekano *zajączki*, które ozdabiano czekoladą¹⁷.

Z czasem zaczęto wyrabiać baranki w cukierniach i rzemieślniczych wytwórniach piernikarskich. Wypiekano je z ciasta i piernika, a głównie z masy cukrowej odlewanej w foremce. Takie właśnie baranki, przystrojone w czerwone chorągiewki są do chwili obecnej najczęściej spotykane na świątecznych stołach i w koszyczkach ze „święconką”. Na targach i jarmarkach można też jeszcze niekiedy zobaczyć baranki z trwalszych materiałów, z malowanego gipsu, gliny, drewna, a nawet z dmuchanego szkła.

Dobór potraw w święconce nigdy nie był przypadkowy. Poszczególne produkty symbolizują:

- jajka - odradzające się życie. Podzielenie się jajkiem z bliskimi umacnia więzi rodzinne;
- baranek - zwycięstwo Chrystusa, który jako ofiarny baranek oddał swoje życie za ludzi, a następnie zmartwychwstał i odniósł zwycięstwo nad grzechem, złem i śmiercią;
- chleb - pokarm podstawowy, gwarantujący pomyślność i dobrobyt, dla chrześcijan szczególny symbol, przedstawiający Ciało Chrystusa;
- sól - oczyszczenie, wierzono, że ma właściwości odstraszenia zła;
- chrzan - wszelkie siły i fizyczną krzepę;
- wędlina - płodność i zdrowie;
- ser - więzi między człowiekiem a siłami przyrody, także powiększenie się stada zwierząt domowych;
- ciasto - umiejętności i gospodarność gospodyni (dołączyło do święconki dość późno);
- koszyk - z wikliny lub słomy, wyściełany serwetą, ozdobiony białymi koronkami, gałązkami bukszpanu lub borówki jest wyrazem wielkiej radości¹⁸.

¹⁶ A. Salwa: Świąteczny koszyk..., op. cit.

¹⁷ E. Czarniecka-Skubina: Wielkanoc..., op. cit.

¹⁸ A. Salwa: Świąteczny koszyk..., op. cit.

Obecnie zanoszą się do kościoła tylko małe koszyczki ze „święconym”, z jajkiem, kawałkiem chleba i solą, którymi rodzina i znajomi dzielą się przed rozpoczęciem śniadania wielkanocnego.

Przy każdym kościele można też zaopatrzyć się w wodę święconą, wystawioną na dziedzińcu w wiadrach i wielkich kadziach. O zmroku święci się ciernie i ogień. Od poświęconego płonącego przy kościele ogniska zapala się świece, rozżarza hubkę i zanoszą ją do domu. Dawniej drogę do domu oświetlano sobie pochodniami, zapalonymi od poświęconego ognia. Poświęconym w kościele ogniem należało rozpalić pod kuchnią, a z dymiącą hubą lub rzuconymi na węgle dymiącymi, święconymi ziołami obejść dom i okadzić całe obejście, a zwłaszcza młody przychówek.

Dobrze było również pokropić dom, oborę i bydło świeżą, dopiero co przyniesioną z kościoła wodą święconą oraz zanieść do obory i stajni trochę święconych cierni. Obchodzono dom dookoła niosąc koszyczek z poświęconymi jajkami. Następnie ogarek świecy, ciernie i kawałeczki huby rozrzucano na polu i w ogrodzie na urodzaj, pomyślność i błogosławieństwo Boże.

Z błogosławieństwem tym, oczyszczającymi kroplami święconej wody, poświęconym w kościele ogniem, w domach lśniących czystością, pachnących świeżym pieczywem i świątecznym jądłem, wkraczano w największe święto doroczne - Święto Zmartwychwstania.

Obchody pierwszego dnia Świąt Wielkanocnych ze szczególnym uwzględnieniem śniadania wielkanocnego

Obchody pierwszego dnia Świąt Wielkanocnych rozpoczyna uroczysta Msza Rezurekcyjna, odprawiana o świcie w Wielką Niedzielę. Na nabożeństwie tym zawsze bywają tłumy. Już w nocy z Wielkiej Soboty na Niedzielę, a zwłaszcza podczas Rezurekcyjnej i później przez cały jeszcze dzień trwa wielka kanonada: huk wystrzałów, pękających petard i różnych ładunków wybuchowych. Jest to salut na cześć Zmartwychwstałego Chrystusa - pamiątka tamtego wielkiego łoskotu, z jakim usuwał się kamień grobowy.

Po skończonym nabożeństwie wszyscy idą na uroczyste rodzinne śniadanie zwane „święconem”, czyli wielką i wystawną ucztę wielkanocną, która poprzedzona jest ceremonią dzielenia się poświęconym jajkiem wraz ze złożeniem życzeń. Ceremonia ta przypomina dzielenie się opłatkiem w Wigilię Bożego Narodzenia i tak samo jak tamten obrzęd jest wyrazem więzi, wzajemnej życzliwości, miłości, przyjaźni i współdziałania w święcie. Można ją uznać za tradycyjny zwyczaj polski, mający swoje korzenie w pogańskiej i słowiańskiej obrzędowości¹⁹.

Dawniej, po podzieleniu się jajkiem, a jeszcze przed rozpoczęciem uczy

¹⁹ T. Smolińska: Tradycyjne zwyczaje..., op. cit.

świętecznej, każdy z domowników (nawet niewielkie dzieci) musiał spożyć całą łaskę chrzanu (na Ziemi Sądeckiej, Pogórze, w okolicach Gorlic). Dzięki temu przez cały rok miało się nie doświadczyć bólu zębów, brzucha, kataru i kaszlu. Było to umartwienie, któremu należało się poddać przed obfitym, świętecznym jedzeniem i picciem, ponieważ Jezus cierpiący na krzyżu dla odkupienia świata był pojony żółcią i octem. Następnie można już było delektować się „święconem”, a trwało to zwykle wiele godzin. Pierwszy dzień Świąt Wielkanocnych spędzano głównie przy stole, w rodzinnym gronie.

Pośrodku stołu królował zawsze *baranek* nazywany dawniej „*agnuskiem*”, wykonanym z wosku, masła, ciasta lub marcepanu, a na królewskich i wielkopańskich dworach ze złota, srebra, drogich kamieni, a także z najszlachetniejszych gatunków porcelany²⁰.

Tradycyjne polskie „święcone” składało się z dań zimnych, głównie *mięś*, *jaj gotowanych na twardo* i *ciast*. Były to dania, o których dawniej mówiono, że podaje się je „bez dymu” lub „przy jednym dymie” tzn. takie, które przyrządzano wcześniej, a na „święcone” tylko je podgrzewano. W Wielkanoc nie wypadało, bowiem gotować, ani też rozpalać „wielkiego” ognia pod kuchnią. Daniem najważniejszym (podobnie, jak i obecnie) była *szynka*, najlepiej cała i z kością, uwędzona w jałowcowym dymie oraz *kielbasa* domowa.

W „święconem” nigdy nie mogło brakować różnych kielbas, ułożonych w piękne zwoje. Musiała się w nim znaleźć koniecznie „*biała*” *kielbasa*, zwana też „*polską*”, nie wędzona, gotowana lub pieczona z cebulą, jedna z bardziej znanych i charakterystycznych dań polskiej kuchni.

Według Smolińskiej²¹ na tradycyjny stół wielkanocny stawiano też półmisek z pieczoną w całości głową świńską z jajkiem w pysku, zwaną „*głowizną*”, a u zamożnych także *pieczone prosięta* oraz inne *pieczenie wołowe* i *wieprzowe*. Po nich następowały kolejne specjały polskie: *bigos* z kapusty duszonej z mięsem i kielbasą, podlewany winem, zawiesisty i esencjonalny *barszcz biały* lub *żurek staropolski*, gotowany na kielbasie i zaprawiany śmietaną i chrzanem.

Zdaniem Autorów dużym błędem jest utożsamianie białego barszczu z żurkiem, gdyż wbrew pozorom, mimo podobnego kwaśnego smaku są to dwie różne zupy. *Żurek* to zupa gotowana na zakwasie z mąki żytniej, czosnku i wody. Podaje się go z jajkiem lub z białą kielbasą. Natomiast *barszcz biały* przyrządza się na kwasie z kapusty kiszzonej i wywarze mięsnym, najlepiej z wieprzowiny. Zagęszcza się go mąką pszenną i śmietaną. Podaje się go z ziemniakami lub kluseczkami ziemniaczanymi (przetarte ziemniaki miesza się z mąką i wrzuca na gorącą wodę).

Na południu, w górskich i podgórskich regionach Polski - na Podhalu, Pogórze i Ziemi Sądeckiej, w Wielką Niedzielę na „święcone” jadano także gorącą zupę zwaną „*święconką*”, z drobno pokrojonych mięs świętecznych, kielbas i jaj

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

na twardo, gotowanych w serwatce z dodatkiem chrzanu i masła. Wśród świątecznych ciast najważniejsze były *baby wielkanocne*.

Równie niemal sławne, a przy tym ogromnie dekoracyjne były *mazurki* z barwnych mas, lukrów, bakalii, konfitur i owoców w cukrze układanych na spodach kruchych, waflach lub opłatkach. „Święcone” nie mogło obejść się bez *serników* nazywanych dawniej „*przekładańcami*”.

W bogatych domach stawiano na stół wielkanocny także jeszcze inne ciasta i *torty* (np. tort czekoladowy polski, czy tort kruchy krakowski), które pojawiły się na staropolskich stołach prawdopodobnie pod wpływem kuchni włoskiej, którą przyniosła do Polski królowa Bona Sforza. Ciast, przeróżnych *placków*, *kolaczy*, *babek* tzw. „*jajeczników*” i „*obertuchów*” i innych słodkich wypieków nie brakowało też na „*święconem*” chłopskim, choć nie były one tak wymyślne i nie przyrządzano ich według tak skomplikowanych oraz kosztownych receptur, jak np. na dworach, czy w domach bogatych mieszczan.

W okresie Świąt Wielkanocnych często bawiono się pisankami i kraszankami. W Polsce, a zwłaszcza na Śląsku Opolskim najczęściej były to gry zwane „*walatką*” lub „*wybitką*” czy też zabawą „w wybitki” lub „na wybitki”, polegającą na toczeniu po stole jajek albo na stukaniu się *kraszankami* trzymanymi w rękach. Zdobywał punkty i wygrywał ten, którego jajko nie stukło się w czasie zabawy. Drugą formą gry był konkurs w toczeniu jajek do *ducki*, czyli do dołka. Toczoło wówczas jajka z górki po ziemi bądź po desce, a zwycięzca, którego jajko trafiło do *ducki*, zdobywał wszystkie jajka, które „pokulały” się w innym kierunku²². Na Śląsku oraz w niektórych wsiach na Pomorzu, przygotowywano niespodzianki dla dzieci, na modę niemiecką. Były to koszyczki lub gniazdzka z barwnymi jajami i słodyczami, które trzeba było znaleźć w ogrodzie, w obejściu lub w domu. Miał to być wielkanocny dar przynoszony dzieciom przez wiosenne zajączki. Zwyczaj ten, bardzo lubiany przez dzieci rozpowszechnił się także w innych regionach Polski. Te i podobne zabawy przerywały na krótko świąteczne biesiadowanie.

Obchody drugiego dnia Świąt Wielkanocnych

Poniedziałek Wielkanocny - charakteryzował się mnogością zwyczajów i obrzędów. Większość z nich miało charakter towarzyski i zabawowy. Był to, bowiem zawsze dzień żywiołowej wesołości, zalotów, zabaw, psot i żartów, choć nie brakowało w nim również momentów poważniejszych i bardziej uroczystych.

Parobcy i synowie gospodarzy, towarzyszący im w Poniedziałek Wielkanocny podczas święcenia pól, zaraz po powrocie do wsi, rozglądali się za konwiami, wiadrami, garnkami i sikawkami - drewnianym szprycami z tłokiem,

²² Tamże.

aby jak najwcześniej rozpocząć *dyngus*, czyli oblewanie wodą, głównie młodych dziewcząt, a przy okazji także przypadkowych osób.

Do dzisiaj głównym zwyczajem Poniedziałku Wielkanocnego jest *dyngus*, zwany też *śmigusem*, *śmigurtem* lub *śmigustem* - czyli wielka „oblewanka spod znaku Św. Lejka”, jak ją żartobliwie nazwano. Poniedziałek Wielkanocny nosi też nazwę *Lanego Poniedziałku*, bo od wczesnego świtu, a czasem już od północy strumieniami leje się woda.

Używane po dzień dzisiejszy nazwy „śmigus” oraz „dyngus” oznaczały pierwotnie dwa odrębne i bardzo stare obrzędy:

- *śmigus* - polegający na uderzaniu się, smaganiu, dotykaniu zielonymi gałązkami lub oblewaniu wodą, dla zdrowia, urody, pobudzania sił witalnych. Nazwa pochodzi - prawdopodobnie - z niemieckiego *Schmeckostem* - bić na Wielkanoc, uformowana została od słów „*schmeckem*” - uderzać i „*Ostem*” - Wielkanoc.
- *dyngus* - z niemieckiego „*dingen*”, co w wolnym przekładzie oznacza - wykupywać się. W przeszłości nazywano tak wesołe pochody wielkanocne (głównie dzieci i młodzieży) oraz wypraszenie świątecznych darów.

Z czasem zwyczaje te i obrzędy połączone zostały pod wspólną nazwą „*śmigus-dyngus*”. Nazywa się tak zarówno „śmigus zielony” lub „suchy” - dotykanie lub uderzanie się zieloną rozkwitłą gałęzią (występujący w Polsce północnej, gdzie oblewanie wodą nie było znane), jak i oblewanie wodą gospodyń oraz dziewcząt, a następnie „suszenie ich”, czyli żartobliwe bicie „korwaczami” - batami uplecionymi z wierzbowych witek (np. na Śląsku Cieszyńskim).

W Polsce środkowej i południowej panował niepodzielnie *śmigus-dyngus* z wody. Była to swawolna i niepozbawiona zalotów zabawa młodzieży, praktykowana od wieków na wsi i w mieście, we wszystkich stanach.

Na wsi *dyngus* przebiegał zawsze pod hasłem - jak najwięcej wody. Na ładne, żwawe, lubiane dziewczyny wylewano całe wiadra wody, albo nawet pławiono je w sadzawkach, stawach, korytach do pojenia bydła. Im więcej było tej wody, tym większy był honor dla panny. Przemoczona „do nitki” odzież, spływające wodą włosy świadczyły o powodzeniu i tzw. „wzięciu”.

Na kujawskich wsiach, ciekawym odrębnym zwyczajem są do dnia dzisiejszego, tzw. *przywoływki dyngusowe*. Odbywają się one po południu w Niedzielę Wielkanocną, a organizuje je Stowarzyszenie Klubu Kawalerów (tradycje tego klubu sięgają XIX wieku). O zmierzchu komitet tego klubu rusza pochodem przez wieś zwykle z orkiestrą, aż do głównego placu. Na zainstalowanej tam trybunie, a kiedyś także z dachu karczmy lub z wysokiego drzewa ogłaszają najpierw rozpoczęcie „*przywoływek*”, następnie recytują wierszyki o miejscowych dziewczynach, ze wszystkich po kolei domów. Mówią o ich zaletach, wadach wraz z informacją, ile wody się na nie poleje i czy kto je wykupi, tzn. czy „staną za nimi”, ubiegający się o ich względy, a także i o ich rękę kawalerowie.

„Przywoływki” te dotyczą również kawalerów, których rekomenduje się na mężów lub przeciwnie wyśmiewa ich wady.

Każdego roku, w Poniedziałek Wielkanocny (także w następujący po nim wtorek) mieszkańcy Krakowa odwiedzają tłumnie Emaus - kiermasz świąteczny, który swą nazwę wziął od biblijnego miasteczka Emaus, do którego według Ewangelii św. Łukasza szedł z dwoma młodzieńcami Zmartwychwstały Chrystus.

Kramy emausowe pełne są zawsze odpustowych ciast i słodczy: *obwarzanków, różańców z ciasta, piernikowych serc, cukierków*. Można tam kupić *słodkie chlebki świętojańskie, „pańską skórę”, makagigi, daktyle* i wiele innych specjalów. Pełne są zabawek, różnego rodzaju gwizdków, trąbek, glinianych kogutków i różnych błyskotek. Słyna jednak przede wszystkim z zabawek tzw. emausowych, gdzie indziej niespotykanych, zwłaszcza zaś z figurek kiwających się Żydów w tradycyjnych strojach. W pobliżu kramów ustawione są huśtawki, karuzele, nie brakuje również nigdy kataryniarza z papugą i innych podobnych atrakcji.

Kuchnia wielkanocna w różnych regionach Polski

Stół wielkanocny charakteryzował się bogactwem wyrobów mięsnych i cukierniczych. W kuchni dworskiej popularne były: *szynki, kielbasy, salcesony, pasztety, pieczone mięsa* podawane na zimno, *ryby w galarecie* (np. *sum, jesiotr, sandacz, pstrąg, węgorz*), *pieczone w całości prosię* (trzymające w pysku pisanek lub chrzan) oraz wielkanocne ciasta: *mazurki* (wywodzące się prawdopodobnie z kuchni tureckiej, niskie placki, przeważnie na spodzie z ciasta kruchego lub półkruchego, tortowego lub na opłatku, pokryte warstwą masy orzechowej, migdałowej, serowej, bakaliowej, barwnie lukrowane, zdobione konfiturami oraz bakaliami), *torty*, serniki zwane dawniej *przekładaniami, serowcami* lub *serownikami* oraz słynne staropolskie „*baby*”, najslynniejsze i najdelikatniejsze - „*puchowe*” i „*muślinowe*”, a także ciasta biszkoptowe po staropolsku nazywane „*jajecznikami*”. Tradycyjnym deserem wielkanocnym sporządzanym z białego twarogu i dużej ilości bakalii była *pascha*.

W kuchni chłopskiej Wielkanoc była również obfita, gdyż poprzedzało ją świniobicie. Na wielkanocnym stole pojawiały się *wędliny*, a także duża ilość *duszonego* oraz *gotowanego mięsa*. Podawano też *słodkie placki*, a ozdobę stołu stanowiły pisanek. Serwowano również alkohole: *wódki, miody pitne, piwo i wino*. Jak, zauważyła Czarniecka-Subina²³ z gorących dań podawano jedynie *czerwony barszcz* przygotowany na kwasie buraczkowym, gotowany na wywarze mięsnym, często z gotowanej szynki. Zamiast uszek wkładano do barszczu ćwiartki jaj ugotowanych na twardo lub pokrojoną w plasterki kielbasę. Na zakończenie uczy wnoszono gorący *bigos*.

²³ E. Czarniecka-Skubina: Wielkanoc..., op. cit.

Dawniej prawie każdy region Polski miał swoje świąteczne „smakołyki”. Jak już wcześniej Autorzy wspomnieli, w czasie świąt wielkanocnych, a zwłaszcza pierwszego dnia, nie jadano ciepłych potraw, a jeśli już, to tylko takie „z jednego dymu”, czyli gotowe i tylko do odgrzewania.

W domach, gdzie w Wielką Niedzielę nie rozpalano ognia, śniadanie ograniczało się do zimnych potraw. Natomiast w innych domach podawano tradycyjną gorącą polewkę, którą stanowił tzw. „żur mądry” z jajami, kielbasą, obficie zabieleny śmietaną, przyprawiany chrzanem i roztartym z solą czosnkiem²⁴.

Na Pomorzu spożywano „pomorską zupę z szynki”, gotowaną na wywarze z szynki i podawaną z kartoflami. Na tym wywarze przyrządzano także barszcz czerwony, natomiast szynkę gotowano z kością, a potem umieszczano ją w kominie, aby chroniła dom przed uderzeniem pioruna.

Na Kaszubach w pierwszy dzień świąt, na śniadanie („frysztyk”) spożywano jajecznicę na boczku lub słoninie, zwaną *prażnicą wielkanocną*. Podawano ją z chlebem lub ziemniakami i posypywano szczypiorkiem („*tuczkiem*”).

Na Kujawach spożywano *kłosy* lub *kłoski*, czyli kluski gotowane z mąki pszennej. Wierzono, że *kłosy* przyczynią się do urodzaju na polu.

W Łęczyckim jedzono zupę chrzanową na rosole, tzw. *chrzanówkę*. Przymakiem był chleb żytni z makiem lub czarnuszką.

Na południu Polski królowała zupa zwana „*święconką*”, złożona z drobno pokrojonych mięs, kielbasy, jaj na twardo gotowanych w serwatce, przyprawionych masłem i chrzanem.

Na Górnym Śląsku podawano „*nudelzupę*”, czyli rosół z makaronem lub ziemniakami, kluseczkami z szynki, kluskami wątróbkowymi, lanym ciastem lub kostką jajeczną. Drugie danie wielkanocnego obiadu stanowiła *pieczona kaczką z „modrą” kapustą*. W Wielkanocny Poniedziałek, kiedy to nie ograniczano się już tylko do zimnych potraw, podawano mięsne potrawy, takie jak: *pieczony królik*, *schab sztygarski* (duszona rolada faszerowana kielbasą śląską), *rolady śląskie*, *jaskółcze gniazda*, *pieczeń huzarska* (przygotowana na kwaśno z wołowiny)²⁵.

Na stołach Pomorza pojawiały się na stołach *baumkuchy* - „*kuch*” to popularna na Pomorzu nazwa placka drożdżowego, najczęściej obsypanego kruszonką (*kruszanką*). W Wielkopolsce pieczono *placki pszenne*, zasypywane korzeniami („*bobkiem*”)²⁶.

Na Opolszczyźnie nadal się wypieka tradycyjny *wielkanocny wieniec*, czyli drożdżową plecionkę w formie wieńca, którą stawia się na stół wypełniony kolorowymi jajkami i ozdabia gałązkami bukszpanu. Na Górnym Śląsku piecze się *święteczną struclę* z posypką na wierzchu. W Cieszyńskim stół zdobi *chleb wielkanocny* i *plecionka drożdżowa* posypana siekanymi orzechami. Piecze się również *kołocze*, *kołoczyki*, *babki*, *zawijoki* i *nadziwane rożki*. Bardzo

²⁴ H. Szymanderska: Wielkanoc. Święcone, czyli polski stół wielkanocny. Wyd. Świat Książki, Warszawa 2008.

²⁵ Tamże.

²⁶ Tamże.

charakterystycznym pieczywem wielkanocnym z tego regionu są małe chlebki z drożdżowego ciasta zaparzanego, w które zawija się kawałki szynki, mięsa albo kielbasy, nazywane na Śląsku Opolskim - *szołdrami*, w Cieszyńskim - *murzinami*, a na Górnym Śląsku - *szczodrami* lub *sodrami*. Tymi smakowitymi chlebkami dziewczyny dawniej obdarowywały chłopców, gdy przychodzili w drugi dzień Świąt po dyngusie.

Wielkanocna oferta kulinarna w obiektach turystyki wiejskiej na wybranych przykładach

W ciągu ostatnich kilku lat obserwuje się wzrost zainteresowania dziedzictwem kulturowym obszarów wiejskich, którego istotnym składnikiem są ludowe tradycje kulinarne. Wiele osób świadczących usługi turystyczne w regionach o bogatych zwyczajach i obrzędach związanych z obchodami Świąt Wielkanocnych, przyjmuje coraz więcej turystów, którzy chcą odetchnąć od miejskiego zgiełku i spróbować świątecznych potraw charakterystycznych dla danego obszaru. Poniżej przedstawiono przykładowe obiekty turystyki wiejskiej, które wykorzystują regionalne dziedzictwo kulinarne w swojej ofercie.

W województwie pomorskim, na terenie powiatu kartuskiego, w gminie Stężycza położone jest gospodarstwo agroturystyczne „U Gracjana”, które propaguje polskie tradycje kulinarne w okresie Świąt Wielkanocnych. Oferowane regionalne specjały stanowią walor przyciągający turystów na tereny wiejskie poza sezonem. Na miejscu odbywają się np. pokazy wypieku ciasta kaszubskiego.

Uroczyste śniadanie wielkanocne, świąteczne dania i wypieki tradycyjnej kuchni kaszubskiej są istotnym elementem pobytu w tym gospodarstwie. Poza ofertą kulinarną, do dodatkowych atrakcji w gospodarstwie należy: rodzinne malowanie pisanek i przygotowanie święconki. Prowadzone są także warsztaty plastyczne oraz malarstwo na szkło i drewnie. Wolny czas turyści mają możliwość spędzić aktywnie, gdyż mogą skorzystać z przejażdżek bryczką oraz indywidualnymi i zbiorowymi przejażdżkami w siodle.

Innym przykładem obiektu turystyki wiejskiej z wielkanocną ofertą kulinarną jest Zespół Domów Pensjonatowych Helena-Danuta-Gabriela położonych w województwie pomorskim, w powiecie kościerskim. Jest to rodzinna firma hotelarsko-gastronomiczna położona na Kaszubach, na terenie Wdzydzkiego Parku Krajobrazowego.

W branży hotelarskiej obiekt ten działa już od 20 lat, co zaowocowało połączeniem nowoczesności z tradycją i rodzinnym ciepłem, przy jednoczesnym zachowaniu elementów kultury kaszubskiej. Dzięki odpowiedniej liczbie miejsc noclegowych, atrakcyjnemu usytuowaniu obiektu, oraz doświadczeniu personelu, który wychodzi naprzeciw oczekiwaniom i zaskakuje propozycjami, obiekt ten jest rozpoznawalny już nie tylko na terenie Szwajcarii Kaszubskiej, ale również całej północno-środkowej Polski.

Turyści mają do dyspozycji 120 miejsc w pokojach 2, 3, 4 i 5-osobowych. Większość pokoi posiada własne łazienki. Pozostała część łazienek znajduje się na korytarzach.

Ponadto obiekt posiada:

- jadłodajnię na 100 osób,
- salę konferencyjną na 80 osób,
- dwie wiaty grillowe,
- własną stadninę koni,
- miejsce na ognisko,
- plac zabaw,
- parking,
- miejsce do strzelania z łuku i wiatrówki,
- świetlicę z kominkiem.

Turyści mogą skorzystać dodatkowo m. in. z: bilardu, rowerów, stołów do ping-ponga, „piłkarzyków” czy masażu. Obiekt położony jest w odległości 30 m od jeziora, 50 m od sklepu. Do zadbanej i utrzymanej w bardzo dobrym stanie plaży z pomostem i przechowalnią jachtów turyści przebywają jedynie odległość 550 m, a do wypożyczalni sprzętu wodnego i przystani 600 m.

W obiekcie organizowane są pobyty wielkanocne, z ciepłą i rodzinną atmosferą oraz kaszubskimi zwyczajami oraz potrawami kuchni regionalnej.

Oferta świąteczna zapewnia nocleg, całodzienne wyżywienie - od piątkowej kolacji (Wielki Piątek) do poniedziałkowego obiadu (Lany Poniedziałek). Ponadto w programie pobytu jest zapewnione:

- wyplatanie koszyków wielkanocnych,
- malowanie pisanek,
- przygotowanie święconki,
- święcenie potraw w zabytkowym kościółku,
- biesiada kaszubska z pieczonym dzikiem,
- występ kapeli kaszubskiej,
- przejażdżka wozami,
- zajęcia plastyczne dla dzieci,
- strzelanie z łuku i wiatrówki,
- gry i konkursy z nagrodami.

W odległości 300 m od Zespołu Domów Pensjonatowych Helena-Danuta-Gabriela znajduje się najstarszy i jeden z największych skansenów w Polsce - Kaszubski Park Etnograficzny im. Teodory i Izydora Gulgowskich.

W skansenie tym, gdzie na powierzchni 22 ha znajduje się ok. 40 obiektów drewnianych i oryginalnych, w tym zagrody, dworki, wiejska szkoła, kościół, wiatraki, tartak, kuźnia i karczma, obchodzone są uroczyste najważniejsze tradycyjne polskie święta. Walory muzeum na wolnym powietrzu podnosi również malownicze położenie nad jeziorem Gołun i różnorodna roślinność.

Obchodzony jest tam Wielki Tydzień - „*Od Palmowej Niedzieli do Wielkanocnego Poniedziałku*” związany z obrzędowym wystrojem chałup i kościoła. W okresie tym odbywają się uroczyste Msze Święte, na których ma miejsce święcenie palm i wielkanocnego jądła.

Podsumowanie

Wielkanoc to najpiękniejsze święto w polskim kalendarzu doroczno-obrzędowym, które najbarwniej jest obchodzone na wsi. Ludowe zwyczaje i obrzędy przyciągają wielu turystów w najodleglejsze zakątki Polski.

W polskiej tradycji od stuleci zakorzenił się zwyczaj święcenia pokarmów w Wielką Sobotę. Najważniejsze miejsce na wielkanocnym stole zajmuje święconka z barankiem, a tradycyjne potrawy wielkanocne zróżnicowane są regionalnie.

Bogate tradycje kulinarne skłaniają turystów do skorzystania z oferty świątecznej w obiektach turystyki wiejskiej. Pobyty takie cieszą się coraz większym zainteresowaniem, gdyż oprócz zakwaterowania i wielkanocnej oferty kulinarnej gwarantują dodatkowe atrakcje związane z świątecznymi zwyczajami, np. wyplatanie koszyków wielkanocnych, malowanie pisanek czy przygotowanie święconki. Dodatkowo świadczone są usługi rekreacyjno-sportowe przyczyniające się do aktywnego spędzenia czasu wolnego, np. wycieczki rowerowe, przejażdżki wozami, czy jazda konna.

Jednak najważniejszy składnik świątecznej oferty turystyki wiejskiej stanowi uroczyste Śniadanie Wielkanocne oraz potrawy i wypieki tradycyjnej kuchni polskiej. Wielkanocne dziedzictwo kulinarne jest dużym atutem polskiej wsi, które z roku na rok będzie przyciągać coraz więcej turystów zainteresowanych powrotem do tego co było dawniej.

Literatura

- Czarniecka-Skubina E.: Wielkanoc, jak drzewiej bywało. Przegląd Gastronomiczny 3/2008.
Hryń-Kuśmierk R. i in.: Zwyczaje w polskim domu. Wyd. Publicat, Poznań 2007.
Łagoda J., Łagoda-Marciniak M., Gotowiec A.: Święta w polskim domu - praktyczny poradnik. Wyd. Publicat, Poznań 2003.
Małycka B.: Tajemnice Wielkiej Nocy. W Podróży 3/2008.
Ogrodowska B.: Polskie obrzędy i zwyczaje doroczne. Wyd. Muza S.A., Warszawa 2007.
Ogrodowska B.: Radujcie się, weselcie. O polskich zwyczajach i obrzędach wielkanocnych. Wyd. Państwowe Muzeum Etnograficzne, Warszawa 2001.
Przybylak Z.: Wielkanoc w polskim domu. Pomorze i Wielkopolska. Wyd. Zysk i S-ka, Poznań 2005.
Salwa A.: Świąteczny koszyk pełen symboli. Koło Gospodyń Wiejskich 3/2007.
Smolińska T.: Tradycyjne zwyczaje i obrzędy śląskie. Wyd. Uniwersytet Opolski, Opole 2004.
Surzycha-Mliczewska Z. (red.): Kuchnia Polska. Wyd. PWE, Warszawa 2003.
Szymanserska H.: Polskie tradycje świąteczne. Wyd. Świat Książki, Warszawa 2003.
Szymanderska H.: Wielkanoc. Święcone, czyli polski stół wielkanocny. Wyd. Świat Książki, Warszawa 2008.

Streszczenie

W artykule przedstawiono polskie tradycje regionalne, wierzenia ludowe, obrzędy i zwyczaje wielkanocne. Scharakteryzowano potrawy wielkanocne w różnych regionach Polski. Wyjaśniono symbolikę święconych pokarmów. Opisano przykładowe obiekty turystyki wiejskiej, które wykorzystują wielkanocną ofertę kulinarną w sezonie świątecznym.

Summary

This article was introduced Polish regional traditions, people's beliefs, and Easter customs and ceremonies. It was characterized the Easter dishes in different regions of Poland. It was explained the symbolics of hovies of foods. It was described the examples - objects of rural tourism, which use Easter offers culinary in holiday season.

Halina Powęska

Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Cmentarze jako walory krajoznawcze mazowieckiego miasta (na przykładzie Góry Kalwarii)

Wstęp

„Największą osobliwością wszystkich [...] grobów jest, iż każdy z nich daje rzeczywiste świadectwo historii, niezależnie od tego, czy pochowana w nim osoba była jednostką wybitną, czy tylko gdzieś tułającym się po świecie [...] zwyczajnym zjadaczem chleba”¹. Prawda zawarta w tym spostrzeżeniu wydaje się być oczywista. Jest elementem, który powoduje, że cmentarz zajmuje na ogół bardzo istotne miejsce w przestrzeni wielu miejscowości, niezależnie od jej rangi i potencjału. Od zawsze był miejscem szczególnym ze względu na pamięć o przodkach w wymiarze lokalnym, a czasami także w wymiarze historycznym. Ostatnio cmentarze są oceniane pod kątem walorów krajoznawczych, jak również jako atrakcje turystyczne, będące celem turystyki kulturowej². Wzrastający popyt na atrakcje turystyczne związane ze śmiercią, katastrofą i tragedią ludzką odnotowano w latach 90. XX wieku³, kiedy to wprowadzono pojęcie *dark tourism*. Równocześnie sformułowano termin *thanatourism*, za pomocą którego określono tylko podróże do miejsc związanych ze śmiercią. Tanatoturystyka jest również przedmiotem zainteresowania autorów polskich⁴, którzy analizują znaczenie i miejsce cmentarzy w przestrzeni turystycznej. Należy zauważyć jednak, że choć tanatoturystyka, jako odrębny typ turystyki został wyodrębniony w ostatnim dziesięcioleciu, to cmentarze od dawna znajdowały się na trasach wielu szlaków turystycznych, a często były głównym celem wycieczek (przede wszystkim turystyka pielgrzymkowa i poznawcza).

Cmentarze, jako turystyczne walory antropogeniczne, cenione są ze względu na wartości kulturowe, patriotyczne, edukacyjne i poznawcze. Cmentarze są świadectwem przemian etnicznych regionu i miejscowości, miejscem lokalizacji zabytków archeologicznych i architektonicznych oraz pamiątek historycznych.

¹ J. Kolbuszewski: Cmentarze. Wrocław 1996, s. 248.

² Strategia rozwoju turystyki dla województwa mazowieckiego na lata 2007-2013. Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa 2007.

³ S. Tanaś: Cmentarz jako obiekt zainteresowań oraz miejsce spędzania wolnego czasu. Turystyka i Rekreacja, Warszawa 2005, Tom1/2005.

⁴ S. Tanaś: Znaczenie przestrzeni śmierci w turystyce kulturowej. w: Turyzm, 2006 16/2, S. Tanaś, Cmentarz jako przedmiot zainteresowań geografii turystyki. w: Turyzm, 2004 14/2.

Często są to miejsca kultu religijnego i miejsca pamięci narodowej. Podkreśla się także walory przyrodnicze cmentarzy, ze względu na strukturę przestrzenną nekropolii, w której w szczególności w małych miejscowościach i na starych cmentarzach, ważne miejsce zajmuje zieleń, w tym drzewa będące pomnikami przyrody.

Na Mazowszu znajduje się bardzo wiele interesujących nekropolii. Mają swoją niepowtarzalną atmosferę, przede wszystkim ze względu na znajdujące się tam mogiły osób, które odegrały ważną rolę w historii, ale także zmarłych przedstawicieli lokalnych społeczności, kulturowo, zawodowo, gospodarczo i personalnie reprezentujących i tworzących dany region. Zwraca się także uwagę na zasady organizacji przestrzennej oraz porastającą nekropolie zieleń, głównie drzewa. Cmentarze na Mazowszu są też miejscem refleksji religijnej, miejscem kultu religijnego, a także miejscem spotkań rodzinnych.

Celem artykułu jest przybliżenie znaczenia cmentarzy jako waloru kulturowego Mazowsza na przykładzie Góry Kalwarii. Miasto to wybrano nieprzypadkowo, ze względu na interesującą przeszłość i fakt, że bogata historia tej miejscowości znajduje swe odzwierciedlenie w jej nekropoliach. Ponadto wydaje się celowym podkreślenie istnienia w przestrzeni Mazowsza wielu cennych obiektów, które można traktować jako „uśpione” walory krajoznawcze. Z pewnością możliwe jest ich wykorzystanie dla wzbogacenia oferty turystycznej w regionie, co mogłoby przyczynić się do intensyfikacji ruchu turystycznego.

W pracy posłużono się następującymi metodami: opis zachowanych nagrobków i płyt nagrobnych, obserwacje zachowań ludności odwiedzającej cmentarz, analiza kart cmentarzy, uzyskanych w archiwum Mazowieckiego Urzędu Konserwacji Zabytków w Warszawie oraz studia literaturowe.

Góra Kalwaria – miasto o wielu obliczach kulturowych

Góra Kalwaria, miasto położone nad Wisłą około 30 km na południe od Warszawy, razem ze znajdującym się w sąsiedztwie Czerskiem, stanowi istotny kompleks historyczny na mapie Mazowsza. Usytuowana na wysokiej skarpie wiślanej miejscowość kryje w swej przestrzeni ślady i świadectwa bogatej przeszłości tych terenów. Pierwsze wzmianki o Górze Kalwarii pochodzą z XII wieku, jednakże wykopaliska archeologiczne na skarpie wiślane potwierdzają istnienie osady w tym miejscu znacznie wcześniej. Na uwagę zasługują tak wartości materialne jak i kultura duchowa miejscowości. Bardzo interesujące są między innymi kościoły i inne zabudowania sakralne, obiekty pożydowskie, budynki historyczne i ich funkcje, układ przestrzenny miasta, punkty widokowe oraz, będące przedmiotem analizy w niniejszej pracy, cmentarze.

Nowa Jerozolima - Sanktuarium Męki Pańskiej

Góra Kalwaria w XVII i XVIII wieku była ośrodkiem chrześcijańskiego kultu religijnego. W 1666 roku biskup poznański Stefan Wierzbowski zakupił zniszczoną w czasie potopu szwedzkiego wieś Góra od braci Górskich, by założyć w tej miejscowości sanktuarium męki Jezusa Chrystusa. Wzorował się na założeniach kalwaryjskich z Kalwarii Zebrzydowskiej i z Wejherowa. Inicjatywa biskupa Wierzbowskiego spotkała się ze zrozumieniem władzy świeckiej i w 1670r. król Michał Korybut Wiśniowiecki nadał Górze prawa miejskie, jednocześnie nadając jej nazwę Nowa Jerozolima. Zatwierdził także herb, który nawiązywał do miejscowej legendy, według której nad wzgórzem kalwaryjskim ukazał się krzyż w jednoczesnym otoczeniu wstającego słońca i księżyca. Cechą Góry Kalwarii, jak i innych powstających w tym okresie sanktuariów męki Jezusa Chrystusa, było rozmieszczenie obiektów w podobnej odległości od siebie i w podobnym układzie przestrzennym jak w Jerozolimie, aby odprawiając drogę krzyżową pielgrzymi mogli pokonywać tę samą odległość jak to jest w Jerozolimie⁵. 1 stycznia 1672 r. biskup ogłosił w formie przywileju swoją koncepcję miasta, mającego powstać na planie krzyża⁶. Podstawę krzyża stanowiło specjalnie usypane wzgórze – Kalwaria, na którym wybudowano kościół Świętego Krzyża, do którego przeniesiono parafię. Kościół ten powierzono księżom filipinom, a od 1683 roku księżom komunistom z Bawarii. W punkcie centralnym, czyli w miejscu przecięcia ramion krzyża stanęła kaplica Piłata. Na końcu ramion krzyża usytuowano obiekty sakralne: klasztor zakonu dominikanów od południowej strony i pijarów od północnej. Wierzchołek krzyża stanowił kościół bernardynów. Od kaplicy Piłata na Kalwarię wiodła szeroka droga z ustawionymi na niej 12 stacjami Męki Pańskiej. Miasto, według biskupa Wierzbowskiego, miało być przeznaczone wyłącznie dla katolików. Biskup określił w swoim przywileju, że mieszkańcy mieli żyć i zachowywać się zgodnie z zasadami Pisma Świętego. Życie i funkcjonowanie miasta miało być wyłącznie związane z opieką nad przybywającymi do Góry Kalwarii pielgrzymami, dlatego w niedługim czasie do Nowej Jerozolimy sprowadzono inne zgromadzenia zakonne: filipini, komuniści, bernardyni. Przybyli też do Góry Kalwarii Marianie, którzy zostali erygowani przez biskupa Wierzbowskiego w sąsiedztwie miasta (dawna wieś Wyględów), w miejscu gdzie dziś znajduje się kościółek zwany "Wieczernikiem"⁷. Pod koniec XVIII wieku zabór państwa polskiego i sekularyzacja dóbr kościelnych, oraz wielki pożar miasta w 1794 roku, przyczyniły się do zniszczenia wielu kościołów Góry Kalwarii, w tym kościoła p.w. Świętego Krzyża. Siedzibę parafii przeniesiono z Kościoła Św. Krzyża do kościoła na Górze. Kościoła Św. Krzyża

⁵ Liczybiński: Góra Kalwaria – lokalizacja i układ przestrzenny miasta (1670-1690). Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t.II, 1957, z.3/4, str.199-216.

⁶ W. Pokrzywnicki (ks.): Na Kalwarię. Przewodnik po sanktuariach Góry Kalwarii. 2001

⁷ W "Wieczerniku" został pochowany w charakterystycznym sarkofagu założyciel tego zakonu o. Stanisław Papczyński, natomiast w podziemiach kościoła "na górze" biskup Wierzbowski.

nie odbudowano. Stopniowo zmniejszyło się znaczenie Góry Kalwarii jako ośrodka kultu katolickiego, a coraz większy wpływ na kształt miasta miały napływające po 1802 roku inne grupy wyznaniowe.

Ger – ośrodek kultu żydowskiego

Po roku 1795, gdy ziemie Góry i jej okolic stały się własnością Prus, nowe władze na mocy deklaracji z 6.II.1802 r. zniosły zakaz biskupa Wierzbowskiego osiedlania obywateli innego wyznania niż katolicy. Zaczęli przybywać do Góry Kalwarii osadnicy żydowscy, którzy zajmowali się głównie handlem i rzemiosłem. Po Kongresie Wiedeńskim w 1815 r., w okresie Królestwa Polskiego, powstał dom modlitwy, cmentarz i szkoła. W 1849 r. wybudowano synagogę, która spłonęła na początku XX w., a na jej miejscu w latach 1903-1905 pobudowano nową, murowaną. W 1859 r. w Górze Kalwarii osiedlił się wysokiej rangi duchowny żydowski – cadyk Icchak (Icie) Meir Rothenberg Alter (1789-1866), a w 1864 r. Gmina Starozakonnych otrzymała prawo własności cmentarza. Liczba ludności narodowości żydowskiej w XIX w. w Górze Kalwarii rosła w dużym tempie, i tak wynosiła: w 1817 r. – 332 osoby, w 1840 r. – 819 osób, w 1852 r. – 1161 osób, w 1864 r. – 1664 osoby, co stanowiło odpowiednio 40%, 58%, 66% i 73%. W okresie międzywojennym liczba ludności narodowości żydowskiej w Górze Kalwarii wzrosła do prawie 4 tysięcy osób, co stanowiło około 50% wszystkich mieszkańców⁸. W czasie II wojny światowej okupanci niemieccy zajęli posiadłości rodzinne cadyka wywożąc starodruki, antyczne meble i inne wartościowe przedmioty. Obecną w mieście ludność żydowską zamknięto w getcie na terenie Góry Kalwarii. W kwietniu i maju 1940 r. Niemcy przywieźli do Góry Kalwarii kilkuset Żydów z Łodzi i Pabianic, a w lutym 1941 r. wywieziono ich do getta warszawskiego, a następnie do obozu zagłady w Treblince. Po wojnie do miasta powrócili nieliczni obywatele pochodzenia żydowskiego.

Osadnicy niemieccy w Górze Kalwarii

Po 1802 r., kiedy to uchylono zakaz osiedlania się w Górze Kalwarii, ludności innych niż wyznanie katolickie, zaczęli przybywać do miasta również Niemcy. Było to za czasów, kiedy tereny te zostały włączone do Królestwa Pruskiego. Niemieccy koloniści oraz ich potomkowie wpisali się w krajobraz miasta jak i okolicznych miejscowości, przede wszystkim jako dobrzy rolnicy, produkujący żywność dla coraz silniej rozwijającej się Warszawy. W lipcu 1944 r. wysiedlono z Góry Kalwarii mieszkańców wyznania ewangelicko-augsburskiego, a w 1961 r. zlikwidowano parafię ewangelicko-augsburską w Górze Kalwarii.

⁸ E. Bergman: Góra Kalwaria – Ger. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1989.

Rosyjscy żołnierze w Górze Kalwarii

Od 1815 r. Góra Kalwaria wchodziła formalnie w skład uzależnionego od Rosji Królestwa Polskiego. Do miasta po upadku Powstania Listopadowego sprowadzono 29 Czernihowski Pułk Piechoty im. Grafa Dybicza Zabajkalskiego. Fakt stacjonowania na terenie miasta oddziałów rosyjskich wpłynął zapewne na wybudowanie w koszarach, na miejscu kościoła dominikanów, prawosławnej cerkwi.

Cmentarze Góry Kalwarii jako świadectwo wielokulturowości miasta

W Górze Kalwarii znajdują się obecnie trzy cmentarze, przy czym na jednym z nich, rzymsko-katolickim, można odnaleźć ślady cmentarza prawosławnego.

Cmentarz rzymsko-katolicki

Cmentarz rzymsko-katolicki, obecnie czynny cmentarz grzebalny, zlokalizowany w zachodniej części Góry Kalwarii przy ulicy Zakalwaryjskiej, jest największy pod względem zajmowanego obszaru - zajmuje 2,8 ha⁹. Ma swój niepowtarzalny charakter ze względu na centralnie położone wzniesienie, które prawdopodobnie zostało usypane przez parafian w czasach średniowiecznych, na wzór Golgoty Jerozolimskiej. Alejki dzielą cmentarz na sektory w kształcie trapezów, których krótsze boki zbiegają się na wzgórzu. Nekropolia ogrodzona jest murem z dwiema metalowymi bramami, usytuowanymi we wschodniej i południowej stronie. Na terenie cmentarza rośnie wiele drzew, w tym 5 lip, 4 klony i 9 dębów uznanych za pomnik przyrody. Opiekunem i administratorem cmentarza jest proboszcz parafii rzymsko-katolickiej w Górze Kalwarii.

Ślady najstarszego cmentarza w Górze Kalwarii odnaleziono w zachodniej części miasta, w sąsiedztwie obecnego stadionu sportowego¹⁰. Prawdopodobnie wtedy główne funkcje Góry Kalwarii były powiązane z przeprawą przez Wisłę oraz położeniem na szlaku handlowym. Natomiast pierwszy rzymskokatolicki cmentarz w Górze Kalwarii znajdował się przy Kalwaryjskiej, w sąsiedztwie centrum miasta (mapa), gdzie istniał aż do końca XVIII wieku. W tym okresie przeniesiono nekropolię z ulicy Kalwaryjskiej na Kalwarię, w miejsce po zniszczonym w czasie pożaru i wichury Kościele Św. Krzyża, wokół którego już od 1687 r. grzebano ludzi zasłużonych dla miasta i bogatych. W tym miejscu cmentarz znajduje się do dziś. Jak wcześniej wspomniano centralną częścią cmentarza jest usypane wzniesienie, w którego zachodnio-północnej części

⁹ Karta cmentarza rzymsko-katolickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

¹⁰ M. Borkowska OSB: Dzieje Góry Kalwarii. Instytut Wydawniczy Księża Misjonarzy, Kraków 2002.

znajdują się najstarsze groby. Tu grzebano zmarłych w latach 1687-1900. Znajdują się tam groby-pieczary ze sklepieniami ceramicznymi, a także nagrobki z XIX i pierwszej połowy XX wieku, najczęściej zbudowane z piaskowca. Jednakże niemal wszystkie najstarsze zachowane nagrobki przesunięto w inne miejsca, pierwotne miejsca pochówku przekształcając w cmentarz współczesny. We wschodniej części podejścia na wzniesienie, na miejscu zlokalizowanego tam pierwotnie cmentarza prawosławnego dominują nagrobki z lat 1900-1945. Natomiast we wschodniej i południowej części wzniesienia znajduje się cmentarz współczesny, a w centrum tego sektora wybudowano figurę Matki Boskiej stojącą na postumencie przed usypanym wzniesieniem, przed którą odprawiane są nabożeństwa żałobne. Na cmentarzu wydzielono także sektor zmarłych sióstr zakonnych, a także wyznaczono miejsce, gdzie grzebie się pensjonariuszy Państwowego Domu Opieki Społecznej. W południowej części cmentarza znajduje się mogiła żołnierzy Wojska Polskiego poległych w walkach obronnych 1939 r.

Za najciekawsze obiekty można uznać te, które znalazły się w rejestrze Mazowieckiego Konserwatora Zabytków, co potwierdzono obserwacjami terenowymi. Do tej grupy zaliczono kilkanaście zachowanych do dziś nagrobków. W karcie cmentarnej datowanej na grudzień 1985 r. czytamy, że „najstarsze nagrobki pochylone, z niewielkimi ubytkami, elementy żeliwne skorodowane, część mogił zatarta, w zachodniej części duże ilości samosiewów i podrostów, postępujące niszczenie najstarszych nagrobków i mogił, dalsze zarastanie zachodniej części cmentarza”¹¹. Obserwacje własne autorki potwierdziły wiele powyższych spostrzeżeń, jednakże możemy odnotować, że w latach następnych po skonstruowaniu karty odnotowano wzrastającą dbałość rodzin zmarłych o nagrobki swoich bliskich. Można też zauważyć, że nie są pozbawione opieki nagrobki znajdujące się na liście konserwatora zabytków. Jednocześnie w czasie obserwacji nie odnaleziono niektórych grobów z listy konserwatora zabytków, inne zaś były zdewastowane.

Najbardziej interesującym jest nagrobek Zofii z Zaborowskich Kicińskiej (zm. w 1890 r.), zbudowany w stylu klasycystycznym, z żółtego, białego i różowego piaskowca o wymiarach 328x46x73 cm. Nagrobek ma kształt prostopadłościanu, znajdującego się na szerszym cokole z reliefem przedstawiającym sowę siedzącą na skrzyżowanych łądźkach maku z makówkami i z reliefami amfor na ścianach bocznych. W środkowej części znajduje się nieco wgłębiona tablica z dającą się odczytać inskrypcją: „Zofya z Zaborowskich Kicińska uro:d: 7 Maja 1778r. zma:d: 1 sierpnia 1840 ro: Naylepszej Żonie i Matce Mąż i dzieci w dowód czci iszacunku pomnik ten wystawili, /prosi/ o westchnienie do Boga”¹². I dalej w załączniku do karty cmentarnej czytamy: „Tablica obramowana jest zwisającą draperią. Poniżej tablicy

¹¹ Karta cmentarza rzymsko-katolickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

¹² Załączniki Karty cmentarza rzymsko-katolickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

znajduje się motyw kielicha ze skrzydłami nietoperza i skrzyżowanymi pochodniami. Zwieńczeniem nagrobka jest dwuspadowy daszek z tympanonem, z fryzem z perełek i wolicz oczek, jajownikiem i kymationem lesbijskim oraz z wydatnym gzymsem. W polu tympanonu widnieją herby Rogala i Grzymała w otoczeniu akantu, z koronkami. Wieńczący całość krzyż wyrasta z pęków o liściach wijących się w dół daszku¹³. Obiekt jest dobrze zachowany.

Ponadto można odnaleźć na cmentarzu rzymsko-katolickim w Górze Kalwarii nagrobki w stylu neogotyckim, o charakterze romantycznym, o formach klasycyzujących, w stylu ludowym oraz wiele nagrobków z XIX i pierwszej połowy XX wieku bez elementów stylowych. W stylu neogotyckim zbudowany jest między innymi nagrobek Karoliny z Nikułów Kulikowskiej-Drażowskiej¹³ zmarłej w 1901 r., charakter romantyczny ma nagrobek księdza Józefa Łagowskiego zmarłego w 1915 r. oraz nagrobek Władysława Skoraszewskiego zmarłego w 1907r. Natomiast nagrobek o formach klasycyzujących wystawiono Księdzu Ludwikowi Walichnowskiemu zmarłemu w 1921 r. oraz Franciszkowi Józefowi Miedzianowskiemu zmarłemu w 1930 r. Na uwagę zasługują także płyty nagrobne bez elementów stylowych, w tym płyta nagrobna ostatniego dominikanina Jakuba (w inskrypcji – Jakób) Sewerynowicza zmarłego w 1869 r. Większość wspomnianych nagrobków i płyt wykonana jest z piaskowca. Zachowały się także wykute z żelaza krzyże nagrobne z pierwszej ćwierci XX wieku, których styl określa się jako ludowy.

Na współczesnym cmentarzu rzymsko-katolickim spotyka się groby o niemiecko, rosyjsko i hebrajsko brzmiących nazwiskach, co świadczy o przenikaniu się kultur i łączeniu rodzin różnych wyznań i narodowości. Cmentarz jest zadbane, często odwiedzany przez krewnych osób zmarłych i współwyznawco szczególnie w okresie świąt i weekendów.

Groby osób wyznania prawosławnego

Ślady po nieistniejącym już dawnym cmentarzu prawosławnym odnaleźć można na cmentarzu rzymsko-katolickim. Cmentarz prawosławny założony został w pierwszej połowie XIX wieku. Zmarłych żołnierzy i oficerów rosyjskich 29 Czernihowskiego Pułku Piechoty im. Grafa Dybicza Zabajkalskiego chowano na miejscowym cmentarzu, gdzie wydzielono w jego wschodniej części prostokąt 40 x 30 m, formalnie jednak nie był on oddzielony ani nie odgradzony od części katolickiej. Obecnie o tym, że był tu cmentarz prawosławny świadczą dające się odczytać inskrypcje w języku rosyjskim oraz krzyże prawosławne. Zachowane do chwili obecnej nagrobki i płyty nagrobne wykonane są w stylu klasycystycznym, mają charakter romantyczny lub wykonane są bez elementów stylowych. Charakter romantyczny ma nagrobek zmarłego w 1884 r. Iwana Dymitrowa

¹³ Tamże.

Marsocznikowa¹⁴, w stylu klasycystycznym wykonany nagrobek Władimira Iwanowa Bykowa zmarłego w 1884 r., elementy klasycystyczne i barokowe odnotowano na nagrobku Ewgenija Danko zmarłego w 1897 r. Bez elementów stylowych wykonano nagrobki Katuszy Daniłowej i E.M. Svavickiej oraz płyty nagrobne Nikodema Myszkowskiego (zm. 1884 r.), Emila Emilianowicza Bredowa (zm. 1895 r.) i Władimira Dmitriewicza Michaiłowa (zm. 1880 r.) Nagrobki i płyty nagrobne dawnego cmentarza prawosławnego pomimo tego, że znajdują się w rejestrze zabytków Mazowieckiego Konserwatora Zabytków ulegają powolnemu niszczeniu, w szczególności te z obiektów, które wykonane są z elementów metalowych.

Cmentarz żydowski

Mniejszą, niż cmentarz rzymsko-katolicki, powierzchnię zajmuje, usytuowany między ulicami Zakalwaria i Wiejską, na południowy zachód od cmentarza rzymsko-katolickiego i na południe od ewangelickiego, cmentarz żydowski – 1,2 ha¹⁵. Na ogrodzonym metalowym parkanem kirkucie nie występuje starodrzew. Najważniejszą nekropolią na cmentarzu żydowskim jest odbudowany w 1991 r., naziemny grobowiec zmarłego w 1866 r., cadyka Izaaka Mejera Tothenberg Altera, za sprawą którego Góra Kalwaria – Ger stała się miejscem religijnego kultu żydowskiego. Wewnątrz ogrodzenia z siatki znajdują się pozostałości dawnego ogrodzenia w postaci ceglanych słupków od wejściowej furtki. Natomiast samą furtkę przeniesiono na cmentarz po II wojnie światowej z posesji Alterów. Na terenie cmentarza stoi głaz z napisem "Cześć pamięci pomordowanym przez hitlerowskich ludobójców", wystawiony w celu upamiętnienia zbiorowego mordu uczynionego przez hitlerowskich okupantów, w latach 1939-1945, na żydach przywiezionych z Pabianic i Łodzi. Pierwsza wzmianka o założeniu cmentarza żydowskiego w Górze Kalwarii pochodzi z roku 1827, a w 1864 r. Gmina Starozakonnych otrzymała prawo własności cmentarza. W czasie II wojny światowej okupanci niemieccy zdewastowali kirkut, wykorzystując radzieckich jeńców wojennych, przenieśli płyty nagrobne z cmentarza na teren obozu jenieckiego. Nagrobki posłużyły na chodniki między barakami. Proces dewastacji nie zakończył się wraz z opuszczeniem miasta przez wojska niemieckie. W okresie późniejszym także okoliczni mieszkańcy zabrali wiele płyt na fundamenty pod wznoszone budynki mieszkalne i inwentarskie. Ocalałe około 100 nagrobków i fragmentów przeniesiono i ustawiono w przypadkowej kolejności we wschodniej części cmentarza. Na cmentarzu żydowskim umownie wyróżnia się trzy sektory według okresu najintensywniejszych pochówków w poszczególnych częściach. Jest to sektor na wierzchołku wzniesienia (1827-1900), w części południowej (1900-1915)

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Karta cmentarza żydowskiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

i zachodniej (1915-1941)¹⁶. Cmentarz żydowski jest zadbane, odnotowuje się sporadyczne pielgrzymki młodzieży i ludności narodowości żydowskiej do grobu cadyka Altera.

Cmentarz ewangelicki

Cmentarz ewangelicki, którego oficjalna nazwa brzmi: „Cmentarz ewangelicki Osadników Niemieckich”, o wymiarach 150x100m ma powierzchnię 0,72 ha i ogrodzony jest otynkowanym murem z dwuczęściową bramą wykonaną z metalowych prętów¹⁷. Na bramie widnieje data 1892. Położony jest przy ul. Rybie na północny-zachód od cmentarza rzymsko-katolickiego i na północ od cmentarza żydowskiego. Nie występuje na tym cmentarzu starodrzew, natomiast widoczne są liczne odrosty i samosiejki. Alejki i ścieżki są słabo wytyczone. Najstarsze groby pochodzą z XIX w., a zachowane do dziś inskrypcje są w języku niemieckim oraz polskim, odnaleziono także nagrobek z napisem w języku rosyjskim. Cmentarz jest zdewastowany, płyty nagrobne i nagrobki są potłuczone, a pieczary pootwierane. Formalnie cmentarz jest zarządzany przez parafię ewangelicko-augsburską w Warszawie na ul. Puławskiej, która w latach 90. XX w. uzyskała prawo własności tego terenu, faktycznie jednak pozbawiony jest opieki.

Możliwości rozwoju tanoturystyki w Górze Kalwarii i na Mazowszu

Cmentarze znajdujące się w Górze Kalwarii dają możliwość wzbogacenia oferty turystycznej, nie tylko miasta, ale także w szerszym wymiarze lokalnym i regionalnym. Bazując na wartościach historycznych, religijnych, kulturowych, architektonicznych i przyrodniczych nekropolii znajdujących się w Górze Kalwarii można wyznaczyć kilka tematycznych szlaków turystycznych, uwzględniających tematykę cmentarną. Z punktu widzenia prowadzonej analizy najbardziej interesujące wydają się następujące propozycje:

- ***Góra Kalwaria jako przykład mazowieckiego miasta wielokulturowego;*** uwzględniając tak walory cmentarzy, jak i pozostałe osobliwości i świadectwa przeszłości (w tym przede wszystkim układ architektoniczny miasta, budownictwo sakralne, budynki dworu cadyka i synagogi) można rozwijać turystykę etniczną, kulturową, tanoturystykę, miejską, rowerową, poznawczą i inne typy. Przy czym główny punkt ciężkości położyć należy na sąsiedztwo obiektów i okresy współistnienia i współpracy poszczególnych grup etniczno-wyznaniowych, ważną rolę odgrywają tu inskrypcje nagrobne i nazwiska świadczące o mieszanii się narodowości zamieszkujących Górę Kalwarię;
- ***Góra Kalwaria jako sanktuarium Męki Pańskiej;*** istniejące plany Góry Kalwarii pozwalają na dokładne odtworzenie układu przestrzennego miasta

¹⁶ www.gorakalwaria.net, www.gorakalwaria.com.pl.

¹⁷ Karta cmentarza ewangelickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

- z okresu Nowej Jerozolimy, co można wykorzystać przede wszystkim dla rozwoju turystyki pielgrzymkowej i kulturowej;
- **Cmentarze mazowieckie – pamiątki historii regionu;** w krajobrazie Mazowsza znajduje się wiele małych, często zapomnianych cmentarzy (np. cmentarze leśne z I i II wojny światowej, cmentarze mnemonickie w dolinie Wisły), które są świadectwem bardzo interesującej przeszłości regionu. Dlatego dobrą i interesującą formą ich poznania i odnowienia mógłby być szlak uwzględniający tak nekropolie Góry Kalwarii, jak i pozostałe cmentarze regionu;
 - **Architektura cmentarna XIX i XX wieku;** znajdujące się na cmentarzu nagrobki wykonane w różnych stylach i z różnych rodzajów budulca stanowią ciekawy przekrój architektury cmentarnej tak w odniesieniu do miasta, jak i regionu, co może być bazą dla rozwoju tanoturystyki.

Podsumowanie

Usytuowane w przestrzeni Góry Kalwarii trzy cmentarze, które noszą świadectwa różnych wyznań jej mieszkańców, są ważnym walorem krajoznawczym miasta i regionu. Lokalizacja cmentarza rzymskokatolickiego na dawnym wzgórzu kalwaryjskim i w miejscu dawnego kościoła Świętego Krzyża potwierdza znaczenie Góry Kalwarii jako miejsca kultu katolickiego. Istniejące nań także nieliczne już nagrobki rosyjskie świadczą o zależności politycznej Polski i okresie zaborów. Cmentarz żydowski, grób cadyka i pomnik zamordowanych żydów w czasie II wojny światowej są świadectwem interesującej ale i tragicznej historii ludności narodowości żydowskiej na Mazowszu. Cmentarz ewangelicki, podobnie jak groby żołnierzy rosyjskich przypomina o utracie niepodległości przez Polskę, ale także jest świadectwem wpływu osadników niemieckich na gospodarkę i wizerunek krajobrazu mazowieckiego. Jednakże obecnie cmentarze te są nieco „zapomniane”, mało wyeksponowane, tak w krajobrazie miasta, jak i w wymiarze lokalnym oraz regionalnym. Wydaje się celowe, aby tę sytuację zmienić, między innymi po to, by funkcja turystyczna mogła stać się jednym z kierunków rozwoju miasta. Sytuację w Górze Kalwarii można odnieść do całego regionu mazowieckiego, który ma wiele „ukrytych skarbów” czekających na odkrycie i uwzględnienie na szlakach turystycznych wędrówek i poszukiwań.

Literatura

- Bergman E.: Góra Kalwaria – Ger. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1989.
- Borkowska OSB M.: Dzieje Góry Kalwarii. Instytut Wydawniczy Księży Misjonarzy, Kraków 2002.
- Falkowska T.: Cmentarze ewangelickie na Białoleścu. Spotkania z zabytkami, 1/2005.
- Karta cmentarza rzymsko-katolickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.

Karta cmentarza ewangelickiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.
Karta cmentarza żydowskiego. Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Warszawie, Warszawa 1985.
Kolbuszewski J.: Cmentarze. Wrocław 1996.
Liczybiński: Góra Kalwaria – lokalizacja i układ przestrzenny miasta (1670-1690). Kwartalnik Architektury i Urbanistyki, t.II, 1957, z.3/4, str.199-216.
Pokrzywnicki (ks.) W.: Na Kalwarię. Przewodnik po sanktuariach Góry Kalwarii. 2001.
Strategia rozwoju turystyki dla województwa mazowieckiego na lata 2007-2013. Mazowiecka Regionalna Organizacja Turystyczna, Polska Agencja Rozwoju Turystyki S.A., Warszawa 2007.
Tanaś S.: Cmentarz jako obiekt zainteresowań oraz miejsce spędzania wolnego czasu. Turystyka i Rekreacja, Warszawa, Tom1/2005.
Tanaś S.: Znaczenie przestrzeni śmierci w turystyce kulturowej. w: Turyzm, 2006 16/2.
Tanaś S.: Cmentarz jako przedmiot zainteresowań geografii turystyki. w: Turyzm, 2004 14/2.
Umarły cmentarz. Góra Kalwaria. Cmentarz ewangelicki osadników niemieckich. Gazeta Wyborcza, 6/7.05.2000.
www.gorakalwaria.com.pl.
www.gorakalwaria.net.

Streszczenie

Cmentarze zajmują bardzo ważne miejsce w przestrzeni każdej miejscowości, ze względu na pamięć o przodkach. W czasie ostatnich kilkunastu lat cmentarze stały się przedmiotem zainteresowania działu turystyki kulturowej – tanatoturystyki. Należy zauważyć jednak, że cmentarze od dawna znajdowały się na trasach wielu szlaków turystycznych, w szczególności turystyki pielgrzymkowej i poznawczej. Góra Kalwaria stanowi interesujący przykład lokalizacji czterech różnych cmentarzy: rzymsko-katolickiego, żydowskiego, prawosławnego i ewangelickiego świadczących o bardzo interesującej przeszłości miasta oraz regionu. Tak nekropolie Góry Kalwarii jak i inne cmentarze mazowieckie, często zapomniane, mogą być traktowane jako walory kulturowe uwzględniane na szlakach turystycznych wędrówek i poszukiwań.

Summary

Cemeteries occupy a very important place in the space of any one locality due to our ancestral memory. In the last dozen years or so, cemeteries have become interesting tourism objects for the branch of cultural tourism (or culture tourism), called tanatotourism. One should note, however, that cemeteries have long been situated along the tourist routes, particularly those of the pilgrimage and sightseeing tourism. Góra Kalwaria is an interesting example of location of the four various cemeteries: Roman-Catholic, Jewish, Orthodox and Evangelical, which give evidence of a very interesting past of the town and region. Both the cemetery of Góra Kalwaria and other cemeteries of the Province of Mazovia, that are often forgotten, may be regarded as cultural values to be taken into consideration along the routes of tourist travels and sightseeing trips.

Część II

**Zasoby strukturalne i funkcjonalne
w ujęciu regionalnym i lokalnym oraz
ich wykorzystanie w rozwoju
turystyki wiejskiej**

Bogusław Stankiewicz

Wydział Ekonomiki i Organizacji Gospodarki Żywnościowej
Akademia Rolnicza w Szczecinie

Atrakcyjność turystyczna województwa zachodniopomorskiego – uwarunkowania i kierunki zmian

Wstęp

Turystyka zarówno w ujęciu społecznym, jak i ekonomicznym, w wielu gminach i powiatach, a także województwach Polski staje się istotnym obszarem, w którym realizowany jest rozwój gospodarczy. Efektem tego procesu jest przyrost ilościowy i jakościowy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej, która z kolei może być wykorzystywana nie tylko dla celów gospodarczych (turystycznych, na rzecz klientów i beneficjentów infrastruktury), ale może być użytkowana przez lokalne społeczności w ich życiu codziennym. Infrastruktura ta w istotny sposób podnosi poziom życia społeczności lokalnych, gdyż przyczynia się – pośrednio a czasami bezpośrednio – m.in. do zwiększenia dostępności do infrastruktury komunalnej (elektrycznej, gazowej, telefonicznej, kanalizacji). Rozwój turystyki niesie ze sobą wzrost dostępności do infrastruktury rozrywkowej, przyczynia się także do lepszego zagospodarowania posiadanych regionalnych zasobów naturalnych i kulturalnych.

Turystyka sprzyja działaniom dywersyfikującym lokalne gospodarki oraz może przyczynić się do podnoszenia ich konkurencyjności gospodarczej względem innych lokalnych gospodarek (głównie sąsiedzkich), Działania takie winny być poprzedzone wnikliwą inwentaryzacją zasobów naturalnych, kulturowych oraz turystycznych. Inwentaryzacja taka pozwoli przeprowadzić analizę SWOT takiego obszaru pod kątem atrakcyjności turystycznej i niewątpliwie pomoże wskazać kierunki dalszego rozwoju turystycznego danego regionu. Byłoby rzeczą niewłaściwą inicjowanie działań proturystycznych, a w tym kreowanie produktów turystycznych, które nie wyjdą naprzeciw zapotrzebowaniom potencjalnych turystów. Niezwykle pożądanym byłoby zachęcanie lokalnej przedsiębiorczości do aktywnego angażowania się do działań prorozwojowych. Brak wyraźnej chęci lub niezrozumienie problemu ze strony lokalnej przedsiębiorczości może spowodować fiasko w obszarze podejmowanych działań proturystycznych w danym regionie, a w tym i w regionie Pomorza Zachodniego.

Jak wskazuje wielu badaczy problematyki turystycznej wspólnie turystyka może być i w wielu regionach jest, skutecznym narzędziem podnoszącym **konkurencyjność i innowacyjność** regionalnych gospodarek turystycznych. Przygotowanie odpowiedniego produktu turystycznego o określonej wysokiej jakości pozwala na zwiększenie zainteresowania u potencjalnych turystów. Regionalna gospodarka turystyczna powinna dorównywać standardom światowym m.in. w zakresie jakości obsługi, zakresu usług, innowacyjności elementów składowych. Regionalny produkt turystyczny winien być kierowany nie tylko do turystów krajowych lub z danego regionu, ale przede wszystkim do turysty międzynarodowego, który potrafi trafnie porównać produkty oraz wybrać ten najlepszy.

Rozwój infrastruktury usługowej i technicznej, zagospodarowanie turystyczne, dostępność transportowa, stan i ochrona środowiska naturalnego a także walory naturalne i antropogeniczne wpływają na **atrakcyjność turystyczną danego obszaru**. Analiza tych elementów w odniesieniu do Województwa Zachodniopomorskiego jest celem niniejszego opracowania.

Atrakcyjność turystyczna obszarów województwa zachodniopomorskiego

Aby określić stopień zróżnicowania obszarów (gmin) województwa z punktu widzenia atrakcyjności turystycznej można wykorzystać tzw. taksonomiczny miernik rozwoju (TMR), który będąc wypadkową analizowanych zmiennych pozwala na uporządkowanie obiektów w zależności od ich odległości od pewnego idealnego – sztucznie skonstruowanego - wzorca rozwoju. Dla potrzeb analizy w regionie Pomorza Zachodniego wytypowano 34 cechy wraz z ich miernikami stanowiącymi podstawę oceny atrakcyjności turystycznej gmin (wśród nich m.in. lasy, wody powierzchniowe, obszary chronione, zabytki, szlaki turystyczne, miejsca noclegowe, obiekty gastronomiczne i rekreacyjne, gęstość dróg). W ten sposób wyliczony syntetyczny TMR stał się podstawą uszeregowania badanych jednostek (gmin) województwa od najlepszej do najgorszej według stopnia ich atrakcyjności turystycznej. Zestawienie pierwszej pięćdziesiątki gmin przedstawia tabela 1.

TABELA 1. Ranking gmin turystycznych województwa zachodniopomorskiego według ich atrakcyjności turystycznej.

Lp.	Gmina	TMR
1.	Rewal	0,64124
2.	Dziwnów	0,4118
3.	Mielno	0,33503
4.	Ustronie Morskie	0,30805
5.	Międzyzdroje	0,27575
6.	Kołobrzeg m.	0,25113
7.	Szczecinek m.	0,19422
8.	Szczecin	0,18037
9.	Koszalin	0,17873
10.	Świnoujście	0,17799
11.	Stargard Szczeciński m.	0,17705
12.	Kołobrzeg	0,17606
13.	Darłowo	0,17558
14.	Wałcz m.	0,1727
15.	Darłowo m.	0,16936
16.	Białogard m.	0,16514
17.	Sławno m.	0,16359
18.	Trzebiatów	0,15598
19.	Świdwin m.	0,15098
20.	Ińsko	0,1455
21.	Postomino	0,14448
22.	Nowe Warpno	0,14261
23.	Wolin	0,14101
24.	Złocieniec	0,13793
25.	Moryń	0,1368
26.	Myslibórz	0,13513
27.	Czaplinek	0,13416
28.	Drawsko Pomorskie	0,13411
29.	Cedynia	0,13236
30.	Stare Czarnowo	0,13214
31.	Mirosławiec	0,1313
32.	Stepnica	0,13104
33.	Tuczno	0,13094
34.	Goleniów	0,13092
35.	Połczyn Zdrój	0,13013
36.	Kamień Pomorski	0,12969
37.	Kołbaskowo	0,1287
38.	Kobyłanka	0,12753
39.	Choszczno	0,1258
40.	Borne Sulinowo	0,12565
41.	Będzino	0,12488
42.	Pyrzyce	0,12432
43.	Łobez	0,12372
44.	Barlinek	0,12312
45.	Dobra Szczecińska	0,12291
46.	Przybiernów	0,12282
47.	Chociwiel	0,12261
48.	Drawno	0,12207
49.	Dębno	0,12204
50.	Chojna	0,12195

Źródło: za: D. Milewski: Regionalne uwarunkowania turystyki na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005

Jeśli za punkt wyjścia przyjmujemy średnią wartość TMR = 0,135 to okazuje się, że jedynie 26 gmin, na ogólną liczbę 114 gmin w województwie zachodniopomorskim uzyskało rezultat lepszy niż średnia dla całej zbiorowości (22,8% ogólnej liczby gmin). Widoczna dysproporcja jest rezultatem wyraźnej przewagi gmin nadmorskich nad pozostałymi. Wysokie wartości TMR stały się udziałem gmin miejskich, jak i niektórych gmin zlokalizowanych w pasie przyjeziernym. Generalnie gminy nadmorskie takie, jak Rewal, Dziwnów, Mielno, Ustronie Morskie, Międzyzdroje oraz Kołobrzeg niemal w każdym z badanych elementów (wytypowane 34 cechy, o których wcześniej wspomniano) uzyskiwały zdecydowaną przewagę nad pozostałymi gminami regionu, stąd one tworzą ścisłą czołówkę pod względem atrakcyjności turystycznej.

Dla potencjalnego inwestora oraz z punktu widzenia regionalnej polityki turystycznej istotnym zagadnieniem staje się wyznaczenie obszarów, które dzięki inwestycjom w sektorze turystycznym mogłyby w przyszłości stać się obszarami atrakcyjnymi turystycznie. Dlatego z punktu widzenia gmin o rozwiniętych walorach turystycznych należy skupić się na tych elementach, które wpływają na atrakcyjność turystyczną oraz na tych, które są najsłabiej rozwinięte, co w konsekwencji ogranicza możliwości recepcyjne badanych jednostek terytorialnych. Biorąc za punkt wyjścia podział terytorialny województwa na pas nadmorski i pas pojezierzy, stopień rozwoju tych wyodrębnionych regionów turystycznych Pomorza Zachodniego w poszczególnych działach wpływających na atrakcyjność turystyczną ukazuje tabela 2.

TABELA 2. Zestawienie średnich wartości taksonomicznego miernika rozwoju (TMR) dla wyodrębnionych regionów turystycznych województwa zachodniopomorskiego według działów charakteryzujących atrakcyjność turystyczną

Wyszczególnienie	Pas nadmorski	Pas pojezierzy	Ogółem gminy województwa
Walory turystyczne	0,232	0,177	0,156
Baza noclegowa	0,360	0,173	0,192
Baza gastronomiczne i uzupełniająca	0,299	0,174	0,178
Dostępność transportowa	0,266	0,266	0,236
Stan środowiska naturalnego	0,572	0,512	0,541
Ochrona środowiska naturalnego	0,508	0,327	0,410
Infrastruktura usługowa	0,279	0,151	0,163
Infrastruktura techniczna	0,221	0,119	0,138
Atrakcyjność turystyczna	0,259	0,125	0,135

Źródło: D. Milewski: Regionalne uwarunkowania rozwoju turystyki na przykładzie województwa zachodniopomorskiego. Wydawnictwa Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.

W każdym z analizowanych działów charakteryzujących atrakcyjność turystyczną średnia wartość TMR dla gmin pasa nadmorskiego jest wyższa niż dla gmin pasa pojezierzy. Najmniejsze różnice widoczne są w działach infrastruktura

techniczna, walory turystyczne oraz dostępność transportowa, największe natomiast w działach baza noclegowa, infrastruktura usługowa oraz baza gastronomiczna i uzupełniająca. Dotyczy to więc elementów, które w zasadniczej mierze decydują o atrakcyjności turystycznej oraz wymagają nakładów inwestycyjnych niezbędnych do zlikwidowania dysproporcji pomiędzy gminami przyjeziernymi i gminami nadmorskimi. Warto również podkreślić, iż jedynie pod względem walorów turystycznych średnia wartość TMR dla gmin przyjeziernych jest wyższa od średniej arytmetycznej całej zbiorowości, co niejako potwierdza istnienie relatywnie niewielkich różnic w tej dziedzinie pomiędzy pasem nadmorskim i pasem pojezierzy.

Generalnie analizując wyliczone przez D. Milewskiego wartości dla gmin nadmorskich jak i terenów przyjeziernych skonstatujemy, iż poziom ich rozwoju najbardziej odbiega od wzorca (TMR=1) w takich działach, jak: infrastruktura techniczna i usługowa, dostępność transportowa, baza gastronomiczna i uzupełniająca, stąd wniosek iż większość gmin położonych w wyodrębnionych regionach turystycznych Województwa Zachodniopomorskiego wymaga inwestycji w tym zakresie.

Atrakcyjność turystyczna Pomorza Zachodniego, poza przywołanymi powyżej elementami, jest też wypadkową mocnych i słabych stron rozwoju turystyki w województwie. Niektóre, najbardziej istotne, elementy analizy SWOT rozwoju turystyki w naszym województwie przedstawiono w poniższym zestawieniu.

TABELA 3. Analiza SWOT rozwoju turystyki w województwie zachodniopomorskim

MOCNE STRONY	SŁABE STRONY
<p>1. Położenie w strefie nadmorskiej i przygranicznej oraz na szlakach tranzytowych z północy na południe Europy i z zachodu na wschód.</p> <p>2. Sąsiedztwo Niemiec – stosunkowo niewielka odległość do Berlina, jednej z najbardziej dynamicznych metropolii Europy – jak i Skandynawii.</p> <p>3. Dość liczne tereny o dużych walorach przyrodniczych: wody powierzchniowe (6% powierzchni regionu) i lasy (34% powierzchni województwa).</p> <p>4. Różnorodność krajobrazu – krajobraz nadmorski, równin i pojezierzy.</p> <p>5. Walory lecznicze i uzdrowiskowe (uzdrowiska statutowe w Świnoujściu, Kamieniu Pomorskim, Kołobrzegu i Połczynie Zdroju).</p> <p>6. Różnorodność form ochrony przyrody (parki narodowe, rezerваты przyrody, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu i inne) zajmujących ca 20% powierzchni województwa.</p>	<p>1. Warunki klimatyczne ograniczające czas trwania sezonu turystycznego do maksimum trzech miesięcy, przy czym nawet latem mają miejsce niekorzystne warunki pogodowe.</p> <p>2. Nizinny charakter rzeźby terenu powodujący występowanie tylko jednego sezonu turystycznego w ciągu roku.</p> <p>3. Niewielki udział, w stosunku do południa Polski, dóbr dziedzictwa kulturowego w produkcie turystycznym regionu.</p> <p>4. Niewystarczająca intensywność rewaloryzacji obiektów zabytkowych i przystosowania ich do pełnienia funkcji turystycznych.</p> <p>5. Brak kompleksowego zagospodarowania wybrzeża morskiego i Zalewu Szczecińskiego pod kątem uprawiania żeglarstwa (brak sieci wiążącej porty województwa, brak marin z miejscami postojowymi o standardzie porównywalnym z marinami po stronie niemieckiej, a istniejące mariny są nieprzystosowane w pełni do obsługi ruchu turystycznego).</p>

<p>7. Różnorodność form krajobrazu kulturowego.</p> <p>8. Niski stopień przekształceń antropogenicznych terenów pojeziernych.</p> <p>9. Dość liczne szlaki turystyczne – piesze, rowerowe, wodne i konne.</p> <p>10. Poprawiający się stan środowiska naturalnego (m.in. znacząca poprawa wód powierzchniowych).</p> <p>11. Stosunkowo dobra dostępność transportowa z szansami na dalszą poprawę do 2012 r.</p> <p>12. Dobrze rozwinięta (ilościowo) baza noclegowa w pasie nadmorskim.</p> <p>13. Funkcjonujące porty nad Bałtykiem i Zalewem Szczecińskim.</p> <p>14. Dość bogata oferta imprez kulturalnych, sportowych i turystycznych organizowanych w większych miejscowościach województwa.</p> <p>14. Oferowanie inwestorom przez większość gmin terenów atrakcyjnych turystycznie.</p>	<p>6. Niewykorzystane możliwości istnienia toru wodnego do Berlina.</p> <p>7. Niedostateczny stan gospodarki odpadami.</p> <p>8. Nierównomierne rozmieszczenie walorów turystycznych na mapie województwa – białe plamy na mapie turystycznej.</p> <p>9. Nierównomierne rozmieszczenie bazy noclegowej (ca 85% wszystkich miejsc noclegowych znajduje się w pasie nadmorskim), przy znaczącym udziale obiektów o charakterze sezonowym i o niskim standardzie.</p> <p>10. Niedostateczna ilość usług w stosunku do wymagań kategoryzacyjnych obiektów noclegowych turystyki.</p> <p>11. Relatywnie wysokie ceny usług przy niskiej jakości standardu bazy noclegowej.</p> <p>12. Nierównomierne rozmieszczenie ruchu turystycznego – w pasie nadmorskim udziela się ponad 85% wszystkich noclegów, w pasie pojezierzy średni pobyt turysty był o 5 dni krótszy niż w pasie nadmorskim.</p> <p>13. Wysoka sezonowość popytu na usługi turystyczne, co powoduje niewykorzystywanie walorów i infrastruktury poza wakacjami i sezonem.</p> <p>14. Przeciążenie niektórych ośrodków na wybrzeżu w sezonie, a także obrzeży Szczecina i Koszalina w dni wolne od pracy.</p> <p>15. Słabo rozwinięta sieć placówek gastronomicznych w pasie pojezierzy.</p> <p>16. Słabo rozwinięta infrastruktura turystyczna umożliwiająca wypoczynek turystom niezależnie od wahań pogody.</p> <p>17. Niewielka oferta dla tzw. turystów jednodniowych i przejeżdżających tranzytem.</p> <p>18. Ciągłe niska świadomość władz samorządowych i społeczności lokalnych o korzyściach płynących z rozwoju turystyki.</p> <p>19. Niewielka aktywność władz lokalnych w zakresie stosowania różnego rodzaju zachęt i preferencji dla inwestujących w sektor turystyki.</p> <p>20. Niedostateczne wykorzystywanie przez władze lokalne różnorodnych form promocji turystycznej połączone z niską ich aktywnością w dziedzinie inwestycji turystycznych.</p>
--	--

Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów Zachodniopomorskiej Organizacji Turystycznej oraz Strategia Rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020, Szczecin 2005.

Jako **szanse**, które mogą przyczynić się do podniesienia atrakcyjności turystycznej województwa najczęściej wymienia się:

1. Możliwości rozwoju różnorodnych form turystyki: turystyka kwalifikowana, wiejska, krajoznawcza, zdrowotna, kongresowa, biznesowa, tranzytowa itp.,
2. Możliwość wykorzystania szlaku wodnego Odry oraz połączenia wodnego z Berlinem,
3. Członkostwo Polski w Unii Europejskiej i możliwość wykorzystania publicznych środków unijnych na rzecz turystyki,
4. Rozwój współpracy transgranicznej i transregionalnej (Euroregion Pomerania),
5. Korzystne trendy na rynkach światowych – stały wzrost liczby turystów, coraz większe zainteresowanie aktywnymi formami wypoczynku,
6. Duży potencjał rynku europejskiego i relatywnie duży rynek krajowy.

Do najczęściej wymienianych zagrożeń należą:

1. Konkurencyjność rynku niemieckiego i skandynawskiego,
2. Konkurencja ze strony województw: pomorskiego, warmińsko-mazurskiego, wielkopolskiego i lubuskiego,
3. Niestabilność rynku turystyki przygranicznej – stopniowe wyrównywanie się cen po obu stronach granicy,
4. Nieuwzględnienie w planach krajowych budowy autostrady A3 (w jej miejsce ma powstać droga ekspresowa) oraz pominięcie w planach dróg ekspresowych drogi krajowej nr 6,
5. Niska koncentracja działań marketingowych i środków finansowych na promocję zarówno na szczeblu krajowym jak i na poziomie regionalnym,
6. Brak spójności politycznej regionu w odniesieniu do byłych województw szczecińskiego i koszalińskiego¹.

Przedstawiona analiza SWOT pokazuje iż województwo zachodniopomorskie posiada duży potencjał rzutujący na atrakcyjność turystyczną, z tym zastrzeżeniem, iż silne strony w niewielkim stopniu przeważają nad słabymi stronami i podobnie szanse w niewielkim stopniu górują nad zagrożeniami. W praktyce oznacza to, że region mając pewien potencjał i atrakcyjność jest obciążony niedorozwojem turystycznym na badanym obszarze. Wiele słabych stron wynika z nieprzygotowania regionu do działań proturystycznych. Widoczna jest różnica oczekiwań między różnymi beneficjentami rozwoju turystycznego – brak współpracy na różnych szczeblach systemu zarządzania przyczynia się do uaktywnienia punktów krytycznych (słabych stron) przemysłu turystycznego województwa, a poszczególne gminy artykułują różne podejścia do problematyki rozwoju przemysłu turystycznego. Innymi słowy sytuacja ta powoduje, że posiadanie określonych walorów oraz atrakcyjna lokalizacja całego

¹ Ostatnio zaistniałym realnym zagrożeniem mogącym wpłynąć na obniżenie atrakcyjności turystycznej województwa jest propozycja wykreślenia Szczecina z listy miast metropolitalnych Polski.

województwa nie przesądza o odniesieniu sukcesu gospodarczego w obszarze turystyki.

Z drugiej strony przedstawiona analiza SWOT wskazuje, że region Pomorza Zachodniego, mimo licznych zagrożeń i słabych stron swego rynku turystycznego, ma szansę uczynienia z turystyki jednej z wiodących dziedzin rozwoju gospodarczego, na co wskazują atrakcyjność i mocne strony runku na omawianym obszarze. Mając więc na uwadze potencjał należy poszukiwać nowych impulsów rozwoju turystyki jako czynnika stymulującego rozwój gospodarczy województwa

Klaster turystyczny jako czynnik podniesienia atrakcyjności turystycznej województwa

Jednym z narzędzi podnoszących atrakcyjność turystyczną oraz konkurencyjność i innowacyjność lokalnych gospodarek turystycznych regionu może być klaster turystyczny, który możemy zdefiniować jako nowoczesny system zintegrowanych sieci powiązań. Klaster stanowi niesformalizowaną sieć podmiotów i organizacji wspierających powiązanych ze sobą nieformalną wymianą wiedzy i informacji. Najczęściej klaster tworzą podmioty z tych samych lub różnych poziomów łańcucha produkcyjnego danego sektora (pośredni i bezpośredni konkurenci, dostawcy, odbiorcy), a także skomunikowane z tym sektorem podmioty usługowe (firmy bankowe, ubezpieczeniowe itp.) oraz podmioty wsparcia instytucjonalnego – władze samorządowe, agencje publiczne, podmioty zaplecza naukowo-badawczego (np. uczelnie wyższe)².

Klaster turystyczny, jak każdy inny, winien spełniać *ex definitione*, następujące warunki z punktu widzenia formalizacji i efektywności swego funkcjonowania:

1. Powinna istnieć koncentracja podmiotów z powiązanych branż na pewnym obszarze geograficznym,
2. Podmioty z danego klastra winny ze sobą współpracować,
3. Klaster nie powinien eliminować konkurencji między zaangażowanymi w jego funkcjonowanie podmiotami³.

Współcześnie rynek turystyczny w swoim ogólnokrajowym, jak też i lokalnym rozwoju potrzebuje do swego efektywnego funkcjonowania przedsięwzięć w sferze podnoszenia konkurencyjności gospodarowania, a także podnoszenia innowacyjności, która jest nieodzownym elementem jakości świadczonych usług. Dlatego regionalny (np. zachodniopomorski) rynek wymaga niezależnie od swej lokalizacji skoordynowanych działań w zakresie kreowania produktu turystycznego w oparciu o geograficznie zlokalizowane zasoby. Klaster w obszarze turystyki oznacza dominację małych i średnich przedsiębiorstw, silną

²Szerzej na ten temat np. Polski klaster morski. Założenia programowe. Wydawnictwo Instytutu Polska Sieć Gospodarki Morskiej, Gdańsk 2004, s.4 i nast.

³ Klastery. Innowacyjne rozwiązania dla Polski. Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004, s.13,

specjalizację oraz wzajemną rywalizację z jednoczesnym systemem powiązań sieciowych opartych przede wszystkim na wzajemnym zaufaniu oraz na wzajemnym wspieraniu się w ramach różnych konfiguracji instytucjonalnych i biznesowych. Celem funkcjonowania takiego klastra na szczeblu regionalnym jest przede wszystkim określenie wspólnej wizji działania oraz czasami nieformalne planowanie niektórych przedsięwzięć.

Uczestników potencjalnego (proponowanego) klastra turystycznego w województwie zachodniopomorskim należałoby poszukiwać wśród:

1. Firm turystycznych Pomorza Zachodniego, które świadczą usługi hotelarskie, gastronomiczne, rekreacyjne, logistyczne, sportowe, informacji turystycznej,
2. Dostawców usług certyfikacyjnych i badawczych,
3. Dostawców usług okołobiznesowych,
4. Regionalnych władz samorządowych,
5. Organizacji i instytucji działających na rzecz rozwoju turystyki oraz gospodarki województwa,
6. Mediów zajmujących się szeroko rozumianą problematyką turystyki.

Technicznie tworzenie klastra turystycznego należy rozumieć jako proces, który będzie przebiegał etapami, a do najbardziej znaczących mogą należeć:

- kompleksowa analiza sektora turystyki w województwie zachodniopomorskim,
- inwentaryzacja klastrowa,
- powstanie grupy inicjatywnej wraz z ustanowieniem lidera/liderów klastrowego,
- określenie wizji i misji klastra,
- ustalenie etapów wdrażania klastra,
- określenie planu przedsięwzięć i działań w ramach klastra,
- powołanie (instytucjonalne) klastra,
- doskonalenie strategicznego planu działania w ramach klastra.

W ujęciu strukturalnym zachodniopomorski klaster turystyczny może przedstawiać się następująco:

I. Elementy klastra:

1.1. Walory i atrakcje turystyczne:

- a) walory przyrodnicze: morze, jeziora, rzeki, lasy,
- b) walory kulturowe: zabytki, muzea,
- c) walory uzdrowiskowe,
- d) położenie przygraniczne,
- e) imprezy turystyczne,

1.2. Formy turystyki:

- a) turystyka wypoczynkowa i rekreacyjna,
- b) turystyka uzdrowiskowa,
- c) turystyka aktywna i sportowa,
- d) turystyka kulturowa i poznawcza,
- e) turystyka biznesowa i kongresowa,

- f) turystyka przygraniczna i morska,
- g) turystyka wiejska (agroturystyka),
- 1.3. Gestorzy bazy noclegowej: hotele, motele, pensjonaty i inne,
- 1.4. Gestorzy bazy gastronomicznej: restauracje, bary, stołówki i inne obiekty żywienia,
- 1.5. Gestorzy bazy uzupełniającej:
 - baza rekreacyjna,
 - pola golfowe,
 - baseny,
 - wypożyczalnie sprzętu sportowego i inne,
- 1.6. Przewoźnicy turystyczni: drogowi, kolejowi, morscy, lotniczy,
- 1.7. Przewodnicy turystyczni i piloci wycieczek,
- 1.8. Podmioty informacji turystycznej: centra i punkty informacji turystycznej.

II. Otoczenie zewnętrzne klastra:

- 2.1. Podmioty wspierające:
 - Urząd Marszałkowski Województwa Zachodniopomorskiego,
 - Zachodniopomorska Regionalna Organizacja Turystyczna,
 - Euroregion Pomerania,
 - organizacje i stowarzyszenia turystyczne i regionalne (LOT, PTTK itd.),
- 2.2. Usługi wspierające: telekomunikacyjne, informatyczne i internetowe, pocztowe, finansowe, ubezpieczeniowe, pamiątkarskie itp.,
- 2.3. Infrastruktura transportowa: drogową, kolejową, morską, lotniczą,
- 2.4. Pozostałe usługi: handlowe, bezpieczeństwa, ochrony zdrowia, rzemieślnicy, infrastruktury,
- 2.5. Nauka i edukacja: wyższe uczelnie (kierunki: turystyka i hotelarstwo), szkoły językowe.

Regionalna gospodarka turystyczna powinna programowo dążyć instytucjonalnie i biznesowo do podnoszenia swej konkurencyjności i innowacyjności produktowej. Oparcie struktury gospodarczej Pomorza Zachodniego na systemie proponowanych przez środowisko turystyki funkcjonalnych klastrów turystycznych może przyczynić się do poprawy informacji i wiedzy, wpłynąć na obniżenie kosztów transakcyjnych między podmiotami, przyspieszać proces powstawania nowych firm w branży turystycznej oraz poprawiać innowacyjność tychże podmiotów.

Podsumowanie

Wiele problemów dotyczących atrakcyjności turystycznej regionu oraz konkurencyjności i innowacyjności sektora turystycznego nie można w skuteczny sposób rozwiązać na poziomie jednej gminy, a często także na poziomie województwa samorządowego. Dotyczy to m.in. tworzenia terytorialnych produktów turystycznych, obejmujących kompleksową ofertę turystyczną obszaru,

która znajdzie uznanie u potencjalnego klienta krajowego i zagranicznego. Praktyka działalności w sektorze turystyki w województwie zachodniopomorskim pokazuje, iż przy całym splocie zagrożeń i szans przed jakimi staje sektor (a także jednostki samorządu uznawane tradycyjnie za atrakcyjne turystycznie), niezbędne jest współdziałanie różnych organizacji i instytucji oparte na zasadach partnerstwa na poziomie ponadgminnym, które może dać wymierne rezultaty wzrostu gospodarczego oraz rozwoju społecznego.

Jedną z alternatywnych dróg utrzymywania wysokiej atrakcyjności turystycznej jest idea partycypacji o charakterze instytucjonalnym, której celem jest współpraca na rzecz regionu, a która może eliminować wiele sztucznych ograniczeń administracyjnych lub brak współdziałania pomiędzy szczeblami władz samorządowych. Partnerstwo winno oznaczać z jednej strony posiadanie realnego wpływu w procesie wypracowania i wdrażania decyzji, z drugiej zaś może umożliwiać konkurencję pomiędzy podmiotami turystycznymi na rynku, przy równoczesnym przyjęciu odpowiedzialności za podjętą wspólnie decyzję.

Idea współpracy władz publicznych z prywatnymi podmiotami branży turystycznej oraz organizacjami społecznymi na zasadzie partnerstwa w formie klastra turystycznego spotyka się na Pomorzu Zachodnim z zainteresowaniem osób i instytucji zajmujących się rozwojem regionu oraz problematyką rozwoju turystyki i jej atrakcyjności, konkurencyjności i innowacyjności.

Literatura

- Klasy. Innowacyjne rozwiązania dla Polski, Instytut Badań nad Gospodarką Rynkową, Gdańsk 2004.
- Materiały Zachodniopomorskiej Regionalnej Organizacji Turystycznej, Szczecin.
- Milewski D.: Regionalne uwarunkowania rozwoju turystyki na przykładzie województwa zachodniopomorskiego, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Szczecińskiego, Szczecin 2005.
- Polski klastery morski. Założenia programowe, Wyd. Instytutu Polska Sieć Gospodarki Morskiej, Gdańsk 2004.
- Strategia rozwoju Województwa Zachodniopomorskiego do roku 2020, Szczecin 2005.

Streszczenie

W artykule przedstawiono zagadnienia dotyczące elementów świadczących o atrakcyjności turystycznej województwa zachodniopomorskiego oraz jego wyodrębnionych jednostek terytorialnych. Zwrócono uwagę na ranking gmin województwa ze względu na ich atrakcyjność turystyczną oraz na działy charakteryzujące tę atrakcyjność, a także na szanse i zagrożenia stojące przed zachodniopomorskim sektorem turystyki. Przedstawiono również jedną z dróg umożliwiających poprawę konkurencyjności branży turystycznej regionu jaką jest idea klastra turystycznego.

Summary

The issues considering the components of the touristic attractiveness of the West Pomeranian Voivodeship and its distinguished territorial units are presented in the article. There was made a remark to the region's ranking according to its attractiveness and the units characterizing this attractiveness and also the chances and threats which go before the West Pomeranian region's touristic sector. Furthermore there is presented one of the ways enabling the competitiveness improvement of the region's touristic branch which is the touristic's cluster conception.

Kazimierz Michałowski
Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku
Eugeniusz Wiśniewski
Podlaskie Stowarzyszenie Agroturystyczne

Różne cele i formy turystyki wiejskiej na przykładzie obszaru „Zielone Płuca Polski”

Wstęp

Jeszcze na początku lat 90-tych wskazywano na szanse wzrostu ekonomicznego obszarów wiejskich tytułem rozwoju ich wielofunkcyjności¹. Duży udział obszarów wiejskich w ogólnej powierzchni ziemi (95%), bogate i unikatowe walory przyrodnicze jak i kulturowo- etniczne, stwarzają znaczne możliwości rozwoju turystyki wiejskiej na obszarze funkcyjnym „Zielone Płuca Polski”. Pomimo sukcesywnego wykorzystania wspomnianych atutów, jego tempo jest wciąż nie wystarczające. Co jest zatem przeszkodą tego stanu rzeczy?

Wydaje się że poprawy należy szukać przede wszystkim w propagowaniu aktywności społecznej wszystkich użytkowników obszarów wiejskich. Ważny czynnik stanowi również poznanie motywów wyjazdów potencjalnych klientów na wieś w celach wypoczynkowych. Według badań prowadzonych przez Strzembickiego², turyści wybierają wieś, jako miejsce spędzania wolnego czasu, kierują się następującymi kryteriami:

- możliwość spokojnego odpoczynku w środowisku wiejskim,
- chęć spędzania urlopu w ulubionym krajobrazie,
- walory zdrowotne terenów wiejskich,
- możliwość bezpośredniego kontaktu z rodziną wiejską (poznanie obyczajów, tradycji ludowej itp.),
- koszty pobytu.

Niniejszy artykuł przedstawia istotę turystyki wiejskiej, potencjalne możliwości obszarów wiejskich w aspekcie rozwoju turystyki, wybrane formy propagowania turystyki wiejskiej na obszarze ZPP jako czynnik aktywności społeczno – ekonomicznej i kulturowej tego obszaru.

¹ A. Gotowt – Jeziorska: Determinanty rozwoju turystyki na terenach wiejskich. W: Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej. Praca pod red. J. Bergier, Wyd. PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2005, s. 31.

² L. Strzembicki: Preferencje i wybory turystyczne Polaków. W: Rozwój obszarów wiejskich i turystyka, Praca pod red. S. Passaris i inni, Wyd. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Paryż 2002, s.20.

Turystyka wiejska

Pojęcie turystyki wiejskiej obejmuje każdą formę turystyki w środowisku wiejskim. Ale nie każdy obszar wiejski ma predyspozycje do stania się miejscem docelowym turystyki³. Zdrowe powietrze i wiejski spokój nie zawsze wystarcza aby przyciągnąć turystów, poza wizytami rodzinnymi i przyjacielskimi. Każdy projekt rozwoju turystyki wiejskiej, czy będzie on indywidualny (np. stworzenie zakwaterowania) czy szerszy, powinien wcześniej ocenić potencjał miejsca i jego najbliższego otoczenia: rozrywki, przyroda, usługi, dziedzictwo kulturowe. Lokalizacja, zwłaszcza bliskość szczególnych miejsc (miasto, budowle, wydarzenia historyczne, atrakcje przyrodnicze, przejścia graniczne, itd.) sieć komunikacji i transportu może być szansą lub barierą.

Pojęcie turystyki obejmuje bardzo szerokie spektrum jej form. Szczególnie specyficznymi jej formami są;

- agroturystyka, która obejmuje działania związane z przyjmowaniem gości, zakwaterowaniem, wyżywieniem i rozrywkami (zagospodarowanie czasu wolnego) której miejscem jest gospodarstwo rolne⁴,
- ekoagroturystyka, która jest pewnym rozwinięciem turystyki przyrodniczej, jest nieco młodszym pojęciem, promowanym przez Narody Zjednoczone. Zgromadzenie Ogólne NZ ustaliło w roku 1998 rok 2002 międzynarodowym rokiem ekoturystyki. Definiuje się ją jako formę turystyki odkrywczej, którym celem są miejsca i obszary przyrodnicze relatywnie mało przekształcone lub chronione. Jej głównym celem jest obserwacja, odkrywanie przyrody i kultury. Jest na ogół uprawiana w małych grupach, charakteryzuje się znikomym negatywnym oddziaływaniem na środowisko przyrodnicze i kulturowe, współfinansowaniem przez turystów działalności na rzecz ochrony przyrody oraz troską o dzielenie się korzyściami turystyki z ludnością miejscową⁵.

Obszary wiejskie – potencjalne możliwości i projekty turystyczne

Głębsza analiza zagadnień turystyki wiejskiej i jej perspektyw wymaga rozpracowania tego pojęcia i odniesienia go do jednego obszaru np. „Zielonych Płuc Polski” w tym Pojezierza Suwalsko - Augustowskiego, Puszczy Białowieskiej, Doliny Biebrzy i innych lub kilku sprecyzowanych obszarów. Odpowiadając na trzy następujące pytania można na wstępie wyjaśnić jakie są turystyczne możliwości potencjalnych obszarów:

- Jakie są cechy przyrodnicze i antropogeniczne (kulturowe)?

³ B. Łagowska, K. Michałowski: Wybrane elementy rozwoju turystyki wiejskiej na obszarze „Zielone Płuca Polski”. w: Agroturystyka moda czy potrzeba, Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007, s. 302.

⁴ <http://www.wakacje.agro.pl> – na tej stronie znajdują się informacje o agroturystyce w Polsce.

⁵ B. Łagowska, K. Michałowski: Ekologizacja turystyki w woj. Podlaskim. w: Ekologiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionalnego i lokalnego. Praca pod red. K. Michałowski, Wyd. Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2007, s.211.

- Na jaki rodzaj potrzeb w zakresie turystyki może on odpowiedzieć?
- Jakie usługi i świadczenia oferuje on dzisiaj turystom?

Na przecięciu dwóch pierwszych pytań definiują się potencjalne możliwości danego obszaru w zakresie turystyki wiejskiej. Odpowiedź na trzecie pytanie pozwala sformułować pierwszą diagnozę.

W następnej kolejności należałoby postawić pytanie dotyczące potencjału turystycznego obszaru i wyzwań dotyczących całościowego rozwoju społeczno – ekonomicznego terenu. Analiza potencjału, tak jak i perspektywy rozwoju turystycznego, musi wykraczać daleko poza problematykę aktualnej, czy nawet przyszłej oferty zakwaterowania, rozrywek, istnienia zabytków kultury, miejsc historycznych, czy interesującej przyrody. Powinna ona, aby uniknąć zawodu i rozczarowań, zawierać również analizę aktualnego i potencjalnego popytu, wyrażonego ilościowo i jakościowo, w oparciu o analizę motywacji turystów, jak również propozycje harmonogramu.

Natomiast zarządzanie perspektywiczne w tym aspekcie powinno ujmować między innymi⁶:

- ocenę perspektywy rentowności każdej inwestycji turystycznej,
- prognozę ilościową i jakościową rozwoju popytu,
- monitoring rozwoju turystycznego obszaru.

Należy nadmienić że zarządzanie perspektywiczne powinno dotyczyć każdego usługodawcy i inwestora indywidualnie jak również ogółu usługodawców i inwestorów na danym obszarze, włączając w to obligatoryjnie samorządy terytorialne. Każda realizacja poważnego przedsięwzięcia i projektu bez wcześniejszego oszacowania potencjału turystycznego i bez globalnego projektu rozwoju turystycznego dla określonego obszaru jest rzeczą ryzykowną dla pojedynczego inwestora. Wielu jest właścicieli kwater wiejskich, na które popyt jest niewystarczający, aby zamortyzować wydatki inwestycyjne.

Istnieje już w chwili obecnej, a to uwidacznia się wyraźnie na obszarze funkcjonalnym „Zielone Płuca Polski”, potrzeba przeprowadzenia dokładnej analizy zrozumienia motywacji turystów oraz podaży i popytu turystycznego. Oczekiwania turystów bywają różne o bardzo szczególnych zapotrzebowaniach, ale dla większości głównymi motywacjami są: chęć zerwania z codziennością, zmiana otoczenia, doznania estetyczne, chęć przebywania z rodziną, we dwoje, z przyjaciółmi. Jeśli turystyka jest bardziej rozwinięta – jak wykazują wstępne analizy Katedry Gospodarowania Środowiskiem i Turystyki⁷ - atrakcyjność wsi dotyczy bardziej jakości i różnorodności powszechnych pejzaży, niż istnienia szczególnie interesujących miejsc. To czego się poszukuje, to przede wszystkim autentyczność, wartości „prawdziwe” w przeciwieństwie do „sztucznego świata

⁶ K. Michałowski: Podstawy zarządzania turystyką. Wyd. WSE w Białymstoku, Białystok 2008, s.66.

⁷ Opracowania studialne (maszynopis) Katedry Gospodarowania Środowiskiem i Turystyki – Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2007.

miejskiego”. Wypracowuje się pewna mistyfikacja wiejskości jako życia bliżej natury.

Poza tym jednak motywacje są bardzo wielorakie i przejawiają się w popycie na bardzo różnorodne zajęcia i rozrywki, jak na przykład: zajęcia sportowe, zwiedzanie zabytków, potrzeba odkryć, które to oferta powinna proponować.

O ile jakość komfortu zakwaterowania, przyjęcia i wyżywienia oraz otoczenia są warunkami podstawowymi, to pytania: „Co robić?” oraz „Co zobaczyć?” oczekują również na odpowiedź.

Nawet jeśli poszczególny usługodawca proponuje tylko jeden rodzaj usługi lub rozrywki, powinien być wpisany w pewną sieć, w ramach której jego klienci będą mogli zadowolić swoje różnorodne oczekiwania w niedalekiej odległości. Każdy obszar powinien proponować turystom swój własny wachlarz rozrywek. Jeśli taka zróżnicowana oferta nie istnieje, pojawia się pytanie jak ją stworzyć, pod warunkiem, iż uprzednio zostało rzetelnie sprawdzone, że przyjęty projekt rozwoju turystyki i jego perspektywy mają sens.

Turyści przebywający na obszarze „Zielonych Płuc Polski” coraz częściej szukają profesjonalnych i rozbudowanych pakietów. Takim oczekiwaniom nie mogą już sprostać właściciele szeregu gospodarstw agroturystycznych, zapewniając tylko noclegi i wyżywienie. Konieczność zaspokajania potrzeb gości przebywających na terenach wiejskich uzasadnia celowość kreowania wszechstronnych i ciekawych ofert (produktów turystycznych) o wyrazistej tożsamości regionalnej. Stąd też każdy region czy obszar wiejski (np. obszar kurpiowski, obszar bagien biebrzańskich, Białowieski Park Narodowy, Pojezierze Suwalsko - Augustowskie i inne) powinien opracować własną, charakterystyczną i bogatą markę turystyczną, która będzie stanowić istotne uzupełnienie dla niepełnych ofert właścicieli gospodarstw agroturystycznych i pozwoli na stworzenie jednej wspólnej sieci⁸.

Rodzaje turystyki wiejskiej w aspekcie popytu

Turystyka kulturowa, na przykład odpowiada na ten właśnie specyficzny popyt turystów i wymaga szczególnej oferty, której podstawą może być udział w imprezach kulturalnych lub odkrywanie specyficznego dziedzictwa kulturowego⁹.

Turystyka odkrywcza, opiera się na objazdach (trasach) samochodowych, autokarowych, rowerowych, wędrownkach pieszych. Są one głównym elementem turystyki odkrywczej, ale mają również swoje specyficzne charakterystyki; niezależna od tematyki trasy (historyczna, kulturalna, architektoniczna czy

⁸ www.fzpp.pl.

⁹ J. Piotrowski, W. Idziak: *Kultura bogactwem turystyki wiejskiej*. Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2001, s. 71.

etnograficzna) jej promocja wymaga oznakowania, tablic informacyjnych, przewodników i folderów turystycznych, oznakowanych i wykwipowanych miejsc postoju. Wyróżniamy trasy stałe, będące trwałym elementem waloryzacji danego terytorium, dotyczące jednego lub kilku elementów np. sanktuaria religijne, pomniki przyrody, elementy krajobrazu, informacje o ekosystemie itp. i trasy okolicznościowe, utworzone na jeden lub kilka dni tematycznych, w ramach planowania wydarzeń w celu animacji obszaru np.: zwiedzanie sadów, odkrywanie stawu, dzień otwarty u twórców ludowych, itp. Te trasy które opierają się na waloryzacji dziedzictwa wiejskiego, we wszystkich swoich elementach powinny być dużo bardziej rozwinięte, niż ma to miejsce obecnie na wielu obszarach wiejskich, pod warunkiem, że zostanie wykonana znaczna w swoim zasięgu praca etnograficzna na temat dziedzictwa wiejskiego¹⁰. W przyszłości może to być na pewno jeden z ważniejszych wektorów turystyki wiejskiej.

Turystyka sportowa i rozrywki na świeżym powietrzu są kategorią dotyczącą zajęć sportowych na łonie natury, która zaczyna się rozwijać. Znajdują się w tej kategorii klasyczne zajęcia, jak sporty wodne, jazda konna, rower, narty, wędkarstwo, polowanie, ale również inne, które zyskują coraz większą popularność, jak golf, lotniarstwo itp. Dla tego typu aktywności wyróżnić należy dwie grupy uczestników. Pierwsi to ci, którymi możemy nazywać „specjalistami”. Jest to grupa mająca wysokie wymagania co do wyposażenia i sprzętu. Druga grupa znacznie szersza – to urlopowicze, dla których tego typu zajęcia są dodatkowym plusem w lokalnej ofercie.

Turystyka wędrowna jest rodzajem turystyki, która rozwija się we wszystkich krajach europejskich, z możliwościami i ofertami coraz bardziej zróżnicowanymi, ale które wymagają uprzedniego planowania i odpowiednio przystosowanej wysokiej jakości infrastruktury: oznakowanych tras, przewodników, miejsc odpoczynku, zakwaterowania i wyżywienia. Wymienimy tutaj wyprawy piesze, rowerowe, rajdy konne, spływy rzeczne itp. Znajdziemy tu również nowe formuły jak np. wyprawy w towarzystwie osła, który niesie bagaż turysty.

Warto podkreślić, że wszystkie te formuły, które przyciągają amatorów sportów i przyrody, dotyczą często klienteli elitarniej z punktu widzenia społeczno – zawodowego, bardzo wymagającej co do jakości świadczonych usług.

Inne typy turystyki wyspecjalizowanej to: przyjmowanie uczniów, kolonie, inne formy wakacji dla młodzieży, sanatoria.

¹⁰ Guide d' observation du patrimoine rural, Polska wersja „ Każde miejsce opowiada swoją historię czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim, Fundacja Fundusz Współpracy, Program Agrolinia 2000 , Poznań 2001, s. 42.

Potencjalne możliwości obszaru a projekt rozwoju turystycznego

Analiza potencjału turystyki wiejskiej jest jednocześnie globalna (analiza danych statystycznych, tendencji, kierunków polityki turystycznej na szczeblu krajowym, prognoza na przyszłość) jak i lokalna, w oparciu o dane dotyczące konkretnego obszaru (specyficzne atuty i aspekty negatywne, diagnoza tego co istnieje): potencjalne możliwości jako atuty, jako potencjał rynkowy.

Analiza potencjalnych możliwości obszaru bierze pod uwagę fakt że:

- z jednej strony oczekiwania i motywacje „klientów” są zmienne i zróżnicowane w zależności od okresów w roku i w czasie – duża liczba klientów, różnorodność, zmienność oczekiwań;
- z drugiej strony, jeśli chodzi o ofertę, możliwości i cele są różne w zależności od obszaru¹¹.

Czy zatem należy na jednym obszarze dążyć do różnorodności produktów, czy też specjalizować się w wybranym? Jakie pytania należy sobie zadać?

Pozwolić na indywidualne improwizacje jest rzeczą ryzykowną i nie wystarczy zaoferować zakwaterowanie aby zapewnić sobie regularną frekwencję turystyczną dziś i na przyszłość. Należy przygotować rzetelną diagnozę, zdefiniować istniejące możliwości wyboru, opracować strategię do wdrożenia na danym obszarze. Istnieje konieczność przystosowania się do stałej ewolucji popytu – oczekiwań turystów. Dlatego też wydaje się stosowne wpisanie turystyki wiejskiej jako jednej osi projektu rozwoju lokalnego.

Perspektywy rozwoju turystyki wiejskiej na obszarze funkcjonalnym „Zielone Płuca Polski”

Północno – wschodnia Polska staje się obszarem, na którym turystyka zaczyna powoli pełnić funkcję porównywalną do roli ruchu turystycznego na innych terenach europejskich. Proces ten jest szczególnie zauważalny na obszarze „Zielonych Płuc Polski”, dysponującym wybitnymi ale jeszcze nie w pełni wykorzystywanymi wartościami naturalnymi i kulturowymi. Stwarzają one możliwości uprawiania różnorodnych form turystyki praktycznie przez cały rok. Bogactwo i różnorodność tych walorów umożliwia stworzenie obszernej i atrakcyjnej oferty produktu turystycznego, która ma szansę wzbudzić duże zainteresowanie na krajowym i zagranicznym rynku turystycznym.

W rejonie „Zielone Płuca Polski” rozwijają się i nadal będą się rozwijać różne formy i rodzaje turystyki. Szczególnie turystyka kwalifikowana, kajakarstwo i wędrówki realizowane na obszarach wiejskich w połączeniu z agroturystyką – mogą być konkurencją dla ofert z innych krajów, dla turystów i odwiedzających

¹¹ J. Sokólska: Różne formy i cele turystyki wiejskiej. W: Rozwój obszarów wiejskich i turystyka. Praca pod red. S. Passaris, J. Sokólska, K. Vinaver, Wyd. Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Paryż 2002 s. 3.

zainteresowanych czystym środowiskiem oraz możliwością wypoczynku i rekreacji blisko natury. W ostatnich latach zmniejsza się popyt na spędzanie czasu wolnego w miastach na rzecz turystyki wiejskiej i objazdowej. Tę tendencję obserwuje się zwłaszcza wśród turystów niemieckich.

W opinii gości, obszar „Zielone Płuca Polski” to teren typowo turystyczny o unikalnych walorach ekologicznych i antropogenicznych. Trzeba jednak nadmienić iż w chwili obecnej wieś położona na omawianym obszarze może być terenem „trudnym” głównie z powodu bariery językowej. Ta niedogodność jest ważnym elementem ale istnieje możliwość jej „przeskoczenia”.¹² Znaczący problem stanowi także stan bazy turystycznej, wprawdzie charakterystycznej dla tego regionu ale nie zawsze odpowiadającej potrzebom turystów zagranicznych, zaniedbania w rozbudowie infrastruktury turystycznej oraz dewastacja walorów przyrodniczych i krajobrazowych¹³.

Obszar północno- wschodniej Polski ma jednakże tradycyjną opinię regionalnej gościnności i ten wizerunek warto by było szybko zdyskontować.

Unikatowość walorów antropogenicznych omawianego regionu wyraża się we wzajemnym przenikaniu się kultur wschodu i zachodu oraz wspólnym zamieszkiwaniem wielu grup etnicznych (Polacy, Litwini, Rosjanie, Białorusini, Ukraińcy, Tatarzy, Staroobrzędowcy). Wskazana różnorodność kulturowa północno – wschodniego pogranicza tworzy kolejną szansę promocji turystyki, w tym regionie. Obszar ów jest nasycony spuścizną kulturową licznych miast historycznych, w których dobrze zachowane zespoły urbanistyczne tworzą atrakcję turystyczną o krajowej a nawet międzynarodowej randze. Otwarcie się obszarów wiejskich na zagranicznego turystę, wymaga specyficznego podejścia i zorganizowanej polityki wielofunkcyjnego marketingu terytorialnego. Region „ZPP” ma szansę stać się jednym z atrakcyjnych rejonów turystycznych, gdzie wielkość ruchu, poziom zagospodarowania i rodzaj oferowanego produktu turystycznego odpowiadać będzie wysokim standardom europejskim. Rozwój turystyki krajowej i międzynarodowej oraz funkcjonowanie rolnictwa proekologicznego sprzężonego z usługami turystycznymi, głównie agroturystycznymi, uważa się za siłę wspierającą atuty społeczne i gospodarcze regionu.

Literatura

Gotowt – Jeziorska A.: Determinanty rozwoju turystyki wiejskiej na terenach wiejskich. W: Wybrane zagadnienia z turystyki wiejskiej, Praca pod red. J. Bergier, Wydawnictwo PWSZ w Białej Podlaskiej, Biała Podlaska 2005.

Łagowska B., Michałowski K.: Wybrane determinanty rozwoju turystyki wiejskiej na obszarze „Zielone Płuca Polski”. W: Agroturystyka moda czy potrzeba, Wydawnictwo Akademii Podlaskiej, Siedlce 2007.

¹² Strategia rozwoju obszaru funkcyjnego „Zielone Płuca Polski”, Zapis tezewy (dokument elektroniczny) , Tryb dostępu; [http:// www:Fzpp.pl](http://www:Fzpp.pl) , (data wejścia 26 02 2007)

¹³ www:tur-info.pl.

Łagowska B., Michałowski K. : Ekologizacja turystyki w woj. Podlaskim. w: Ekologiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionalnego i lokalnego, (red. K. Michałowski), Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2007.

Michałowski K.: Podstawy zarządzania turystyką, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, Białystok 2008.

Ministerstwo Rolnictwa i Rybołówstwa Francji , Guide d` observation du patrimoine rural, Polska wersja , każde miejsce opowiada swoją historię czyli rzecz o dziedzictwie wiejskim, Fundacja Fundusz Współpracy, Program Agrolinia 2000, Poznań 2001.

Opracowania studialne (maszynopisy) Katedry Gospodarowania Środowiskiem i Turystyki Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku.

Piotrowski J., Idziak W.: Kultura bogactwem turystyki wiejskiej, Fundacja Wspomagania Wsi, Warszawa 2001.

Sokólska J: Różne formy i cele turystyki wiejskiej. W: Passaris S. i inni, Rozwój obszarów wiejskich i turystyka, Wydawnictwo Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok- Paryż 2002.

Strzembieski L: Preferencje i wybory turystyczne Polaków, W: Rozwój obszarów wiejskich i turystyka, (red. S. Passaris i inni), Wydawnictwo Narodowa Fundacja Ochrony Środowiska, Białystok – Paryż 2002.

www.fzpp.pl.

www.tur-info.pl.

www.wakacje.agro.pl – na tej stronie znajdują się informacje o agroturystyce.

Streszczenie

Na obszarze „Zielone Płuca Polski” istnieją bardzo duże szanse rozwoju turystyki wiejskiej. Wskazują na to m. in. warunki przyrodnicze i kulturowo etniczne. Wykorzystanie tych szans jest natomiast jeszcze niewielkie. W opinii cudzoziemców wsie położone na tym obszarze są terenem „trudnym” głównie z powodu bariery językowej oraz zaniedbań w rozbudowie infrastruktury technicznej.

W artykule przedstawiono kilka istotnych uwarunkowań poprawy sytuacji. Miedzy innymi wskazano na aktywizację rozwoju obszarów wiejskich poprzez turystykę, a przede wszystkim aktywizację społeczno- gospodarczą i kulturową. Warunki rozwoju turystyki rozpatrzone też zarówno od strony popytowej i podażowej.

W konkluzji wskazano w artykule na konieczność sukcesywnego badania turystycznych możliwości potencjalnych obszarów terenu „ZPP”. Chodziło by tu w szczególności o precyzyjne sformułowanie jakości cech przyrodniczych i etniczno – kulturowych, rodzaju potrzeb w zakresie turystyki wiejskiej, jaką może spełniać dany obszar oraz jakości usług i świadczeń jakie w chwili obecnej i w przyszłości może zaoferować ten obszar.

Summary

In the area of ‘Green Lungs of Poland’ there are large chances for development of rural tourism. It is visible among others in natural conditions and cultural-ethnic conditions. However, these chances are taken advantage of still to insufficient extent . According to foreigners a village located in this area is ‘tough’ land because of language barrier and negligence in reconstruction of technical infrastructure. The article presents several essential conditionings of improving this situation. Among others attention was drawn to activating development of rural areas by means of tourism, especially to social-economic and cultural way of activating it were shown. Conditions of tourism development were considered both in terms of supply and demand.

In conclusion, this article focuses on the necessity of successive analysis of potential tourist possibilities that the areas of Green Lungs of Poland have. It concerns chiefly the precise way of formulating quality of natural and ethnical-cultural features, the type of needs in rural tourism that may be satisfied in the specific area as well as quality of services and benefits that this area may offer presently and in the future.

Karolina Miszczak

Katedra Polityki Agrarnej i Marketingu
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Wykorzystanie potencjału Roztoczańskiego Parku Narodowego i Zwierzyńca dla edukacji i rozwoju turystyki w regionie

Wstęp

W województwie lubelskim dużą uwagę zwraca się na ochronę nieskażonego środowiska i wybitnych wartości przyrodniczych i kulturowych. Przejawia się to między innymi utworzeniem na obszarze województwa dwóch Parków Narodowych Roztoczańskiego i Poleskiego. Oprócz wymienionych parków narodowych, na tym terenie istnieje także 17 parków krajobrazowych oraz 17 obszarów chronionego krajobrazu. Pomiędzy obszarami chronionymi funkcjonują korytarze ekologiczne, prowadzące głównie korytami rzek. Osobliwości fauny i flory oraz elementy kultury materialnej, które podlegają ochronie między innymi na obszarze Roztoczańskiego Parku Narodowego, przyczyniają się do rozwoju turystyki i działalności edukacyjnej.

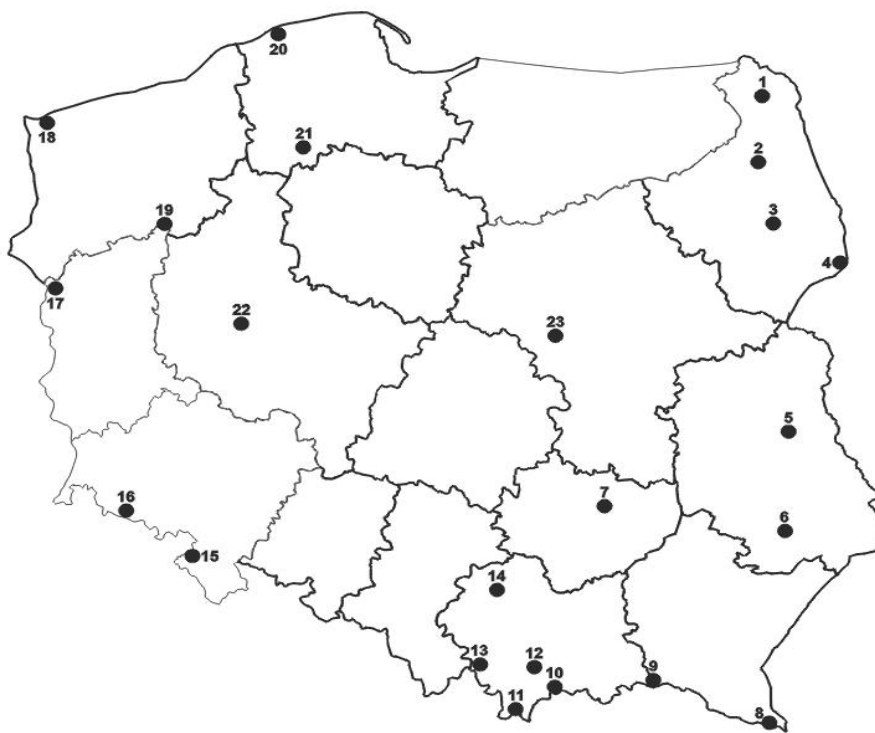
Parki narodowe – definicja i przesłanki powstawania

Parki narodowe stanowią jedną z najważniejszych form ochrony przyrody. Powoływane są w celu ochrony występujących na danym obszarze form przyrody ożywionej, a także ze względu na cechy krajobrazu. Pierwszy park narodowy na świecie – Park Narodowy Yellowstone – został utworzony 1 marca 1872 roku w Stanach Zjednoczonych. Według Ustawy o ochronie przyrody z 2004 roku park narodowy jest to: „obszar wyróżniający się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, społecznymi, kulturowymi i edukacyjnymi, o powierzchni nie mniejszej niż 1000 ha, na którym ochronie podlega cała przyroda oraz walory krajobrazowe”. Podstawowe przesłanki tworzenia parków narodowych to:

- przywrócenie właściwego stanu zasobów i składników przyrody,
- odtworzenie zniekształconych siedlisk przyrodniczych, siedlisk roślin oraz siedlisk zwierząt i grzybów.¹

¹ Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 o ochronie przyrody, Rozdział 2 Formy ochrony przyrody.

Na obszarze Polski do tej pory zostały utworzone dwadzieścia trzy parki narodowe (rys. 1).

1 Wigierski PN, 2 Biebrzański PN, 3 Narwiański PN, 4 Białowiecki PN, 5. Poleski PN, 6 Roztoczański PN, 7 Świętokrzyski PN, 8 Bieszczadzki PN, 9 Magurski PN, 10 Pieniński PN, 11 Tatrzański PN, 12 Gorczański PN, 13 Babiogórski PN, 14 Ojcowski PN, 15 PN Gór Stołowych, 16 Karkonoski PN, 17 PN „Ujście Warty”, 18 Woliński PN, 19 Drawieński PN, 20 Słowiński PN, 21 Park Narodowy Bory Tucholskie, 22 Wielkopolski PN, 23 Kampinoski PN.

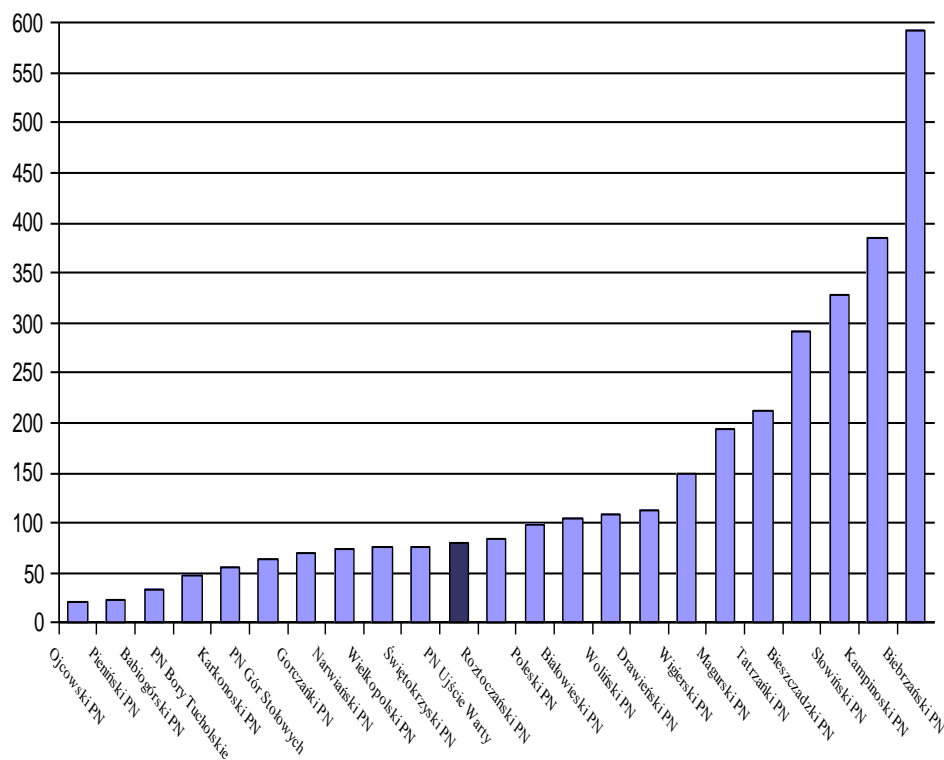
RYSUNEK1. Rozmieszczenie parków narodowych w Polsce

Źródło: opracowanie własne

Najwięcej parków narodowych zostało utworzonych w Polsce południowej. Sześć z nich położonych jest na obszarze województwa małopolskiego. Obecnie rozważane jest utworzenie kolejnych parków narodowych, wśród których proponowane są:

- Jurajski Park Narodowy,
- Mazurski Park Narodowy,
- Turnicki Park Narodowy².

² www.wikipedia.pl.

RYSUNEK 1. Parki narodowe w Polsce według wielkości (km²)
 Źródło: opracowanie własne na podstawie Rocznika statystycznego GUS

Wśród polskich parków narodowych największym jest Biebrzański Park Narodowy zaś najmniejszym Ojcowski Park Narodowy. Roztoczański Park Narodowy, któremu poświęcone jest niniejsze opracowanie, pod względem wielkości zajmuje 11 miejsce. Najstarszym parkiem narodowym powołanym na obszarze Polski jest Białowiecki Park Narodowy, który utworzony został w 1947 roku. Najmłodszym parkiem narodowym jest zaś Park Narodowy Ujście Warty istniejący od 2001 roku.

Roztoczański Park Narodowy i Zwierzyniec – położenie oraz potencjał przyrodniczy i kulturowy

Roztoczański Park Narodowy został utworzony w 1974 roku. Park położony jest we wschodniej Polsce, na obszarze Rostocza Środkowego, na terenach wyżynno - pagórkowatych. Powierzchnię parku w 92% stanowią lasy (8481,76 ha).

Około 10% tychże lasów (ponad 880 ha) objętych jest ochroną ścisłą i wyodrębniono z nich pięć obszarów:

- Bukowa Góra,
- Nart,
- Czerkies,
- Jarugi,
- Międzyrzeki.

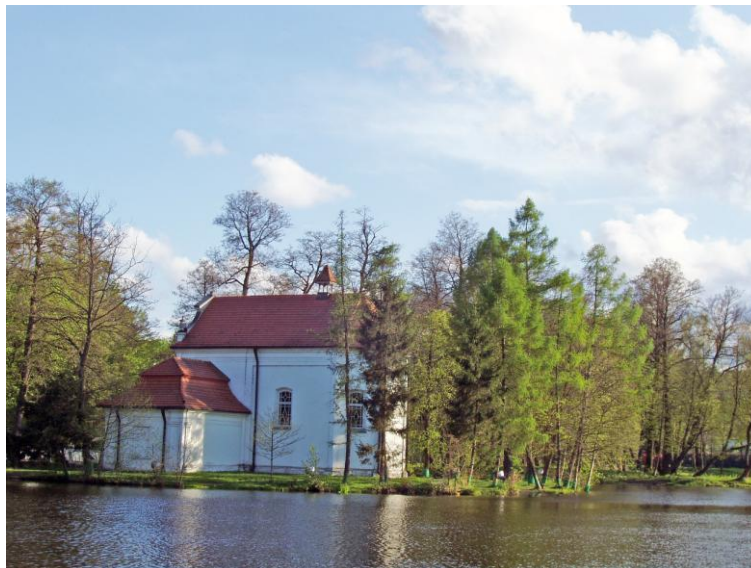
Strefa ochronna otaczająca park obejmuje około 38000 ha.

Roztocze jest obszarem dzielącym stare utwory geologiczne platformy wschodnioeuropejskiej od młodszych utworów Europy Zachodniej. Fakt ten w znaczący sposób wpłynął na uformowanie się kontynentu oraz na urozmaiconą rzeźbę terenu. Odnajdujemy tutaj zarówno wapienne wzgórza o wysokości do 350 m n.p.m., porośnięte lasami przeplatające się z polami uprawnymi, jak również doliny polodowcowe.

Roztoczański Park Narodowy swymi granicami obejmuje jedne z najciekawszych i najcenniejszych walorów przyrodniczych regionu. Różnorodność fauny występującej na tym terenie sprawiła, iż na terenie parku wyodrębniono 19 leśnych zespołów roślinnych oraz 28 zespołów nieleśnych. Wśród najliczniej występujących gatunków drzew wymieniść należy: buk, dąb, jodłę, sosnę, brzozę, lipę, jawor, jesion, klon. Około 400 drzew to drzewa pomnikowe. Warto podkreślić, iż na omawianym obszarze występują zarówno gatunki roślin charakterystyczne dla obszarów nizinnych jak i obszarów górskich.

Równie bogata co flora jest fauna parku. Jelenie, dziki, sarny, kuny, borsuki, są to gatunki zamieszkujące w granicach Roztoczańskiego Parku Narodowego. Ponadto park stanowi ostoję konika polskiego, który stał się symbolem parku. Konik polski jest jedyną rasą koni prymitywnych w Polsce. Jest on potomkiem tarpana, który zamieszkiwał niegdyś lasy Polski, Prus i Litwy. Spośród około 190 gatunków ptaków występujących na omawianym terenie, wymieniść należy: muchołówkę białoszyją, orlika krzykliwego, głuszca, bociana czarnego. W parku zadomowiły się też liczne gatunki gadów (jaszczurki, żmija zygzakowata, zaskroniec, żółw błotny), płazów (salamandra plamista, traszka grzebieniasta, rzekotka drzewna, ropucha zielona, kumak nizinny, żaba śmieszka) i bezkręgowców (ponad 2000 gatunków chrząszczy)³.

³ Na podstawie: T. Grabowski, P. Marczakowski: Roztoczański Park Narodowy. Mulico, Warszawa 2002; T. Wilgat: Roztoczański Park Narodowy – przyroda i człowiek. Wydawnictwo Lipiec, Zwierzyniec 2004; Roztoczański Park Narodowy. Mapa turystyczna – przyrodnicza. Kartpol s.c., Lublin 2000; A. Pawłowski: Roztocze Środkowe. Przewodnik nie tylko dla turystów. Wyd. Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Wydanie I, Warszawa 2003.

FOT. 1. Barokowy kościółek na wyspie w Zwierzyńcu
Źródło: zbiory własne

Walory kulturowe występujące na terenie parku, jak i w jego najbliższej okolicy, są równie bogate jak walory przyrodnicze. W Zwierzyńcu podziwiać można zespół klasycystycznych budynków, który niegdyś mieścił administrację Ordynacji Zamojskiej. W dawnym domu zarządcy administracji mieści się obecnie siedziba dyrekcji Roztoczańskiego Parku Narodowego. Z funkcjonowaniem tejże ordynacji związana jest również historia produkcji piwa w Zwierzyńcu. W 1806 roku założony został Browar Angielski, który funkcjonuje do chwili obecnej⁴. Jedną z atrakcji turystycznych stanowi także kościółek barokowy na wodzie (rys. 2). Do dziś Zwierzyniec zachował charakter osady-ogrodu⁵. W okolicznych lasach zachowały się natomiast liczne mogiły związane z burzliwą historią Polski.

Szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne na terenie Roztoczańskiego Parku Narodowego oraz działalność Ośrodka Edukacyjno – Muzealnego

W 1994 roku przy Roztoczańskim Parku Narodowym do użytku oddany został Ośrodek Edukacyjno – Muzealny. Budynek (fot. 1), w którym mieści się placówka usytuowany jest na pograniczu zabytkowej części Zwierzyńca.

⁴ J. Kwieciński: Historia Browaru w Zwierzyńcu 1806 – 1986, 1986.

⁵ Roztoczański Park Narodowy. Mapa turystyczno – przyrodnicza. Kartpol s.c., Lublin 2000.

FOT. 2. Ośrodek Edukacyjno – Muzealny w Zwierzyniec
Źródło: www.roztoczaanski.pl

Ośrodek swoją szeroką ofertę kieruje do wszystkich odwiedzających park. Na terenie placówki funkcjonuje m.in. punkt informacji turystycznej. Oprócz kart wstępu na teren Roztoczańskiego Parku Narodowego można tu nabyć różnego rodzaju publikacje, mapy, pamiątki związane z parkiem i regionem Lubelszczyzny. Ponadto w ośrodku pracują przewodnicy, którzy oferują swoje usługi wszystkim turystom (warto nadmienić, iż grupy powyżej 10 osób muszą poruszać się po parku pod opieką przewodnika). Wśród usług oferowanych w ośrodku należy również wymienić „stałe formy pracy”, do których należą:

- biblioteka i czytelnia,
- wystawa przyrodnicza ukazująca różnorodność fauny i flory parku,
- wystawy czasowe o tematyce przyrodniczej, artystycznej i etnograficznej,
- „Roztoczańskie spotkania” – wykłady otwarte w 3. czwartek miesiąca,
- całoroczne i wakacyjne zajęcia dydaktyczne dla dzieci i młodzieży,
- „A może film?” – projekcje filmów przyrodniczych⁶.

Warto podkreślić, iż w ramach współpracy polegającej na organizacji zajęć dla dzieci i młodzieży, placówka prowadzi program edukacyjny „Park i My”. W ramach tego przedsięwzięcia ośrodek współpracuje z placówkami edukacyjnymi z najbliższego sąsiedztwa parku, do których należą: przedszkole, 14 szkół podstawowych, 3 gimnazja i 2 szkoły średnie o profilu przyrodniczym. Placówki te w ramach współpracy otrzymały Abonamentowe Karty Wstępu do Roztoczańskiego Parku Narodowego. Karta ta pozwala na bezpłatny wstęp nie

⁶ Roztoczański Park Narodowy. Mapa turystyczno – przyrodnicza. Kartpol s.c., Lublin 2000.

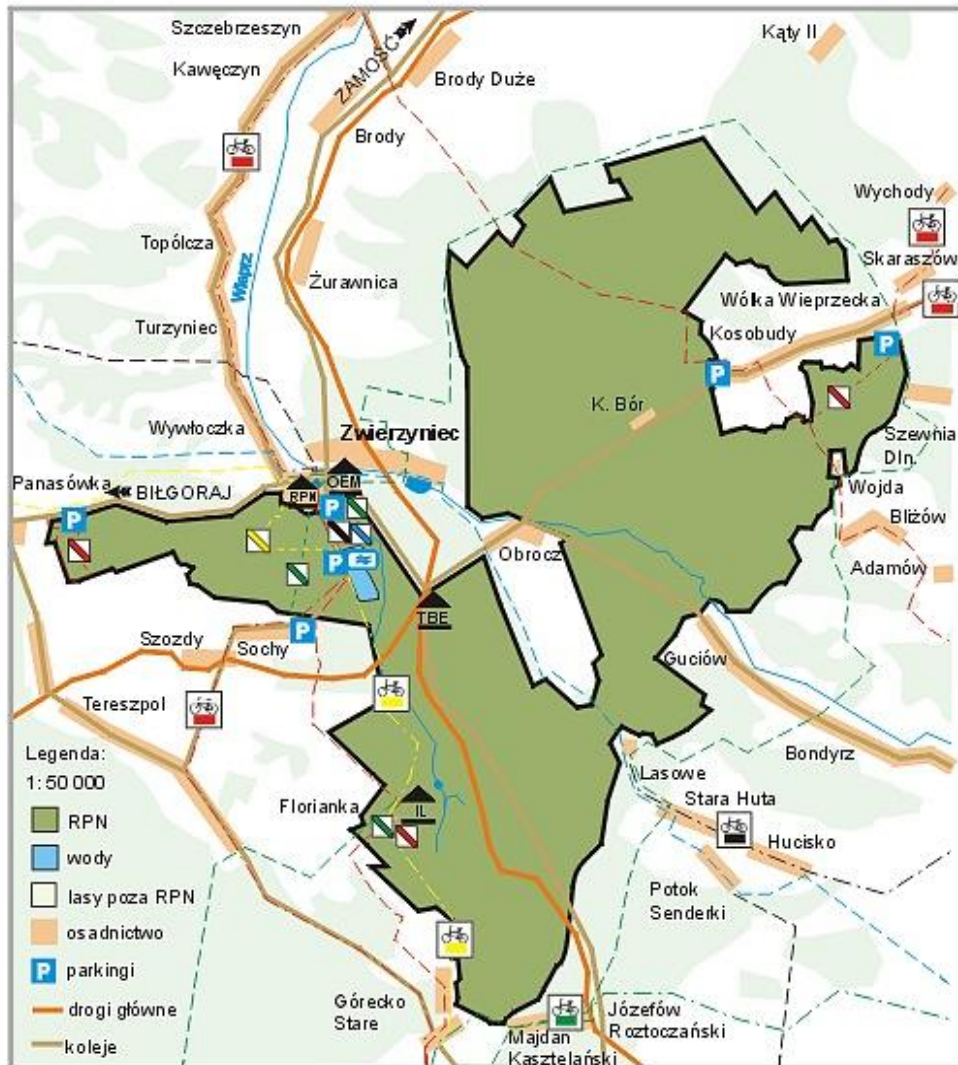
tylko do ośrodka, ale także do Izby Leśnej, na ścieżkę poznawczą na Bukową Górę i trasę rowerową do Florianki. Program ma na celu kształtowanie świadomości wartości kulturowych i przyrodniczych, którymi dysponuje region. Zajęcia z uczniami odbywają się na terenie parku oraz w sali przyrodniczej w Ośrodku Edukacyjno - Muzealnym. Zajęcia przybierają różnorodne formy takie jak np.: konkursy, imprezy ekologiczne, przeglądy prac plastycznych, happeningi i inne. Jednostka prowadzi również specjalne warsztaty i szkolenia dla nauczycieli⁷.

Parki narodowe mają za zadanie chronić osobliwości flory i fauny, a jednocześnie umożliwić odwiedzającym podziwianie bogactwa przyrodniczego i kulturowego danego terenu. W tym celu na obszarze parków narodowych wytyczane są trasy, które umożliwiają poznanie najcenniejszych walorów. Również na obszarze Roztoczańskiego Parku Narodowego wytyczone zostały ścieżki dydaktyczne (poznawcze), szlaki turystyczne oraz trasy rowerowe (rys. 4). Przez obszar Roztoczańskiego Parku Narodowego przebiegają następujące:

- ścieżki poznawcze: Ścieżka na Bukową Górę, Ścieżka historyczno – przyrodnicza do Wzgórza Polak, Ścieżka historyczno – przyrodnicza do Wojdy, Ścieżka na Piaseczną Górę, Ścieżka po wydmie do stawów „Echo”, Ścieżka do stawów „Echo”, Ścieżka aleją Aleksandry Wachniewskiej, Ścieżka dendrologiczna we Floriance, Ścieżka krajobrazowa we Florianie;
- szlaki piesze: Szlak krawędziowy Roztocza, Szlak im. A.Wachniewskiej, Szlak roztoczański, Szlak partyzancki, Szlak centralny Roztocza, Szlak łącznicowy Zwierzyniec – Lipowiec, Szlak łącznikowy Józefów – Senderki;
- trasy rowerowe: Centralny szlak rowerowy Roztocza, Trasa rowerowa do Florianki, Trasa rowerowa Ziemi Józefowskiej, Trasa rowerowa Wzgórze Polak – Pogranicze regionów, Trasa rowerowa gminy Zamość, Krasnobrodzka trasa rowerowa⁸.

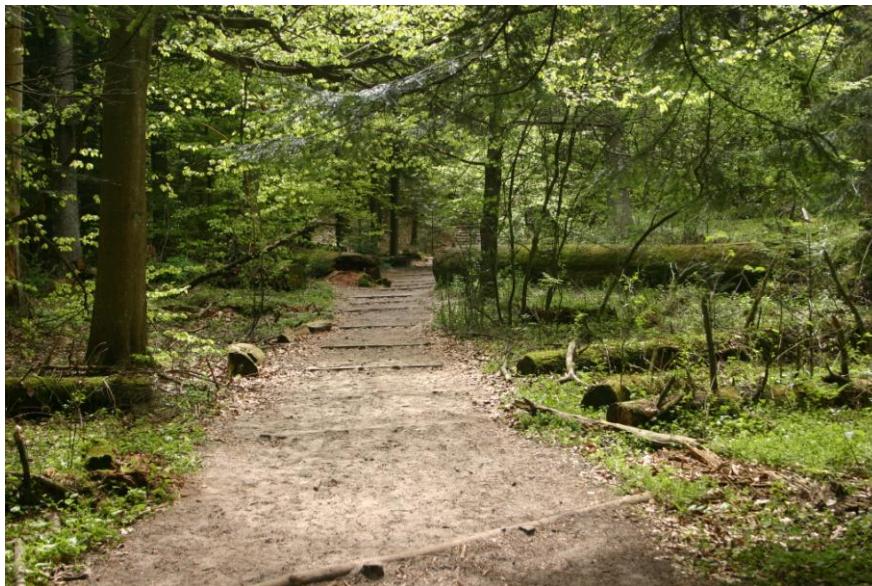
⁷ www.roztoczańskipn.pl.

⁸ na podstawie: www.roztoczańskipn.pl; Roztoczański Park Narodowy. Mapa turystyczno – przyrodnicza. Kartpol s.c., Lublin 2000.

RYSUNEK 4. Ścieżki, szlaki i trasy rowerowe na terenie Roztoczańskiego Parku Narodowego
 Źródło: www.roztoczanski.pn.pl

Umożliwiają one zwiedzanie parku zarówno pieszo jak i na rowerze, co dla wielu odwiedzających i turystów stanowi istotny element atrakcyjności turystycznej tego obszaru. Ponadto możliwe jest zwiedzanie okolic parku bryczką, jako że w parku prowadzona jest stajenna i rezerwowa hodowla konika polskiego. Wymienione powyżej szlaki turystyczne prowadzą przez najcenniejsze i najpiękniejsze tereny objęte ochroną parku narodowego.

FOT. 3. Ścieżka poznawcza w Roztoczańskim Parku Narodowym.
Źródło: opracowanie własne

Podsumowanie

Roztoczański Park Narodowy, który leży na obszarze charakteryzującym się niewielkim stopniem zanieczyszczenia, terenach o wybitnych walorach przyrodniczych i kulturowych, w typowo rolniczym rejonie Polski, wpływa na kształtowanie się ruchu turystycznego w obrębie parku oraz jego otoczeniu. Park bowiem sam w sobie stanowi niewątpliwą atrakcję turystyczną, a więc jest magnesem przyciągającym turystów na teren Roztocza. Wychodząc na potrzeby turystów i odwiedzających stworzono Ośrodek Edukacyjno – Muzealny, który jak już zostało wcześniej powiedziane, oferuje szeroki zakres usług. Liczne ścieżki dydaktyczne, szlaki turystyczne i trasy rowerowe, sprawiają, że miłośnicy obcowania z naturą i rekreacji ruchowej i czynnego wypoczynku znajdują na tym terenie walory odpowiadające ich upodobaniom. Funkcjonowanie parku narodowego, sprawia jednocześnie, że tereny otaczające mogą stać się miejscami destynacji turystycznych. Poprawa zagospodarowania walorów tych terenów oraz stworzenie odpowiedniej oferty turystycznej może stanowić podstawę zwiększenia roli turystyki w rozwoju całego regionu. Różnorodność walorów daje szansę rozwoju różnych form turystyki i rekreacji. Rozwój infrastruktury turystycznej i paraturystycznej zgodnie z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju przyczyni się do zwiększenia ruchu turystycznego w regionie, a co za tym idzie przyczyni się do rozwoju gospodarczego.

Literatura

- Anasiewicz A.: Turystyka w Roztoczańskim Parku Narodowym. W: Partyka J. (red.) Turystyka w parkach narodowych. Ruch turystyczny – zagospodarowanie – konflikty – zagrożenia. Instytut Ochrony Przyrody Polskiej Akademii Nauk i Ojcowski Park Narodowy, Ojców 2002.
- Fijałkowski D.: Ochrona przyrody i środowiska w województwie lubelskim. Lubelskie Towarzystwo Naukowe, Lublin 2003.
- Grabowski T., Marczakowski P.: Roztoczański Park Narodowy. Mulico, Warszawa 2002.
- Kwieciński J.: Historia Browaru w Zwierzyńcu 1806 – 1986, 1986.
- Marczakowski P.: Fauna. Copyright by Roztoczański Park Narodowy, Lublin 2006.
- Marczakowski P.: Flora. Copyright by Roztoczański Park Narodowy, Lublin 2006.
- Pawłowski A.: Roztocze Środkowe. Przewodnik nie tylko dla turystów. Wydawnictwo Naukowe, Turystyczne i Edukacyjne, Wydanie I, Warszawa 2003.
- Turski S.: Pomiedzy Lublinem a Łuckiem. Przewodnik po pograniczu polsko – ukraińskim. Kancelaria Prezydenta Miasta, Lublin 2005.
- Wilgat T.: Roztoczański Park Narodowy – przyroda i człowiek. Wydawnictwo Lipiec, Zwierzyniec 2004.
- Roztoczański Park Narodowy. Mapa turystyczno – przyrodnicza. Kartpol s.c., Lublin 2000.
- www.mos.gov.pl
- www.parki.pl
- www.roztockańskipn.pl

Streszczenie

Roztoczański Park Narodowy jest jednym z 23 parków narodowych w Polsce. Położony jest na terenie województwa lubelskiego, w środkowo – wschodniej części Polski. Jest to obszar niezwykle wartościowy ze względu na walory przyrodnicze i kulturowe i sam w sobie stanowi atrakcję turystyczną. Liczne szlaki turystyczne, ścieżki dydaktyczne oraz trasy rowerowe umożliwiają poznanie tychże wartości. Ponadto Ośrodek Edukacyjno – Muzealny funkcjonujący przy parku prowadzi szeroką działalność edukacyjną, skierowaną przede wszystkim do dzieci i młodzieży.

Summary

Roztoczanski National Park is one of the 23 national parks in Poland. It is situated in Lubelski Voivodship, in the central – east part of Poland. It is very valuable area when we look at its natural and cultural potential. It constitutes tourist attraction itself. Many hiking trails and bike routes which are marked out through the park enable visitors to meet area's values. The Educational – Museum Center conduct on research and gives classes, especially for children and teenagers.

Jan Zawadka, Magdalena Jabłońska
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Waloryzacja wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej wybranych gmin województwa lubelskiego

Wstęp

Województwo lubelskie, ma wyjątkowe predyspozycje do rozwoju i uprawiania agroturystyki. Wynikają one zarówno z warunków naturalnych jak i bogatego dziedzictwa kulturowego wsi, gościnności mieszkańców, oraz z troski kwaterodawców o jak najlepszą jakość świadczonych usług turystycznych. W ostatnich latach obserwuje się bardzo duże zainteresowanie turystów tym regionem, który dla wielu z nich jest obszarem nieznanym, a mającym ogromne walory poznawcze. Ze względu na potrzebę bezpośredniego kontaktu z naturą i z drugim człowiekiem turystyka na terenach wiejskich, a w tym agroturystyka cieszą się wśród mieszkańców aglomeracji miejskich dużym powodzeniem.

Celem niniejszej pracy jest ukazanie metod pomiaru atrakcyjności turystycznej za pomocą których, analizowane mogą być kraje, regiony, podregiony czy mniejsze jednostki terytorialne. Przeprowadzono również analizę atrakcyjności turystycznej wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej 16 gmin województwa Lubelskiego. W opracowaniu wykorzystano: wybrane pozycje literatury i dane statystyki regionalnej. Niniejsze opracowanie stanowi część wstępną do realizowanych przez jednego z autorów badań na temat „Agroturystyka w rozwoju gospodarczym i społecznym obszarów wiejskich województwa lubelskiego”

Ogólna charakterystyka Lubelszczyzny

Województwo lubelskie leży w południowo-wschodniej części Polski. Graniczy z województwami: podlaskim, mazowieckim, świętokrzyskim, podkarpackim oraz Białorusią i Ukrainą. Zajmuje powierzchnię 25155 km² (9,17% powierzchni Polski). Jest to trzeci, co do wielkości region kraju. Liczba mieszkańców - 2242 tys. (5,8% ludności Polski). Teren ten jest w znacznym stopniu wykorzystywany rolniczo. 54% ludności mieszka na wsi a prawie 60% powierzchni województwa przypada na użytki rolne. Znajduje się tu ponad 278,5 tys. gospodarstw rolnych (w tym 275 ponad 100-u hektarowych).

W dalszej części pracy teren ten będzie nazywany również Lubelszczyzną oraz regionem lubelskim.

Lubelszczyzna położona jest na obszarze kilku regionów fizyczno-geograficznych zróżnicowanych pod względem rzeźby, krajobrazu i roślinności. Jej zachodnią granicę stanowi Wisła, wschodnią Bug. Północno-zachodnia część województwa leży na Nizinie Południowopodlaskiej - lekko falistej równinie z ostańcowymi pagórkami polodowcowymi. Północno-wschodnie ziemie zajmuje Polesie (Polesie Zachodnie i Polesie Wołyńskie) - płaska równina, na której płytko zalegające wody gruntowe powodują występowanie bagien, torfowisk i jezior (jeziora krasowe na Równinie Łęczyńsko-Włodawskiej). Część środkową i południowo-zachodnią województwa obejmuje rozczłonkowana wąwozami i dolinami rzek Wyżyna Lubelska, a południowo-wschodnią Wyżyna Zachodniowołyńska. Od południa ogranicza je wyżynny wał Rostocza o szerokości ok. 15 km, ciągnący się od okolic Kraśnika po Lwów. Tu właśnie znajduje się najwyższe wzniesienie województwa - Wapielnia (387 m n.p.m.). Na południe od Rostocza rozciąga się Kotlina Sandomierska.

Lubelszczyzna to region bogaty w unikalne walory przyrodnicze. Na jej terenie znajdują się dwa parki narodowe: utworzony w 1974 roku Rostoczański Park Narodowy, który chroni cenne lasy Rostocza Środkowego na obszarze 8482 ha oraz utworzony w 1990 roku Poleski Park Narodowy obejmujący 9648 ha terenów wodno-torfowiskowych Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, wchodzącego w skład Międzynarodowego Rezerwatu Biosfery Polesie Zachodnie (w części także na Ukrainie i Białorusi). Na terenie województwa znajdują się również liczne parki krajobrazowe: Kazimierski, Kozłowiecki, Pojezierze Łęczyńskie, Nadwieprzański, Poleski, Sobiborski, Chełmski, Strzelecki, Skierbieszowski, Szczebrzeszyński, Krasnobrodzki, Krzczonowski, Wrzelowiecki, Parkiem krajobrazowym jest też większa część Lasów Janowskich, Puszczy Solskiej, Podlaski Przełom Bugu.

Region lubelski to teren bogaty również w walory uzdrowiskowe. Przełożyło się to na usytuowanie na terenie województwa dwóch uzdrowisk. Nałęczów to ośrodek specjalizujący się w leczeniu chorób serca i układu krążenia, który posiada już blisko 200-letnią tradycję. Lecznicze właściwości wód nałęczowskich odkryto w 1817 roku. W końcu XIX w. był to już bardzo znany kurort, lubiany przez najwybitniejszych polskich pisarzy: Henryka Sienkiewicza, Bolesława Prusa, Stefana Żeromskiego. Drugim uzdrowiskiem jest Krasnobród. Od końca XIX w. leczono tu chorych na gruźlicę, a obecnie krasnobrodzkie sanatorium specjalizuje się w leczeniu i rehabilitacji dzieci. Jedną z pierwszych kuracjuszek była królowa Marysieńka Sobieska, która w podziękowaniu za odzyskanie sił i zdrowia ufundowała tu kościół z klasztorem dominikanów.

Potencjał turystyczny wsi lubelskiej

Malownicza wieś lubelska wyróżnia się bogactwem krajobrazów, co możemy zaobserwować wędrując np. przez Górecko Kościelne - wieś zagubioną wśród roztoczańskich lasów, Guciów w dolinie Wieprza, Mięćmierz - przytulony do wysokiego brzegu Wisły, Horodło nad Bugiem czy Dębówkę w Lasach Kozłowieckich.

Na turystycznych szlakach spotkamy stojące, jak przed wiekami, drewniane krzyże oraz kapliczki przydrożne. Naszą uwagę zwrócą pracujące nadal stare młyny, kuźnie i tartaki, a niekiedy charakterystyczne sylwetki wiatraków. Wieś lubelska zachowała w dużym stopniu tradycyjny układ pól o wydłużonym kształcie, z ulubioną gruszą na miedzy, a także śródpolnymi drogami i gościńcami. Od pokoleń dużym sentymentem cieszą się bocianie gniazda na dachach zagród i gniazda jaskółek pod okapami domostw.

Wiejskie zagrody, karczmy, wiatraki, młyny, dwory i obiekty sakralne typowe dla Wyżyny Lubelskiej, Roztocza i Powiśla zgromadzono w Muzeum Wsi Lubelskiej w Lublinie. Muzeum tętni życiem - turyści mogą uczestniczyć w wielu cyklicznych imprezach, związanych z pracami polowymi i rzemieślniczymi, ze świętami i tradycyjnymi obrzędami.

Tradycje lubelskiej wsi kultywowane są nie tylko w skansenach, można je również poznać przebywając w gospodarstwach agroturystycznych. Są one często położone w pobliżu parków narodowych i na terenach parków krajobrazowych, co stanowi dodatkową atrakcję dla wypoczywających tam turystów.

Na Lubelszczyźnie nadal uprawiane jest ludowe rzemiosło np. w Łątku Garncarskim, Pawłowie i Urzędowie - garncarstwo, w Wirykach i kilku wsiach powiatu łukowskiego i białskopodlaskiego wyrabia się „szmaciaki” i „kraciaki”. W całym regionie popularne jest plecionkarstwo ze słomy, rogożyny, wikliny i korzeni sosny, a wiejscy artyści strugają figurki - Chrystusa Frasobliwego i świętych Jana Nepomucena, Barbary i Floriana. Tradycyjnym rzemiosłem, niegdyś bardzo popularnym na wsi, jest kowalstwo. W Wojciechowie nadal funkcjonuje kuźnia, w której podkuwa się konie, wyrabia piękne ogrodzenia oraz misterne przedmioty użytkowe. Organizowane są tu ogólnopolskie warsztaty mistrzów miecha i młota, podczas których młodzi kowale doskonalą swoje umiejętności. Ludowych rzemieślników różnych profesji spotkamy najczęściej w czasie trwania imprez folklorystycznych w Kazimierzu Dolnym, Nałęczowie, Holi, Nadrzeczu k. Biłgoraja i w Muzeum Wsi Lubelskiej. Lubelskie słynie też z wyrabiania pisanek, palm, wieńców dożynkowych oraz wypieku weselnych kołaczy, korowajów i sękaczy¹.

Wśród 200 wiejskich zespołów artystycznych funkcjonują: zespoły śpiewacze i kapele, teatry ludowe i obrzędowe przedstawiające wesela, chrzciny, sobótki, jasełka, darcie pierza, prządky i inne. Mają one możliwość zaprezentowania się

¹ Szlakami dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego, folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.

turystom na imprezach folklorystycznych odbywających się corocznie w Kazimierzu Dolnym i innych miejscowościach.

Władze Lubelszczyzny przywiązują dużą wagę do ochrony przyrody. Znajduje się tu 17 parków krajobrazowych między innymi: Kazimierski, Nadwieprzański, Lasów Janowskich, Podlaskiego Przełomu Bugu oraz 17 Obszarów Chronionego Krajobrazu, wiele korytarzy ekologicznych, łączących obszary chronione, głównie korytami rzek. Na najcenniejszych obszarach utworzono: Poleski i Roztoczański Park Narodowy.

Ocena atrakcyjności turystycznej wybranych gmin

Działalność agroturystyczna odbywa się w przestrzeni, którą można nazywać przestrzenią agroturystyczną. Przestrzeń agroturystyczna w wąskim sensie odnosi się do obszaru gospodarstwa rolnego świadczącego usługi agroturystyczne, jego zabudowań, naturalnego ukształtowania terenu oraz zmian będących wynikiem działalności właściciela. W sensie szerokim odnosi się ona nie tylko do bliższej i dalszej okolicy gospodarstwa, obejmując ukształtowanie powierzchni i architekturę okolicy (np. architekturę wsi), pejzaż wynikający z działalności produkcyjnej człowieka, ale także do czystości powietrza, wód, zapachów, natężenia hałasu itp.²

Niektóre kraje czy regiony mają szczególne warunki do uprawiania turystyki i agroturystyki, natomiast w innych części ich terytorium nie jest zbyt atrakcyjna. Rodzi się więc potrzeba określania i oceny atrakcyjności turystycznej przestrzeni agroturystycznej³.

Atrakcyjność turystyczna może być badana przy zastosowaniu:

- 1) prostych miar porządkowania przestrzeni, np.:
 - metod grupowania podstawowych jednostek przestrzennych na zasadzie identyczności,
 - metody bonitacji punktowej,
 - współczynnika atrakcyjności opartego na punktowej metodzie standaryzacji cech;
- 2) metod o większym stopniu agregacji, tj.:
 - metody modelowej,
 - metod analizy czynnikowej,
 - metod taksonomicznych,
 - syntetycznych miar rozwoju;
- 3) metod jakościowych⁴.

² M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. PWE, Warszawa 2006, s. 56.

³ j. w., s. 57.

⁴ A. Tomczyk: Atrakcyjność turystyczna regionu - aspekt teoretyczny oraz praktyczne zastosowanie jednej z metod oceny, W: Problemy Turystyki, 2005, nr 3-4, s.19-35.

W syntetycznym ujęciu ocenę przestrzennych predyspozycji Polski do rozwoju agroturystyki reprezentuje opracowana przez Macieja Drzewieckiego metoda waloryzacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Ta kategoria teoretyczna nie jest w pełni równoznaczna z przydatnością terenu do rozwoju agroturystyki (m.in. nie uwzględnia stanu środowiska), jednak znacznie przybliża ocenę⁵. Metoda opracowana przez M. Drzewieckiego zawiera głównie elementy materialne, uznane za w miarę stabilne. W metodzie tej kryteria dobrano w ten sposób, aby statystycznie odzwierciedlały czynniki ważne dla uprawiania turystyki wiejskiej. Przeprowadza się ją na poziomie gmin, ponieważ dla nich istnieją odpowiednie wskaźniki statystyczne. Metoda waloryzacji uwzględnia następujące cechy:

1. gęstość zaludnienia na 1 km² użytków rolnych,
2. udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej w powierzchni użytków rolnych,
3. udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych,
4. udział lasów w powierzchni całkowitej gminy,
5. udział wód w powierzchni całkowitej gminy,
6. typy osadnictwa wiejskiego,
7. udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych⁶.

Gęstość zaludnienia wraz z udziałem osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych ilustrują intensywność urbanizacji i uprzemysłowienia oraz natężenie zanieczyszczeń i hałasów pochodzących ze źródeł lokalnych. Udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej określa pośrednio strukturę agrarną i potencjał agroturystyczny. Przewaga gospodarki nieuspołecznionej wyznacza niejako urozmaicenie krajobrazu, zachowanie zakrzewień i zadrzewień śródpolnych, utrzymywanie nisz ekologicznych, a jednocześnie umożliwia korzystanie z bazy noclegowej w gospodarstwach rolnych. Wielkość udziałów łąk, pastwisk, lasów i wód określa walory wsi⁷. Ze względu na typ osadnictwa za niekorzystne do rozwoju agroturystyki uznano gminy ze znacznie rozproszoną zabudową wiejską. Niewielki stopień rozproszenia urozmaica krajobraz, natomiast znaczne rozproszenie wywołuje wrażenie chaosu i dominacji form antropogenicznych nad naturalnymi. Stanowi ponadto problem przy doprowadzeniu do zagród sieci infrastrukturalnych i utrudnia mieszkańcom i wczasowiczom korzystanie z usług⁸. Na potrzeby niniejszej waloryzacji posłużono się opracowaniem Krystiana Heffnera, przypisującym gminy do jednej z pięciu grup odzwierciedlających problemy rozwoju związane ze strukturą osadniczą⁹. Gminy zaszeregowane do 1 i 2 grupy to obszary charakteryzujące się

⁵ M. Drzewiecki: Podstawy agroturystyki. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001, s. 103.

⁶ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. op. cit. s. 58.

⁷ Tamże.

⁸ M. Drzewiecki: Podstawy agroturystyki. op. cit. s. 108.

⁹ K. Heffner: Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych, W: A. Rosner: Typologia wiejskich obszarów problemowych. Polska Akademia Nauk, Warszawa 1999, s. 78.

skrajnie niekorzystnymi i niekorzystnymi dla rozwoju gospodarczego warunkami struktury osadniczej. Natomiast gminy z grupy 5 i 4 to obszary o optymalnych i korzystnych cechach struktury osadniczej.

Warunkiem uznania danej gminy za teren atrakcyjny dla agroturystyki jest odpowiedni poziom cech. M. Drzewiecki przyjął, że gęstość zaludnienia na 1 km² użytków rolnych powinna być niższa niż 80 osób, udział gospodarstw indywidualnych powinien wynosić powyżej 60% powierzchni użytków rolnych, udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych — przekraczać 30% areалу gminy, udział lasów w całkowitej powierzchni gminy — 30-60%, a udział wód — przynajmniej 5%. Odsetek osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych — poniżej 60% ogółu mieszkańców. Dziś kryterium to można by było uznać za dyskusyjne ze względu na nacisk jaki kładzie się na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich i na poszukiwanie dodatkowych źródeł utrzymania ludności wiejskiej. Nie mniej jednak wskaźnik ten stanowi w pewnym stopniu o rolniczym charakterze gminy i jego znaczenie nie powinno być marginalizowane. Można zauważyć, iż przedstawione kryteria atrakcyjności agroturystycznej wsi mają charakter przyrodniczo-ekonomiczny (kryteria 3, 4, 5) i społeczno-kulturowy (1, 2, 6, 7). W analizach wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej sprzyjającej agroturystyce przeważnie przyjmuje się minimum trzy z przedstawionych kryteriów. Gminy lub wsie spełniające mniej niż trzy kryteria z reguły nie odpowiadają warunkom rozwoju agroturystyki, chociaż posiadają pewne walory rekreacyjne¹⁰.

W oparciu o powyższe wyznaczniki zwaloryzowano wiejską przestrzeń rekreacyjną 16 gmin województwa lubelskiego. Dobór gmin do badań dokonany został w sposób celowy. Zastosowano dwa kryteria różnicujące gminy.

Pierwszym jest Waloryzacja Rolniczej Przestrzeni Produkcyjnej z uwzględnieniem obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania – opracowana przez Instytutu Uprawy Nawożenia i Gleboznawstwa w Puławach (Zakład Gleboznawstwa Erozji i Ochrony Gruntów). Uwzględniając to kryterium wyróżniono dwa rodzaje gmin.

Pierwszy rodzaj to gminy o najbardziej korzystnych warunkach gospodarowania – te dla których wartość wskaźnika waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej wyniosła 82,5 i więcej. Wyjątek stanowi gmina Adamów, dla której wartość wskaźnika wynosi 79,8; powodem, dla którego autor postanowił dołączyć tę gminę do grupy badanych jest fakt, iż różnica wartości wskaźnika jest niewielka (2,7) jak również to, że w gminie Adamów jest stosunkowo znaczna liczba gospodarstw agroturystycznych. Drugą grupą gmin są gminy o najgorszych warunkach gospodarowania, a więc te które zakwalifikowano w całości do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania - ONW.

¹⁰ J. Sikora: Organizacja ruchu turystycznego na wsi. WSiP, Warszawa 1999, s. 125.

Drugim kryterium jest atrakcyjność turystyczna badanych gmin. Autor wykorzystał mapę zaczerpniętą z Planu Zagospodarowania Przestrzennego województwa lubelskiego, zaszeregował poszczególne gminy do atrakcyjnych i nieatrakcyjnych turystycznie.

Uwzględniając powyższe kryteria wyodrębniono gminy położone na:

- Obszarach atrakcyjnych turystycznie i charakteryzujących się korzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej – gminy: Horodło, Wąwolnica, Skierbieszów, Adamów
- Obszarach atrakcyjnych turystycznie i charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej – gminy: Susiec, Wola Uhruska, Włodawa, Urszulin
- Obszarach o małej atrakcyjności turystycznej i charakteryzujących się korzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej – gminy: Wojciechów, Urzędów, Wysokie, Trzydnik Duży
- Obszarach o małej atrakcyjności turystycznej i charakteryzujących się niekorzystnymi warunkami prowadzenia działalności rolniczej – gminy: Jabłoń, Leśna Podlaska, Piszczac, Ulan-Majorat

W doborze gmin w ramach poszczególnych grup uwzględniono te, które posiadały na swoim terenie największą liczbę gospodarstw agroturystycznych.

Cechy poszczególnych gmin niezbędne do przeprowadzenia waloryzacji przedstawiono w tabeli nr 1.

W tabeli nie uwzględniono udziału rolniczej gospodarki nieuspołecznionej w powierzchni użytków rolnych gdyż w większości badanych gmin nie funkcjonują rolnicze spółdzielnie produkcyjne, a w tych w których istnieją udział gospodarstw tego typu nie przekracza 1%. M. Drzewiecki przyjmuje, że najbardziej korzystny dla wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej, służący agroturystyce, jest ponad 60% udział rolnictwa indywidualnego. W omawianych przypadkach udział ten wynosi w 5 z badanych gmin 100%. W pozostałych jednostkach terytorialnych odsetek gospodarstw uspołecznionych nie przekracza 1%. Można więc przyjąć, że kryterium udziału rolniczej gospodarki nieuspołecznionej w powierzchni użytków rolnych spełniają wszystkie z badanych gmin. Odmiennie sytuacja wygląda w przypadku udziału wód w powierzchni całkowitej gminy. Jedynie na terenie gminy Urszulin łączna powierzchnia jezior przekracza nieznacznie 5%¹¹. Na terenie pozostałych jednostek kryterium to nie zostało spełnione i z tego względu nie zostało ono uwzględnione w poniższej tabeli. Należy jednak zauważyć że gminy Horodło, Włodawa i Wola Uhruska położone są nad Bugiem, jednej z największych nieuregulowanych rzek w Europie. Sąsiedztwo

¹¹ Na terenie gminy Włodawa znajduje się Okuninka - wieś nad Jeziorem Białym Włodawskim – jedno z najpopularniejszych miejsc wypoczynkowych na Polesiu Lubelskim. Jednak z uwagi na fakt, że zbiornik wodny znajduje się w gminie miejskiej Włodawa nie został uwzględniony w niniejszym opracowaniu.

tak znacznego ciekę wodnego stwarza pokaźne możliwości rozwoju niektórych form turystyki oraz korzystnie wpływa na atrakcyjność turystyczną danej jednostki.

TABELA 1. Cechy gmin służące określeniu atrakcyjności wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej

Nazwa gminy	Cecha				
	Gęstość Zaludnienia (osób/km ²)	Udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych (w %)	Lasy (w %)	Typ osadnictwa skala ocen 1-5	Utrzymujący się ze źródeł pozarolniczych (w %)
Adamów	45	19	40	4	77
Horodło	43	15	21	3	76
Jabłoń	38	23	13	4	70
Leśna Podlaska	46	22	15	2	70
Piszczac	44	26	26	2	83
Skierbieszów	40	14	16	3	68
Susiec	41	11	54	4	78
Trzydnik Duży	67	4	7	4	72
Ulan-Majorat	56	21	10	2	68
Urszulin	23	48	25	4	74
Urzędów	75	5	17	5	73
Wąwolnica	79	10	14	3	84
Włodawa	24	33	47	4	87
Wojciechów	74	3	6	2	75
Wola Uhruska	27	37	39	2	86
Wysokie	45	6	9	4	68

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS i wyników badań K. Heffnera nt. jakości układów osadniczych gmin w Polsce

Z zaprezentowanych danych wynika, że kryterium dotyczące gęstości zaludnienia spełniają wszystkie gminy. Jednak 3 z nich (Urzędów, Wąwolnica i Wojciechów) zbliżają się do wartości krytycznej 80 os/km². W niektórych z gmin (Urszulin, Włodawa czy Wola Uhruska) wartość ta nie przekracza 30 os/km², co może okazać się korzystniejsze dla wypoczywających tam turystów.

Kryterium dotyczące powierzchni łąk i pastwisk spełniły jedynie trzy gminy – Urszulin, Włodawa i Wola Uhruska. Warto zwrócić uwagę, że w kilku z badanych jednostek ich udział nie przekroczył 10%. Nieco lepiej wygląda lesistość badanego terenu. Udział lasu w czterech z badanych gmin mieści się w optymalnym przedziale 30-60%. W przypadku gminy Wysokie, Wojciechów i Trzydnik Duży udział lasów w ogólnej powierzchni gminy nie przekracza 10% (są to gminy dla których również udział łąk i pastwisk nie przekroczył 10%). Pod względem typu sieci osadniczej najbardziej korzystnie wypada Urzędów. Gminy Piszczac, Leśna Podlaska, Wola Uhruska, Wojciechów i Ulan-Majorat charakteryzują się niekorzystnymi warunkami struktury osadniczej. Analiza źródeł dochodów ludności wskazuje, że w badanych gminach rolnictwo jest głównym źródłem dochodu dla, w zależności od gminy, 13-32% mieszkańców.

M. Drzewiecki twierdzi, że udział osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych nie powinien przekraczać 60%. Jednak przy dzisiejszym dążeniu do wielokierunkowego rozwoju wsi i do poszukiwania innych źródeł dochodu aniżeli wyłącznie rolnictwo zróżnicowana struktura dochodów jest raczej zjawiskiem pożądanym i wskaźnikowi temu, jako dyskwalifikującemu gminę pod względem turystycznym, nie powinno się przypisywać podstawowej rangi. Nie mniej jednak, jak już wspomniano wcześniej, wskaźnik ten stanowi w pewnym stopniu o rolniczym charakterze gminy i jego znaczenie nie powinno być marginalizowane.

Podsumowanie

Zestawienie omawianych cech dla poszczególnych gmin przedstawiono w tabeli 2. Zostały w niej pominięte czynniki związane z udziałem gospodarstw indywidualnych oraz osób utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych. Cechy te decydują w znacznej mierze o rolniczym charakterze danej jednostki. Badane gminy mimo dużego (w niektórych z nich) odsetka utrzymujących się ze źródeł pozarolniczych są gminami rolniczymi a blisko 100%-owy udział rolniczej gospodarki nieuspołecznionej wyznacza niejako urozmaicenie krajobrazu, utrzymanie nisz ekologicznych, a jednocześnie umożliwia korzystanie z bazy noclegowej w gospodarstwach rolnych.

TABELA 2. Sumaryczne zestawienie omawianych cech w badanych gminach

Nazwa gminy	Cecha				
	Gęstość zaludnienia	Udział łąk i pastwisk w powierzchni użytków rolnych	Lasy	Wody	Typ osadnictwa skala ocen 1-5
Adamów	+		+		+
Horodło	+			+	
Jabłoń	+				+
Leśna Podlaska	+				
Piszczac	+				
Skierbieszów	+				
Susiec	+		+		+
Trzydnik Duży	+				+
Ulan-Majorat	+				
Urszulin	+	+		+	+
Urzędów	+				+
Wąwolnica	+				
Włodawa	+	+	+	+	+
Wojciechów	+				
Wola Uhruska	+	+	+	+	
Wysokie	+				+

Źródło: opracowanie własne

Z powyższej tabeli wynika, że wg koncepcji M. Drzewieckiego, najbardziej atrakcyjna turystycznie przestrzeń cechuje gminę Włodawa. Jako jedyna spełnia pomyślnie wszystkie kryteria. Jej dodatkowym, wcześniej wspomnianym, atutem jest Okuninka - wieś nad Jeziorem Białym Włodawskim – jedno z najpopularniejszych miejsc wypoczynkowych na Polesiu Lubelskim. Niewiele gorsze przestrzenne predyspozycje do rozwoju agroturystyki cechują gminy Wola Uhruska i Urszulin. W przypadku pierwszej z nich niezbyt korzystny jest typ osadnictwa natomiast udział łąk i pastwisk oraz lasów, a także niewielka gęstość zaludnienia decydują o znacznej atrakcyjności turystycznej terenu. W przypadku Urszulina niewystarczająca okazała się ilość lasów. Gmina ta ma jednak na swoim terenie kilka jezior, które korzystnie wpływają na jej turystyczny wizerunek. Wpływają na niego również niewielka gęstość zaludnienia, znaczna powierzchnia łąk i pastwisk oraz typ osadnictwa, a także dostęp do Poleskiego Parku Narodowego. Na kolejnej pozycji uplasowały się Susiec i leżący w 50% na terenie Roztoczańskiego Parku Narodowego Adamów. Obie gminy cechuje duża powierzchnia lasów oraz korzystna struktura osadnicza. Słabą (pod względem turystycznym) stroną tych gmin jest niewielki udział łąk i pastwisk oraz brak wód powierzchniowych. W przypadku gmin Wysokie, Trzydnik Duży, Urzędów i Jabłoń poza kryterium gęstości zaludnienia (które spełniają wszystkie gminy) jedyną pozytywną z omawianych cech jest typ osadnictwa wiejskiego – jednostki te pozbawione są wystarczającej ilości łąk i pastwisk, lasów oraz wód. Gmina Horodło natomiast poza gęstością zaludnienia może poszczycić się jedynie sąsiedztwem rzeki Bug. Najgorzej w przeprowadzonej waloryzacji wypadły gminy Wojciechów, Ulan-Majorat, Wąwolnica, Leśna Podlaska, Piszczac oraz Skierbieszów, które poza zalecaną gęstością zaludnienia nie wykazały się żadnym z omawianych walorów.

Metoda waloryzacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej nie jest w pełni równoznaczna z przydatnością terenu do rozwoju agroturystyki, jednak znacznie przybliży ocenę. Metoda ta nie uwzględnia m.in. stanu środowiska, walorów antropogenicznych, pozytywnego nastawienia ludności miejscowej czy gościnności i dbałości właścicieli gospodarstw agroturystycznych o satysfakcjonujący wypoczynek ich gości. Te i inne czynniki wpływają na fakt, że w gminie Susiec, plasującej się na trzeciej pozycji, znajdują się 32 gospodarstwa agroturystyczne. Jest to najlepszy wynik spośród wszystkich gmin wiejskich woj. lubelskiego. Podczas gdy w gminie Włodawa, zajmującej czołowe miejsce w przedstawionej waloryzacji, kwater agroturystycznych jest zaledwie 17. Warto również zwrócić uwagę na fakt, że w połowie gmin wypadających najgorzej w badaniu jest po ok. 10 tego typu gospodarstw, podczas gdy jednostki plasujące się na czwartym miejscu (Jabłoń, Trzydnik Duży, Wysokie) posiadają zaledwie po jednym gospodarstwie agroturystycznym.

Literatura

- Drzewiecki M.: Podstawy agroturystyki, Oficyna Wydawnicza Ośrodka Postępu Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001.
- Heffner K.: Typologia gmin wiejskich w Polsce według jakości układów osadniczych, W: A. Rosner, Typologia wiejskich obszarów problemowych, Polska Akademia Nauk, Warszawa 1999.
- Sikora J.: Organizacja ruchu turystycznego na wsi, WSiP, Warszawa 1999.
- Szlakami dziedzictwa kulturowego regionu lubelskiego, folder promocyjny wydany przez Urząd Marszałkowski Województwa Lubelskiego.
- Sznajder M. Przezbórska L.: Agroturystyka, PWE, Warszawa 2006.
- Tomczyk A.: Atrakcyjność turystyczna regionu - aspekt teoretyczny oraz praktyczne zastosowanie jednej z metod oceny, w: Problemy Turystyki, 2005, nr 3-4.

Streszczenie

Niniejsza praca jest prezentacją metod określania atrakcyjności turystycznej obszaru. Szczegółowo omówiona została koncepcja opracowana przez Macieje Drzewieckiego służąca delimitacji wiejskiej przestrzeni rekreacyjnej. Ta kategoria teoretyczna nie jest w pełni równoznaczna z przydatnością terenu do rozwoju agroturystyki (m.in. nie uwzględnia stanu środowiska), jednak znacznie przybliża ocenę. Szczegółowej analizie poddanych zostało 16 celowo dobranych gmin wiejskich województwa lubelskiego.

Summary

The present paper is the introduction of methods of defining the touristic attractiveness of area. The conception was talked over in detail worked out by Macieje Drzewiecki the servant of delimitation of country recreational space . This theoretical category is not fully equivalent with usefulness these the area to development of agritourism (doesn't to take into account the state of environment) however it brings closer the opinion considerably 16 on purpose well-chosen country communes of Lublin district became the serfs' detailed analysis.

Bogusław Sawicki
Uniwersytet Przyrodniczy w Lublinie

Możliwości wykorzystania gospodarstw agroturystycznych w realizacji programów edukacyjnych w szkołach ponadgimnazjalnych na Lubelszczyźnie

Wstęp

Rousseau już w XVIII wieku obserwował oddzielenie roli nauczyciela od wychowawcy i pisał o potrzebie edukacji i wychowania dzieci w kontakcie z przyrodą. W XIX wieku Froebel mówił o pojawiającym się w szkołach nadmiernym dydaktyzmie i zachęcał dzieci do obserwacji zjawisk przyrodniczych¹. Wynika stąd, że niekorzystne zjawiska w obecnym szkolnictwie nie pojawiły się nagle lecz narastały całymi latami. Z przeprowadzonych częściowych badań wynika, że w opinii uczniów obecna edukacja poprzez turystykę nie odgrywa szczególnej roli w procesie nauczania i szkolenia². Tymczasem Tuross³ uważa wycieczki i pobyty turystyczne uczniów jako sposobność do uczenia się różnorodnych zwyczajów, sposobów życia, metod myślenia, form kontaktu z ludźmi, technik zdobywania informacji. Jego zdaniem turystyka powinna znajdować istotne miejsce w szkolnym systemie kształcenia. Bardzo podobne poglądy opisują w swoich publikacjach Gumowski⁴ i Przeclawski⁵.

Marks i in.⁶ zwracają uwagę na edukacyjną funkcję agroturystyki i podają, że dzięki niej możliwe jest:

- poznawanie stylu życia i pracy rolników,
- uczestniczenie w procesie produkcji żywności,
- uczestniczenie w przygotowania i konsumpcji potraw regionalnych,
- poznawanie dziedzictwa kulturowego polskiej wsi,
- poznawanie lokalnych obrzędów, zwyczajów i tradycji ludowych,

¹ Ł. Kurdybacha: Historia wychowania. PWN, Warszawa 1965.

² B. Sawicki: Perspektywy rozwoju elementów edukacji i wychowania młodzieży licealnej w agroturystyce i sylwanoturystyce. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu 2007.

³ L. Tuross: Turystyka w edukacji. Oficyna YPSYLON, Warszawa 1996.

⁴ A. Gumowski: Zadania dydaktyczno-wychowawcze krajoznawstwa i turystyki wynikające z podstaw programowych. W: A. Gordon (red.), Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Wyd. Zarząd Główny PTTK, Warszawa 2003.

⁵ K. Przeclawski: Człowiek a turystyka, zarys socjologii turystyki. Wyd. Albis, Kraków 1996.

⁶ M. Marks, A. Jaszczak, E. Marks: Relacje między agroturystyką a edukacją środowiskową. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2007.

- zapoznanie się z rzemiosłem i rękodziełem,
- kształtowanie właściwych postaw w zakresie ochrony przyrody i krajobrazu.

W. Oźga⁷ pisząc o sylwanoturystyce szczególnie podkreśla jej rolę wychowawczą wobec młodzieży oraz możliwości realizacji programów edukacyjnych. Według autora tej publikacji rolę edukacyjną znakomicie pełni, a właściwie może pełnić ekoturystyka, którą należałoby rozumieć jako turystykę zrównoważoną wzbogaconą elementami edukacyjnymi dotyczącymi zagadnień ekologicznych⁸.

Z wielu obserwacji i wywiadów z właścicielami gospodarstw agroturystycznych wynika, że niektórzy z nich już takie programy realizują, natomiast inni chętnie przystosowaliby swoje usługi turystyczne na potrzeby młodzieży szkolnej. W Wojciechowie k/Lublina jedno z gospodarstw agroturystycznych przyjmuje prawie wyłącznie uczniów ze szkół ponadgimnazjalnych (jednorazowo ok. 50 osób) umożliwiając prowadzenie praktycznych zajęć z ekologii. Podobne usługi serwują niektóre gospodarstwa w innych regionach Polski, a także we Włoszech i Francji. Należy podkreślić, że jedną z ważnych zalet edukacji poprzez turystykę na obszarach wiejskich jest jej dostępność cenowa dla szerokich warstw społeczeństwa.

Celem tego opracowania jest określenie zainteresowania uczniów szkół ponadgimnazjalnych udziałem w programach edukacyjnych w odpowiednio przygotowanych obiektach turystycznych na obszarach wiejskich (agroturystyka, turystyka wiejska, sylwanoturystyka)⁹.

Metoda badań i materiały

Badania przeprowadzono w roku 2007, stosując metodę sondażu diagnostycznego i technikę wywiadu oraz technikę ankiet. Inspiracją do realizacji celu badawczego były rozmowy z licealistami oraz sukces rynkowy gospodarstwa agroturystycznego „Małe ZOO” w Leonowie k/Lublina, które bazuje na szkolnej turystyce edukacyjnej.

Badaniami objęto grupy uczniów II klas ze szkół ponadgimnazjalnych w Sokołowie Podlaskim, Włodawie (miasta powiatowe liczące od 14 do 15 tys. mieszkańców) oraz w Lublinie (miasto wojewódzkie liczące około 354 tys. mieszkańców). W każdym z miast były to grupy liczące od 106 do 124 osób pochodzących z 2-4 szkół. Ankietowani uczniowie przed wypełnieniem ankiet byli zapoznani z możliwościami edukacyjnymi jakimi dysponuje lub może dysponować

⁷ W. Oźga: Turystyka edukacyjna jako realizacja oczekiwań lasów państwowych wobec sylwanoturystyki. W: S. Wodejko (red.): Gospodarka turystyczna a grupy interesu. Wyd. SGH, Warszawa 2006.

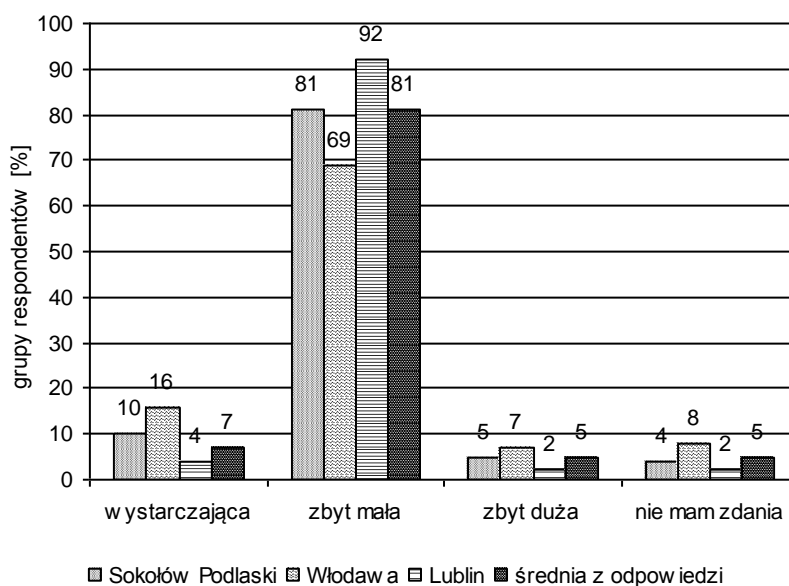
⁸ A. Sawicki: Agroturystyka w aktywizacji obszarów wiejskich. Wyd. InterGraf, Lublin 2007.

⁹ B. Sawicki: Perspektywy rozwoju elementów edukacji i wychowania młodzieży licealnej w agroturystyce i sylwanoturystyce. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu 2007.

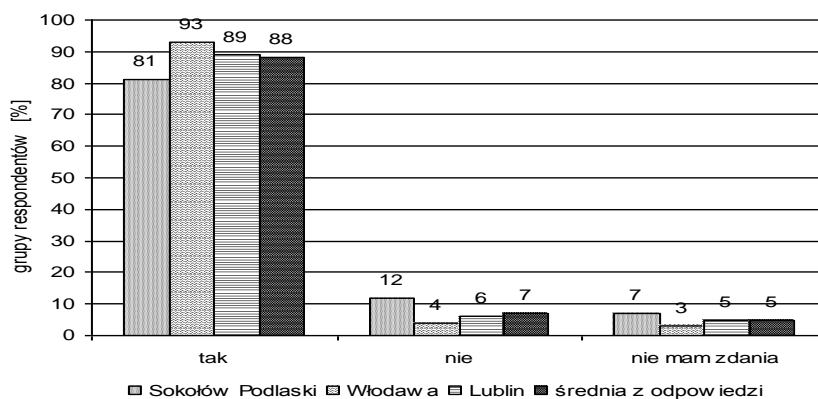
turystyka na obszarach wiejskich. Wyniki badań przedstawiono na wykresach w postaci danych liczbowych przeliczonych na udział procentowy danego typu odpowiedzi. Liczby zaokrąglono do całkowitych zgodnie z zasadami obowiązującymi w matematyce. Na każde z postawionych pytań uczniowie mogli wybrać tylko jedną ewentualność. Badania ankietowe uzupełniono wywiadami z uczniami i właścicielami gospodarstwa agroturystycznego „Małe ZOO”.

Wyniki badań i dyskusja

Z wywiadu przeprowadzonego z właścicielami „Małego ZOO” wynika, że w sezonie trwającym od połowy kwietnia do końca października przyjmują w ramach wycieczek szkolnych około 300 osób tygodniowo. W lipcu i sierpniu nieco zmienia się segment rynku turystycznego bowiem wówczas pojawia się znaczna ilość turystów indywidualnych z całymi rodzinami (25-40%). Na podstawie wywiadów z uczniami szkół ponadgimnazjalnych wysondowano, że są oni żywo zainteresowani programami edukacyjnymi realizowanymi w kontakcie z przyrodą i dziedzictwem kulturowym podczas pobytu w obiektach turystycznych na obszarach wiejskich.

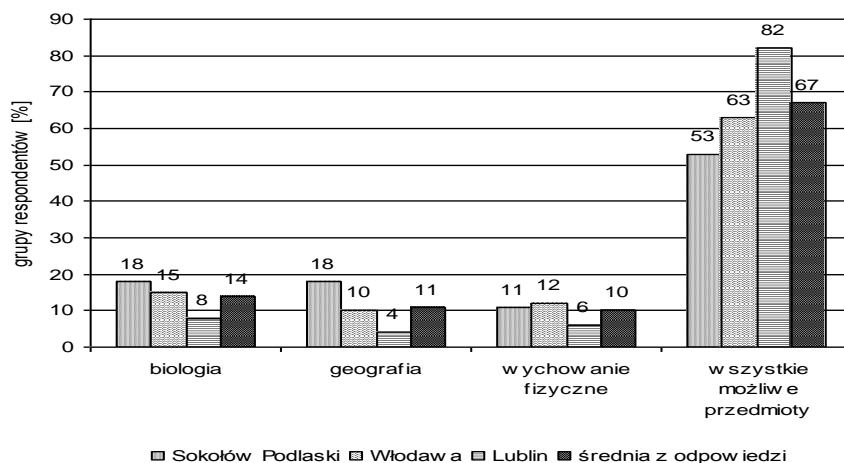

RYSUNEK 1. Częstotliwość szkolnych wyjazdów turystycznych na przestrzeni roku szkolnego w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych z różnych miast województwa lubelskiego
Źródło: badania własne

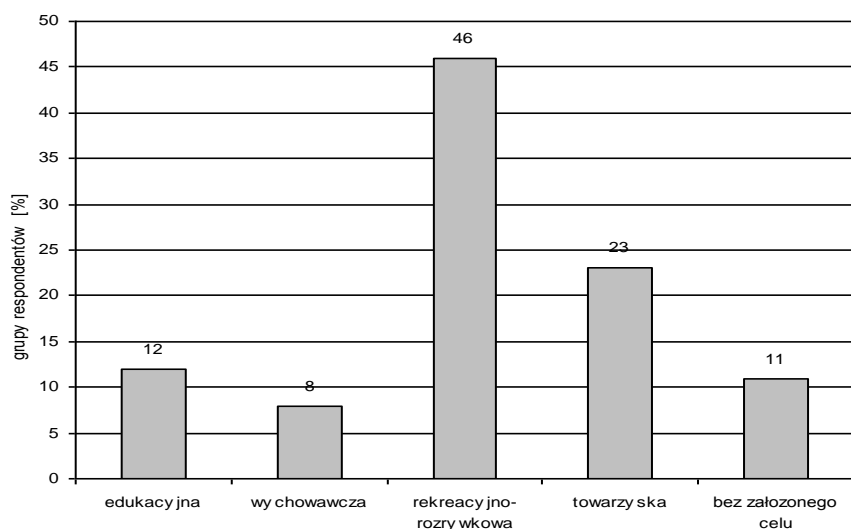

RYSUNEK 2. Zapotrzebowanie na wyjazdowe programy edukacyjne realizowane w gospodarstwach agroturystycznych w opinii uczniów z różnych miast województwa lubelskiego
Źródło: badania własne

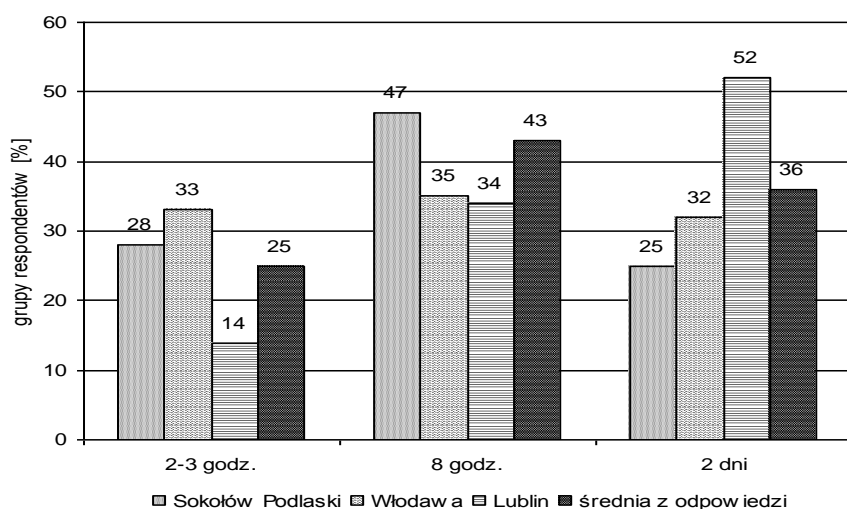
Na podstawie analizy materiału badawczego stwierdzono, że średnio 81% uczniów z badanych populacji uważa, że ilość wyjazdów turystycznych organizowanych przez szkoły jest zbyt mała (rys. 1). Bardzo zbliżona grupa uczniów (średnio 88%) chciałaby uczestniczyć w programach edukacyjnych z różnych przedmiotów realizowanych w gospodarstwach agroturystycznych (rys. 2). Średnio 67% badanych uczniów twierdziło, że chętnie uczestniczyliby w terenowych programach edukacyjnych organizowanych w ramach możliwie najszerszej gamy przedmiotów szkolnych (rys. 3).

RYSUNEK 3. Przedmioty, które powinny być objęte programem edukacyjnym realizowanym w gospodarstwach agroturystycznych w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych z różnych miast województwa lubelskiego
Źródło: badania własne

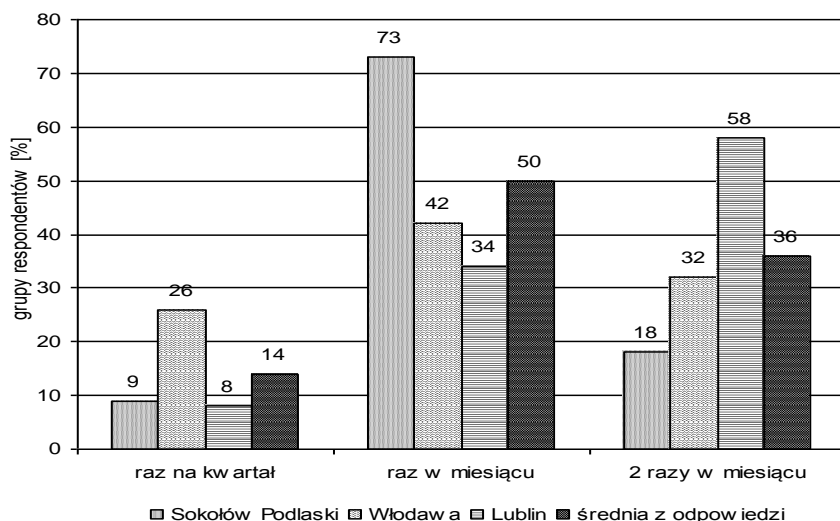
RYSUNEK 4. Rola organizowanych przez szkoły wyjazdów turystycznych w opinii uczniów ze szkół ponadgimnazjalnych
Źródło: badania własne

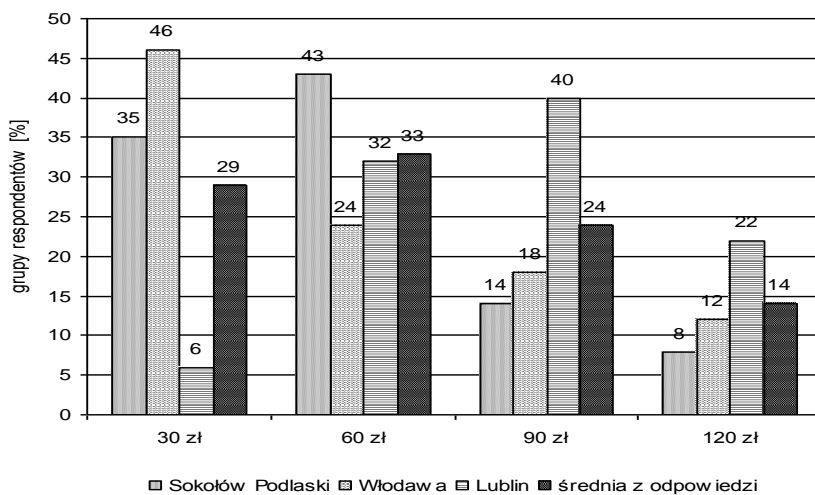
RYSUNEK 5. Najbardziej odpowiednia długość pobytu edukacyjnego w gospodarstwie agroturystycznym w opinii uczniów z różnych miast województwa lubelskiego
Źródło: badania własne

Oceniając dotychczas uprawianą turystykę szkolną, średnio 46% uczniów twierdziło, że były to wyjazdy tylko rekreacyjno-rozrywkowe, zaledwie 12% badanych zauważyło w tych wyjazdach działania edukacyjne (tab. 4). W innych badaniach uzyskano podobne wyniki, bowiem 59% uczniów widziało

w turystyce szkolnej tylko funkcję rozrywkowo-rekreacyjną, a zaledwie 4% dostrzegło w omawianych wycieczkach elementy edukacyjne¹⁰.

RYSUNEK 6. Zapotrzebowanie na wyjazdy edukacyjne do gospodarstw agroturystycznych w opinii uczniów szkół ponadgimnazjalnych z różnych miast województwa lubelskiego
Źródło: badania własne

RYSUNEK 7. Kwota pieniężna jaką mogą otrzymać miesięcznie uczniowie od rodziców na programy edukacyjne organizowane przez szkołę w gospodarstwach agroturystycznych
Źródło: badania własne

¹⁰ Sawicki B.: Perspektywy rozwoju elementów edukacji i wychowania młodzieży licealnej w agroturystyce i sylwanoturystyce. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu 2007.

Biorąc pod uwagę wyżej prezentowane wyniki badań należałoby się tutaj zastanowić nad przygotowaniem zarówno programu wycieczek szkolnych jak i doboru dydaktyków oraz opiekunów realizujących program.

Mniejsze zróżnicowanie odpowiedzi obserwowano pytając o długość pobytów edukacyjnych w gospodarstwach agroturystycznych. Od 35 do 47% uczniów chciałoby mieć 8-godzinne wyjazdy. Średnio zaledwie 25% uczniów preferowało 2-3-godzinne wyjazdy turystyczno-edukacyjne. Stwierdzono, że największa grupa uczniów (średnio 52%) preferująca wyjazdy 2-dniowe pochodziła z Lublina. Prawdopodobnie mieszkając w dużym mieście bardziej tęsknili za otwartym krajobrazem i innym otoczeniem (tab. 5).

Pod względem częstotliwości wyjazdów edukacyjnych największa grupa uczniów (średnio 50%) wybrała opcję raz w miesiącu (rys. 6). Ciekawie przedstawia się sprawa odpłatności za turystyczne wyjazdy edukacyjne (tab. 7). Otóż średnio zaledwie 14% uczniów deklaroowało możliwość otrzymania od rodziców 120 zł miesięcznie, 24% - 90 zł. Największa grupa uczniów (średnio 33%) mogła otrzymać 60 zł miesięcznie, a średnio badanej populacji deklaroowało tylko 60 zł na opłaty za wyjazdy edukacyjno-turystyczne. Warto zauważyć, że najliczniejszy odsetek młodzieży deklaruującej odpłatność na poziomie 90-120 zł miesięcznie zamieszkiwał w Lublinie.

Niniejszych badań nie można przeceniać ale należy traktować je jako pilotażowe. Pozostaje tu wiele spraw do rozwiązania. Dla przykładu należałoby pozostawić następujące pytania:

- Czy nauczyciele są przygotowani do opracowania programów edukacyjnych w terenie?
- Kto będzie te programy oceniał?
- Czy nauczyciele realizujący owe programy będą szczególnie wynagradzani?
- Kto będzie się zajmował koordynacją programów ma linii szkoła-gospodarstwa agroturystyczne.

W powyższej sytuacji należałoby określić grupy interesu turystyczno-edukacyjnego i poprowadzić działania pilotażowe. Na temat współpracy takich grup pozytywnie wypowiadają się Nawrot oraz Zmysłony¹¹.

Wnioski

1. Z obserwacji prowadzonych w gospodarstwach agroturystycznych nastawionych na przyjmowanie wycieczek szkolnych wynika, że wśród młodzieży jest zapotrzebowanie na taki rodzaj usług.

¹¹ L. Nawrot, P. Zmysłony: Współpraca grup interesu w polskich regionach turystycznych. W: S. Wodejko (red.): Gospodarka turystyczna a grupy interesu. Wyd. SGH, Warszawa 2006.

2. Przeprowadzone badania potwierdzają duże zainteresowanie uczniów szkół licealnych programami edukacyjnymi z różnych przedmiotów realizowanych w gospodarstwach agroturystycznych.
3. Sprawą otwartą pozostaje cała sfera organizacyjna tego typu turystyki oraz sprawa odpłatności. Prawdopodobnie szkoły powinny zadbać o środki finansowe umożliwiające części uczniów uczestnictwo w omawianych programach szkolnych realizowanych podczas wyjazdów turystycznych na obszary wiejskie.

Literatura

- Gumowski A.: Zadania dydaktyczno-wychowawcze krajoznawstwa i turystyki wynikające z podstaw programowych. W: Gordon A. (red.), Krajoznawstwo i turystyka w szkole. Wyd. Zarząd Główny PTTK, Warszawa 2003.
- Kurdybacha Ł.: Historia wychowania. PWN, Warszawa 1965.
- Marks M., Jaszczak A., Marks E.: Relacje między agroturystyką a edukacją środowiskową. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu, Poznań 2007.
- Nawrot Ł., Zmysłony P.: Współpraca grup interesu w polskich regionach turystycznych. W: Wodejko S. (red.): Gospodarka turystyczna a grupy interesu. Wyd. SGH, Warszawa 2006.
- Ożga W.: Turystyka edukacyjna jako realizacja oczekiwań lasów państwowych wobec sylwanoturystyki. W: Wodejko S. (red.): Gospodarka turystyczna a grupy interesu. Wyd. SGH, Warszawa 2006.
- Przeclawski K.: Człowiek a turystyka, zarys socjologii turystyki. Wyd. Albis, Kraków 1996.
- Sawicki B.: Perspektywy rozwoju elementów edukacji i wychowania młodzieży licealnej w agroturystyce i sylwanoturystyce. Wyd. Akademii Rolniczej w Poznaniu 2007.
- Sawicki B.: Agroturystyka w aktywizacji obszarów wiejskich. Wyd. InterGraf, Lublin 2007.
- Turos L.: Turystyka w edukacji. Oficyna YPSYLON, Warszawa 1996.

Streszczenie

Prowadzono badania wśród uczniów szkół ponadgimnazjalnych w dwóch miastach powiatowych oraz jednym wojewódzkim. Stosowano metodę sondażu diagnostycznego. Stwierdzono, że uczniowie są żywo zainteresowani programami edukacyjnymi z różnych przedmiotów realizowanych w warunkach turystyki na obszarach wiejskich. Pozostaje jednak wiele pytań otwartych dotyczących spraw programowo-organizacyjnych w tego typu edukacji.

Summary

A survey was conducted among the students of post-primary schools in 2 county towns and 1 provincial city. The method used in the research was based on the survey. The conclusions drawn from it show that students are interested a great deal in educational programmes from various subjects realized in tourist conditions in the rural environment. However, there are still many open questions that concern the matters of programme and organisational nature of this kind of education.

Agata Balińska

Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Potencjał turystyczny gminy Hrubieszów i możliwości jego wykorzystanie w rozwoju agroturystyki

Wstęp

Hrubieszów to malowniczo położona i bogata w walory przyrodnicze i kulturowe gmina województwa lubelskiego. Zdominowanie przez funkcję rolniczą powoduje, że jest dobrym polem dla rozwoju agroturystyki. O rozwoju agroturystyki (podobnie jak innych rodzajów turystyki) decyduje bardzo wiele czynników ekonomicznych i pozaekonomicznych, obiektywnych i subiektywnych. Jednym z takich czynników jest potencjał turystyczny, a więc czynnik pozaekonomiczny, podażowy i w dużej mierze obiektywny. Poddając analizie potencjał turystyczny badanej gminy postawiono następujące problemy badawcze:

- Jakie elementy budują potencjał turystyczny gminy Hrubieszów?
- W jaki sposób / w jakim stopniu potencjał turystyczny wykorzystywany jest w rozwoju agroturystyki?

Dla uzyskania odpowiedzi na postawione pytania dokonano analizy walorów turystycznych i zagospodarowania turystycznego badanej gminy, w tym ofert gospodarstw agroturystycznych.

Przeanalizowano wyniki badań empirycznych przeprowadzonych wśród wszystkich osób prowadzących działalność agroturystyczną (7 osób) oraz mieszkańców gminy, którzy nie są zaangażowani w żadną działalność turystyczną (44 osoby). Badania przeprowadzone zostały z wykorzystaniem kwestionariusza wywiadu (wśród właścicieli gospodarstw agroturystycznych) i ankiety (wśród pozostałych mieszkańców gminy). Badania przeprowadzono w sierpniu w 2007 roku¹.

Potencjał turystyczny w świetle literatury przedmiotu

W literaturze przedmiotu nie ma zgodności co do zakresu definicji potencjału turystycznego. Dla potrzeb niniejszego referatu autorka przyjęła, iż są „wszystkie elementy środowiska przyrodniczego oraz zachowania człowieka, które mogą być

¹ Badania przeprowadzono w ramach projektu 2P06R09628.

wykorzystywane do uprawiania turystyki bądź do zajmowania się turystyką”². Składniki potencjału turystycznego dzielone są na dwie grupy, tj. zasoby strukturalne i funkcjonalne. Do pierwszej grupy zaliczamy wszystko to, co bezpośrednio użytkuje i z czego korzysta turysta. Są to więc:

- walory przyrodnicze,
- walory antropogeniczne,
- infrastruktura turystyczna (baza noclegowa, baza gastronomiczna, sieć i środki transportu, infrastruktura towarzysząca),
- infrastruktura paraturystyczna, z której korzystają również uczestnicy ruchu turystycznego (np. sklepy, urzędy pocztowe, stacje benzynowe).

Podział walorów turystycznych na przyrodnicze i antropogeniczne dokonany jest w oparciu o kryterium pochodzenia walorów. Do walorów antropogenicznych zaliczamy zarówno elementy kultury ożywionej, jak i nieożywionej. Mogą być one historyczne i współczesne. Z kolei w oparciu o kryterium funkcji walory turystyczne dzielimy na: wypoczynkowe (obszary ciekawe krajobrazowo o niskim stopniu urbanizacji, korzystnym klimacie), krajoznawcze (osobliwości przyrody, dobra kultury materialnej i niematerialnej, współczesne osiągnięcia cywilizacyjne, itp.), specjalistyczne (cechy środowiska przyrodniczego, które pozwalają na uprawianie różnych form czynnego wypoczynku). Infrastruktura turystyczna nazywana jest często zagospodarowaniem turystycznym i podobnie, jak inne elementy tej grupy może mieć charakter stały i sezonowy.

W literaturze przedmiotu oraz w języku potocznym często używa się terminów: zasoby turystyczne i atrakcje turystyczne. Jaka jest zależność pomiędzy tymi terminami a potencjałem turystycznym?

Zasoby turystyczne to występujące w danym miejscu elementy środowiska przyrodniczego i dzieła rąk człowieka, które dopiero po rozbudzeniu zainteresowania wśród turystów stają się walorami turystycznymi. Tak więc zasoby to kategoria obiektywna. Ich pozytywna ocena przez turystów powoduje, że stają się walorami turystycznymi (kategoria subiektywna) i budują potencjał turystyczny.

Atrakcyjność turystyczna to „występowanie pewnej cechy charakterystycznej, przyciągającej turystów na pewne tereny dzięki walorom krajobrazu naturalnego, klimatu, pomników historii, a także różnych interesujących obiektów zagospodarowania przestrzennego”³. Z uwagi na cechy psychofizyczne odbiorców, tak rozumiana atrakcyjność ma znaczenie względne. Dlatego też atrakcyjność turystyczna rozumiana jest w trzech znaczeniach:

- jako wynik różnego rodzaju klasyfikacji i kategoryzacji,
- jako wynik określonej techniki oceniania,
- jako wynik subiektywnego postrzegania.

² J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt turystyczny albo jak organizować poznawanie świata. UŁ, Łódź 2002, s. 31.

³ A. Kowalczyk: Geografia turystyki. PWN, Warszawa 2002, s. 36.

Wynika z tego, że atrakcje turystyczne różnią się między sobą, ale mają dwie cechy wspólne. Po pierwsze – aktywizują ludzi jako miejsca realizacji różnych formy rekreacji czy edukacji poza swoim codziennym środowiskiem. Po drugie – są powszechnie dostępne⁴. W literaturze występuje kilka klasyfikacji atrakcji turystycznych. R. Davidson dzieli je na⁵:

- walory naturalne – krajobraz, klimat, plaża, morze, wulkany, parki, ogrody, jeziora, góry, rzeki,
- atrakcje historyczne i kulturalne będące dziełem człowieka - obiekty budowlane, zabytki architektoniczne, muzea, wykopaliska archeologiczne, muzyka, sztuka, obyczaje, tradycja, folklor, rzemiosło ludowe, imprezy artystyczne,
- urządzenia sportowe – centra rekreacyjne, ośrodki żeglarskie, lodowiska, pola golfowe, stoki narciarskie, korty tenisowe, baseny kąpielowe,
- rozrywka – kluby nocne, tory wyścigowe, parki rozrywki, tereny wystawowe,
- transport i przejazdy – kolej parowa, kolejki linowe, statki,
- zakupy – kompleksy rekreacyjno-handlowe, bazy orientalne, hipermarkety, sklepy wolnocelowe.

Można przyjąć, iż obszar uważany za atrakcyjny, a więc taki w którym zlokalizowane są atrakcje turystyczne posiada istotny potencjał turystyczny.

Drugi składnik potencjału turystycznego, czyli zasoby funkcjonalne to różnego typu uwarunkowania rozwoju turystyki, czyli⁶:

- ekonomiczne (np. możliwości pozyskania kredytu, ceny, kursy walut),
- polityczne (np. przepisy wizowe),
- kulturowe (tradycje wypoczynku, ale również elementy stanowiące niematerialne walory kulturowe np. zwyczaje, obrzędy, święta religijne lub narodowe, elementy kultury mniejszości narodowych)
- społeczno-demograficzne (struktura demograficzna, poziom wykształcenia, zasoby wolnej siły roboczej),
- psychologiczne (percepcja obszaru przez turystów i ludność miejscową),
- technologiczne (nowoczesne technologie budowlane, elektroniczne formy płatności, komputerowe systemy rezerwacji miejsc),
- ekologiczne (utyliczacja odpadów, oczyszczalnie ścieków).

Składniki funkcjonalne potencjału turystycznego stanowią równocześnie zbiór uwarunkowań i czynników rozwoju turystyki.

⁴ B. Richards: Marketing atrakcji turystycznych. POT, 2003, s. 13.

⁵ G. Gołembski (red.): Kompendium wiedzy o turystyce. PWN 2002, s. 66. Por: W.W. Gaworecki, Turystyka. PWE 2000, B. Richards: Marketing, op. cit.

⁶ Por. J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk: Produkt ..., op. cit. s. 31-33.

Ocena potencjału turystycznego narażona na pewne trudności, co wynika z faktu, iż niektóre elementy są trudno mierzalne i wymagają zastosowania badań jakościowych. Z punktu widzenia turystów najważniejszym elementem potencjału turystycznego są walory turystyczne, które najczęściej decydują o kierunku migracji turystycznej. Pozostałe elementy uzupełniają je i pozwalają na pełne wykorzystanie przez turystów.

Ogólna charakterystyka gminy Hrubieszów

Gmina Hrubieszów to najbardziej na wschód wysunięty obszar Polski. Położona jest w południowo-wschodniej części województwa lubelskiego w powiecie hrubieszowskim. Średnia odległość z terenu gminy do Lublina wynosi około 130 km. Bezpośrednie sąsiedztwo gminy stanowi granica państwa z Ukrainą, przebiegająca wzdłuż rzeki Bug.

Przez teren gminy przebiega granica dwóch jednostek fizjograficznych: Grzędy Horodelskiej i Kotliny Hrubieszowskiej.

Historia Hrubieszowa sięga VII n.e., okresu osadnictwa słowiańskiego. Intensywny rozwój Hrubieszowa, zwanego Rubieszowem, rozpoczął się w 1400 roku, kiedy to król Władysław Jagiełło ulokował tu miasto na prawie magdeburskim, rozkazał zbudować zamek oraz przeniósł sąd pograniczny. Z uwagi na swoje położenie teren ten często zmieniał właścicieli i przynależność państwową. Po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku utworzono województwo lubelskie, w skład którego wchodził powiat hrubieszowski. W kolejnych latach niektóre wsie zmieniały swoją przynależność gminną i powiatową, a w obecnym zasięgu terytorialnym powiat hrubieszowski funkcjonuje od 1 stycznia 1999 roku.

Hrubieszów jest typową gminą rolniczą z dominacją gleb klasy II, III, IV. Po II wojnie światowej funkcjonowały tu państwowe gospodarstwa rolne, które po zmianach ustrojowych przeszły w ręce prywatne zmieniając charakter rolnictwa i społeczności wiejskich.

Teren gminy Hrubieszów obejmuje obszar 25920 ha i zamieszkanym jest przez około 11.6 tys. osób (udział osób w wieku produkcyjnym jest na poziomie 56%), a gęstość zaludnienia wynosi 45 osób/km² (średnia dla powiatu hrubieszowskiego to 56 osób/km²). Hrubieszów należy do najsłabiej zaludnionych gmin w województwie lubelskim oraz w Polsce. Oficjalna stopa bezrobocia wynosi 15%, ale z uwagi na znaczny rozmiar bezrobocia ukrytego nie odzwierciedla ona rzeczywistej sytuacji na rynku pracy. Niemal 27% zarejestrowanych bezrobotnych stanowią osoby do 25 roku życia. Na terenie gminy brak jest zakładów produkcyjnych, które mogłyby zagospodarować nadwyżkę siły roboczej, a istniejące małe obiekty handlowo-usługowe opierają się na przedsięwzięciach rodzinnych i samozatrudnieniu.

Władze Hrubieszowa widzą możliwości rozwoju tego terenu w turystyce, czego dowodem jest *Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Hrubieszów na lata 2004-2013*, w którym przewidziano następujące inwestycje turystyczne⁷:

- budowa trzech wież widokowych,
- adaptacja budynku szkoły podstawowej w Husynnem na potrzeby sezonowego schroniska młodzieżowego,
- budowa „Chaty Gotów” i przystosowanie stanowisk archeologicznych w Masłomęczu do zwiedzania przez turystów,
- budowa muzeum wsi hrubieszowskiej w Moniatyczach,
- budowa przystani dla turystów w Lasku Czumowskim,
- budowa ośrodka sportowo-wypoczynkowego w Czumowie,
- budowa trasy turystycznej,
- budowa rekreacyjnego zbiornika wodnego w Moniatyczach,
- budowa toru saneczkowego i wyciągu narciarskiego w Husynnem,
- budowa zbiornika retencyjnego do celów rekreacyjnych w Obrowcu,
- budowa rekreacyjnego zbiornika wodnego w Szpikołosach.

Władze gminy zaangażowały się również w działalność w ramach Stowarzyszenia Hrubieszowsko – Mireckiego „Lepsze Jutro”. Ta Lokalna Grupa Działania powstała w ramach Pilotażowego Programu Leader+ schemat I. Aktualnie stowarzyszenie realizuje projekt w ramach programu Leader+ schemat II, o nazwie „Śladami Gotów”- *Pradzieje Ziemi Hrubieszowskiej Elementem Europejskiego Dziedzictwa Kulturowego*.

Walory turystyczne gminy Hrubieszów

Główne walory przyrodnicze gminy to lasy i grunty leśne zajmujące powierzchnię ponad 3 tysięcy ha, czyli 11,8% ogólnej powierzchni gminy. Na terenie gminy występuje wielka różnorodność fauny i flory, między innymi:

- 903 gatunki roślin naczyniowych, w tym 43 objęte ochroną prawną,
- 232 gatunki bezkręgowców,
- 12 gatunków ryb,
- 9 chronionych gatunków płazów,
- kilkadziesiąt gatunków ptaków, w tym między innymi zimorodek, derkacz;
- 39 gatunków ssaków, w tym między innymi zapisany w Polskiej Czerwonej Księdze Zwierząt suseł perełkowany.

Walory przyrodnicze gminy objęte są ochroną prawną w ramach Strzeleckiego Parku Krajobrazowego (należy on do sieci NATURA 2000), Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu, Użytku Ekologicznego „Błonia Nadbużańskie”. Wartym zaznaczenia walorem przyrodniczym jest również

⁷ Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Hrubieszów na lata 2004-2013. www.hrubieszow-gmina.pl.

rzeka Bug, która jest jedną z nielicznych rzek w Europie o nieuregulowanym korycie. Na odcinku Kryłów – Czumów – Gródek - Horodło rzeka stanowi wschodnią granicę Nadbużańskiego Obszaru Chronionego Krajobrazu. W miejscowości Ślipcze następuje przełom Bugu, co dodaje uroku miejscowemu krajobrazowi. Wody Bugu obfitują w wiele gatunków ryb, żerują tu między innymi bobry, bociany, czaple siwe.

Walory antropogeniczne gminy Hrubieszów są konsekwencją położenia i burzliwej historii tego obszaru. Zlokalizowany w dolinie rzeki Huczwy Hrubieszów zachował dawny układ urbanistyczny. Przez stulecia swego istnienia (od nadania praw miejskich w 1400 roku), aż do wybuchu II wojny światowej było to miasto wielokulturowe, w którym obok Polaków osiedlali się Rusini i Żydzi. Świadczy o tym około 50 zachowanych zabytkowych budowli. Do najciekawszych należą:

- kościół św. Mikołaja z połowy XVIII wieku z XVII-wiecznym obrazem Matki Boskiej z Dzieciątkiem,
- cerkiew prawosławna z drugiej połowy XIX wieku,
- barokowa plebania z 1746 roku, w której w 1847 roku przyszedł na świat Bolesław Prus,
- dworek Du Chateau należący przez pokolenia do znanej hrubieszowskiej rodziny potomków żołnierza napoleońskiego,
- pochodzące z XIX wieku dworki Golakowskich i Kisewetterów,
- dawna cerkiew grekokatolicka (obecnie kościół rzymskokatolicki) z przełomu XVIII i XIX wieku.

Nie zachował się niestety dom rodzinny prof. W. Zina, w którym od 1918 roku mieszkał Bolesław Leśmian. Jego pobyt w Hrubieszowie zaowocował wydanym w 1920 roku tomem wierszy „Łąka”.

Ciekawą miejscowością nieopodal Hrubieszowa jest sięgająca XIV wieku wieś Strzyżów, gdzie znajduje się cukrownia z 1899 roku, XVIII wieczny neobarokowy pałac należący do Lubomirskich, drewniany kościół (pierwotnie cerkiew grekokatolicka, a po jej likwidacji prawosławna) z 1817 roku.

Warte zobaczenia są również:

- grodzisko w Gródku ze śladami osadnictwa sięgającymi 3100-2500 roku p.n.e. oraz kurhan z XI wieku zwany Księżycową Mogiłą;
- cmentarzysko i osada Gotów z II-IV w. n.e. w miejscowości Masłomęcz;
- pałacyk w Czumowie z II połowy XIX wieku;
- dwór w Moroczynie z XIX wieku;
- pozostałości (tj. zarządcówka, kuźnia, dom pierwszego prezesa Józefa Grotthusa, pozostałości parku) po dawnym Towarzystwie Rolniczym Hrubieszowskim, założonym w Dziekanowie w 1816 roku przez Stanisława Staszica,
- liczne obiekty sakralne, np. kościoły drewniane w miejscowościach Moniatyce, Szpikolocy, Janki, cerkwie liczne cmentarze i kapliczki.

Na terenie gminy wyznaczona jest trasa turystyczna „kapliczkami znaczone”, która przebiega przez Teptiuków, Moroczyn, Szpikołosy, Annopol, Kułakowice Trzecie, Obrowiec. Przebiegają też tędy cztery oznakowane trasy turystyczne:

- szlak Nadbużański (Kózki-Hrubieszów, Dołhobyczów);
- Nadbużański Szlak Rowerowy (Janów Podlaski – Hrubieszów);
- Ścieżka historyczno-przyrodnicza „Królewski Kąt” (Gródek - Czumów);
- Nadbużański Tramp – lokalna trasa wyznaczona celem pokazania najciekawszych miejsc typu przełom Bugu czy tajemnicze kurhany położone przy drodze prowadzącej wzdłuż Bugu.

Zagospodarowanie turystyczne gminy Hrubieszów

Infrastruktura turystyczna gminy jest bardzo uboga. Na terenie gminy Hrubieszów działa 7 gospodarstw agroturystycznych i jedno pole namiotowe. Gospodarstwa są zróżnicowane pod względem areалу od 1 do 22 ha użytków rolnych. Sami właściciele⁸ pozycję swoich gospodarstw na tle wsi określają jako dobrą i przeciętną. W gospodarstwach prowadzona jest zróżnicowana produkcja roślinna i zwierzęca. Wyłącznie na własne potrzeby produkuje tylko jedno z badanych gospodarstw, a dwa kolejne głównie na rynek.

Wszystkie gospodarstwa dysponują łącznie liczbą 42 miejsc noclegowych i oferują podstawową ofertę wypoczynku (nocleg, wyżywienie, cisza, spokój, kontakt z przyrodą). Dodatkowo właściciel jednego z gospodarstw jest myśliwym i włączył udział w polowaniu do oferty wypoczynku. W innym gospodarstwie jest możliwość rekreacji konnej, a w kolejnym nauki wypieku chleba. W ofertach wszystkich gospodarstw wymieniane są walory przyrodnicze i antropogeniczne, które występują w okolicy gospodarstw (przede wszystkim Masłomęcz i Gródek). Wszyscy gospodarze przyznali, iż po wprowadzeniu działalności agroturystycznej zarówno w domu, jak i jego otoczeniu wprowadzili zmiany, które polegały przede wszystkim na większej dbałości o estetykę. W przypadku produkcji rolniczej brak było radykalnych zmian, a tylko jedno gospodarstwo przestawiło się na mniej pracochłonne uprawy.

Wyniki badań empirycznych

W badaniu wzięły udział dwie grupy respondentów: właściciele gospodarstw agroturystycznych oraz mieszkańcy gminy, którzy nie są zaangażowani w działalność turystyczną.

⁸ Informacje o gospodarstwach uzyskano w trakcie wywiadu.

Ogólna charakterystyka badanych

Wśród badanych mieszkańców gminy, którzy nie są zaangażowani w działalność turystyczną przeważały osoby młode (do 30 roku życia), co w dużej mierze warunkuje wysoki poziom wykształcenia badanych (na wykształcenie wyższe wskazało 20 osób, a na średnie 18).

Ponad połowa badanych nie prowadziła gospodarstwa rolnego.

TABELA 1. Charakterystyka badanych mieszkańców gminy Hrubieszów nie związanych z turystyką i ich gospodarstw

Wyszczególnienie	Ogółem	
	N = 44	%
Płeć		
• kobieta	30	68,2
• mężczyzna	12	27,3
• brak odpowiedzi	2	4,5
Wiek (lata):		
• do 30	27	61,4
• 31-40	7	15,9
• 41-50	5	11,4
• powyżej 50	2	4,5
• brak odpowiedzi	3	6,8
Wykształcenie:		
• niepełne podstawowe	0	0
• podstawowe	0	0
• zasadnicze	0	0
• średnie	18	40,9
• niepełne wyższe	5	11,4
• wyższe	20	45,4
• brak odpowiedzi	1	2,3
Kierunek wykształcenia:		
• rolnicze	4	9,1
• pozarolnicze	36	81,8
• brak odpowiedzi	4	9,1
Liczba osób w rodzinie:		
• 3 i mniej	27	61,4
• 4	11	25,0
• 5	1	2,3
• 6 i więcej	5	11,4
w tym:		
• dzieci do 15 roku życia	20	45,5
• emeryci	17	38,6
Wielkość gospodarstwa (ha):		
• 1,0 - 2,0	4	9,1
• 2,1 - 4,99	1	2,3
• 5,0 - 6,99	2	4,5
• 7,0 - 9,99	3	6,8
• powyżej 10	10	22,7
• brak	24	54,5

Wykorzystanie produktów z gospodarstwa:		
• tylko na własne potrzeby	8	18,2
• na własne potrzeby i na rynek	16	36,4
• głównie na rynek	5	11,4
• brak odpowiedzi	15	34,0
Główne źródła dochodu rodziny:		
• gospodarstwo rolne	15	34,0
• działalność pozarolnicza	5	11,4
• praca najemna	10	22,7
• świadczenia społeczne	8	18,2
• praca za granicą	2	4,5
• inne	4	9,1
Korzystanie ze środków UE:		
• tak	26	59,1
• nie	13	29,5
• brak odpowiedzi	5	11,4
Sytuacji finansowa rodziny:		
• bardzo dobra	3	6,8
• dobra	15	34,0
• przeciętna	21	47,8
• zła	5	11,4
• bardzo zła	0	0,0

Źródło: wyniki badań własnych

Druga grupa badanych to osoby prowadzące działalność agroturystyczną (7 osób). Przeciętny wiek w tej grupie był na poziomie 54 lata (najmłodszy respondent w wieku 46, a najstarszy 61 lat). Wszystkie osoby legitymowały się wykształceniem średnim. Dwoch respondentów rozpoczęło działalność agroturystyczną w roku poprzedzającym badania (tj. 2006 r.), a pozostali prowadzą odpowiednio od: 3, 4, 5, 7 i 9 lat. Ciekawe wydaje się to, iż jako główne źródło dochodu w swoim gospodarstwie domowym badani wskazywali na świadczenia społeczne, dochód z gospodarstwa rolnego, pozarolniczą działalność gospodarczą, a dopiero w dalszej kolejności na agroturystykę. Zdaniem badanych rozpoczęcie działalności agroturystycznej raczej nie miało wpływu na ich sytuację finansową (tylko jeden z badanych odnotował poprawę sytuacji finansowej po rozpoczęciu działalności agroturystycznej).

Ocena potencjału turystycznego przez badanych

Mieszkańcy gminy wydają się być najlepszym źródłem informacji na temat zasobów turystycznych obszaru, na którym mieszkają. Respondenci niezaangażowani w działalność turystyczną zostali poproszeni o ocenę atrakcji turystycznych gminy oraz wskazanie czynników, które ich zdaniem przyciągają i zniechęcają turystów do odwiedzenia gminy.

TABELA 2. Ocena atrakcji turystycznych gminy przez respondentów nie zaangażowanych w działalność turystyczną

Czynnik	Suma ocen	Średnia ocena
Przyroda – rzeki, lasy	184	4,2
Spokój	174	3,9
Czyste powietrze	174	3,9
Zabytki architektury	130	2,9
Pomniki przyrody	114	2,6
Położenie przygraniczne gminy	145	3,3
Zaplecze sportowo-rekreacyjne	87	2,0
Inne	5	0,1

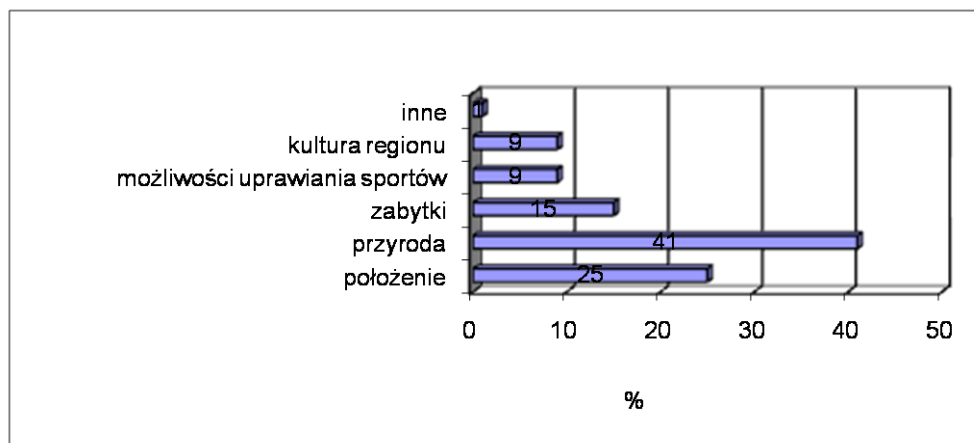
Źródło: badania własne

Oceny dokonano w skali od 0 do 5, gdzie 5 – ocena najwyższa, 0 – ocena najniższa

Zdaniem mieszkańców gminy największą atrakcją turystyczną tego terenu jest przyroda, a najslabiej oceniono zaplecze sportowo- rekreacyjne, które jest w szcążkowym stadium rozwoju.

Warto podkreślić, iż znakomita większość badanych (29 osób, tj. 66%) widziała szanse gminy w rozwoju turystyki. Uzasadniając swoją odpowiedź twierdzili, że warto wykorzystać bogate walory przyrodnicze tego terenu.

Zdaniem respondentów elementem szczególnie przyciągającym turystów jest przyroda.

RYSUNEK 1. Czynniki przyciągające turystów do odwiedzenia gminy w opinii badanych nie zaangażowanych w działalność turystyczną (%)

Źródło: badania własne

Z kolei do czynników zniechęcających turystów do przyjazdu zaliczono słabo rozwiniętą infrastrukturę turystyczną, szczególnie bazę noclegową.

TABELA 3. Czynniki zniechęcające turystów do odwiedzenia gminy w opinii badanych nie zaangażowanych w działalność turystyczną

Czynniki	Suma ocen	Średnia ocena
Niewielka liczba miejsc noclegowych	137	3,1
Słabo rozwinięta sieć gastronomiczna	124	2,8
Brak poczucia bezpieczeństwa	57	1,3
Słabo rozwinięta sieć komunikacyjna	127	2,9
Zanieczyszczone zbiorniki wodne	76	1,7
Brak możliwości ciekawego spędzenia czasu	98	2,2
Przygraniczne położenie	38	0,9
Brak wydawnictw (typu przewodniki)	62	1,4

Źródło: badania własne

Oceny dokonano w skali od 0 do 5, gdzie 5 – czynnik najbardziej zniechęcający, 0 – czynnik neutralny

Warte podkreślenia jest to, iż przygraniczne położenie nie jest traktowane jako zagrożenie, a raczej atrakcja gminy.

Zdaniem badanych pierwszym krokiem do rozwoju turystyki powinna być promocja i reklama (taką odpowiedź wskazało 26 badanych) oraz poprawa jakości dróg, chodników, zorganizowanie punktu informacji turystycznej oraz poprawa czystości i estetyki wsi (po 21 wskazań).

Zdaniem osób prowadzących gospodarstwa agroturystyczne turyści obok walorów przyrodniczych i kulturowych cenią również atmosferę panującą w gospodarstwie, życzliwość i zainteresowanie, jakim obdarzają ich kwaterodawcy.

TABELA 4. Czynniki do których turyści przywiązują największą uwagę (w opinii osób prowadzących działalność agroturystyczną)

Wyszczególnienie	Ogólna ocena	Średnia ocena
Walory przyrodnicze	23	4,6
Walory kulturowe	22	4,4
Standard zakwaterowania	17	3,4
Własna łazienka	20	4,0
Regionalny charakter w wystroju	12	2,4
Wyżywienie	23	4,6
Kuchnia regionalna	17	3,4
Dostępność komunikacyjna	10	2,0
Bezpieczeństwo	21	4,2
Organizacja czasu wolnego	17	3,4
Stosunek kwaterodawców do turystów	25	5,0
Stosunek innych mieszkańców do turystów	18	3,6

Źródło: badania własne

Oceny dokonano w skali od 0 do 5, gdzie 0 – nieważne, 5 – bardzo ważne

Bogate walory kulturowe tego obszaru traktowane są przez respondentów, szczególnie osoby nie związane zawodowo z turystyką, jako mniej ważne. Ich znajomość przez badanych, co wynikało z ankiet, wywiadów i rozmów swobodnych, jest też niewielka. Tymczasem wydaje się, że to właśnie obiekty

świadczące o bogatej historii tego obszaru, zwyczaje, obrzędy, kuchnia tworzą główną oś potencjału turystycznego gminy Hrubieszów.

Podsumowanie

Potencjał turystyczny, podobnie jak atrakcyjność turystyczna to terminy, które w literaturze przedmiotu nie są postrzegane jednoznacznie. Liczne próby klasyfikacji pozwoliły na wyłonienie stałej grupy elementów, które w istotny sposób wpływają na atrakcyjność turystyczną danego miejsca czy inaczej mówiąc budują jego potencjał turystyczny. Do elementów tych zaliczamy walory turystyczne i zagospodarowanie turystyczne. Nie jest to jednak wystarczający warunek rozwoju turystyki, w tym również agroturystyki. Duże znaczenie odgrywa położenie względem podstawowych ośrodków emisyjnych, zagospodarowanie walorów i ich promocja.

W gminie Hrubieszów, najwyżej ocenianym elementem potencjału turystycznego są walory przyrodnicze. W opinii autorki elementem zbyt słabo wykorzystywanym są walory antropogeniczne. Niedostatecznie rozwinięta jest również infrastruktura, która pozwoliłaby na właściwe wykorzystanie atrakcji tego obszaru.

Literatura

- Gołębski G. (red.): Kompendium wiedzy o turystyce. PWN 2002.
Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Hrubieszów na lata 2004-2013. www.hrubieszow-gmina.pl.
Kaczmarek J., Stasiak A., Włodarczyk B.: Produkt turystyczny albo jak organizować poznanie świata. UŁ, Łódź 2002.
Kowalczyk A.: Geografia turystyki. PWN, Warszawa 2002.
Rąkowski G.: Przewodnik. Polska egzotyczna cz. II, Oficyna Wydawnicza Rewasz, Pruszków 2006.
Richards B.: Marketing atrakcji turystycznych. POT, 2003
Różycki W.: W objęciach Huczwy. W: Gazeta Wyborcza. Turystyka nr 15(226).
Szczygieł R.: Terytorium powiatu Hrubieszowskiego od średniowiecza do współczesności. W kręgu kultury. Wojewódzki Ośrodek Kultury w Lublinie, nr 1 (4) 2006.

Streszczenie

W referacie podjęto próbę przybliżenia zagadnień związanych z potencjałem turystycznym. Zagadnienie to zaprezentowano w teorii oraz na przykładzie gminy Hrubieszów. Jest to gmina rolnicza, położona na wschodnim skraju województwa lubelskiego i całego kraju. Na jej terenie działa tylko 7 gospodarstw agroturystycznych.

W referacie zaprezentowano wyniki badań empirycznych, które zostały przeprowadzone wśród właścicieli działających gospodarstw agroturystycznych oraz pozostałych mieszkańców wsi (44 osoby).

Summary

The paper tries to present issues connected with tourist potential. This issue was showed in theory and on the example of Hrubieszów district. This is the rural district, located in eastern part of the lubelskie province and the own country. In the Hrubieszów district there are only 7 agrotourism farms.

The paper present also results of empirical research, which were conducted among owners of agrotourism farms and the others inhabitants of this district.

**Jolanta Jankowska, Grażyna Anna Ciepiela, Roman Kolczarek,
Jacek Sosnowski**
Instytut Agronomi
Akademia Podlaska

Potencjał agroturystyczny powiatu Mińsk Mazowiecki i jego wykorzystanie

Wstęp

W ostatnich latach dokonał się znaczny postęp w rozwoju agroturystyki w Polsce. Praktycznie w każdym regionie Polski funkcjonują gospodarstwa zajmujące się świadczeniem usług turystycznych. Agroturystyka jest realną alternatywą dla przeludnionej i bezrobotnej wsi, pozwala na stworzenie nowego rynku pracy i podniesienia ogólnego poziomu życia. Polska posiada korzystne warunki dla jej rozwoju. Dotyczy to zwłaszcza rejonów o niskim poziomie uprzemysłowienia i urbanizacji, słabych rolniczo, o dużym bezrobociu, ale posiadających korzystne walory przyrodniczo – krajobrazowe i kulturowe, które w dużym stopniu predysponują do świadczenia usług turystycznych.¹ Podjęcie działalności gospodarczej w tym zakresie stwarza możliwość pracy dla wszystkich członków rodziny prowadzących gospodarstwa rolne, a także innych osób zamieszkałych na terenach wiejskich. To dodatkowe, pozarolnicze źródło dochodów pochodzi z wynajmowania kwater, żywienia turystów oraz sprzedaży produktów rolnych.

Agroturystyka może, więc stać się szczególnie istotnym źródłem dochodów dla ludności posiadającej małe gospodarstwa rolne o małej skali produkcji rolniczej i niskim poziomie jej towarowości. Skupiska małych, rozdrobnionych gospodarstw są zlokalizowane między innymi we wschodniej i południowo-wschodniej części kraju, czyli na terenach atrakcyjnych geograficznie i krajobrazowo pod względem turystyczny².

Turystyka wiejska, głównie wakacyjna, oznacza spędzanie wolnego czasu w środowisku wiejskim. Agroturystyka jest formą turystyki wiejskiej ściśle związanej z rolnictwem, z funkcjonującym gospodarstwem rolnym.

¹J. Sosnowski, G. A. Ciepiela, K. Jankowski: Potencjał turystyczny powiatu łosickiego. W: Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich. Praca pod red. I. Sikorskiej-Wolak, Wyd. SGGW. Warszawa 2007.

² J. Jankowska, J. Sosnowski, G. A. Ciepiela, R. Kolczarek, Charakterystyka regionów turystycznych Mazowsza na przykładzie wybranych powiatów. W: Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich. Praca pod red. I. Sikorskiej-Wolak, Wyd. SGGW, Warszawa 2007.

S. Szarek³ definiuje agroturystykę jako formę wypoczynku odbywającego się w czynnym gospodarstwie rolnym. S. Medlik⁴ jest również podobnego zdania, że agroturystyka jest formą turystyki wiejskiej związanej z gospodarstwem wiejskim. Może być ona zorganizowana w różny sposób, jednak zawsze obejmuje zakwaterowanie, a także często również inne usługi turystyczne. Wiśniewski⁵ podaje, że agroturystyka jest jedną z form turystyki wiejskiej, która opiera się w swojej działalności na kilku podstawowych założeniach:

- realizowana i oparta jest na obszarach wiejskich;
- prowadzona jest w gospodarstwach wiejskich;
- oddaje specyfikę wiejskiego środowiska;
- tradycyjna jest w swoim charakterze⁶.

Jest to więc działalność prowadzona dodatkowo przez rolnika – kwaterodawcę i jego rodzinę, polegająca na przyjmowaniu gości (turystów), zakwaterowaniu, wyżywieniu oraz zapewnieniu rozrywki, prowadzona w czynnym gospodarstwie rolnym. Według M. Drzewieckiego⁷ agroturystyka jest formą wypoczynku odbywającego się na terenach wiejskich o charakterze rolniczym, oparta o bazę noclegową i aktywności rekreacyjne.

Agroturystyka jest niewątpliwie, zatem szansą rozwoju polskiej wsi. Możliwości jej rozwoju upatrywać należy w charakterze zagospodarowania przestrzennego kraju, czystości środowiska naturalnego, bogactwie walorów przyrodniczych i kulturowych, żywej wciąż kulturze ludowej i autentycznej gościnności mieszkańców wsi.

Celem niniejszej pracy jest ocena działalności agroturystycznej w powiecie Mińsk Mazowiecki.

Metodyka badań

Badaniom poddano 6 gospodarstw agroturystycznych w powiecie Mińsk Mazowiecki województwa mazowieckiego. Gospodarstwa do przeprowadzenia badań wybrano w sposób celowy⁸. Podstawowym kryterium wyboru jednostek badawczych było prowadzenie działalności agroturystycznej oraz lokalizacja obiektu badawczego.

Materiał źródłowy zebrano metodą wywiadu bezpośredniego, natomiast za narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz wywiadu ankietowego opracowany

³ S. Szarek, Zarys ekonomiki i organizacji gospodarstwa agroturystycznego. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2006.

⁴ S. Medlik: Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995

⁵ E. Wiśniewski: Szanse rozwoju agroturystyki. W: Marketing produktów turystycznych pod red. naukową M. Jalinika: Wyd. Politechniki Białostockiej, Białystok 2004.

⁶ B. Lane: Specyfika turystyki wiejskiej. W: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Warszawa 2001.

⁷ M. Drzewiecki: Podstawy agroturystyki. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Organizacyjnego, Bydgoszcz 2001.

⁸ B. Kopeć: Metoda badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. Skrypt AR we Wrocławiu 1983 nr 299 .

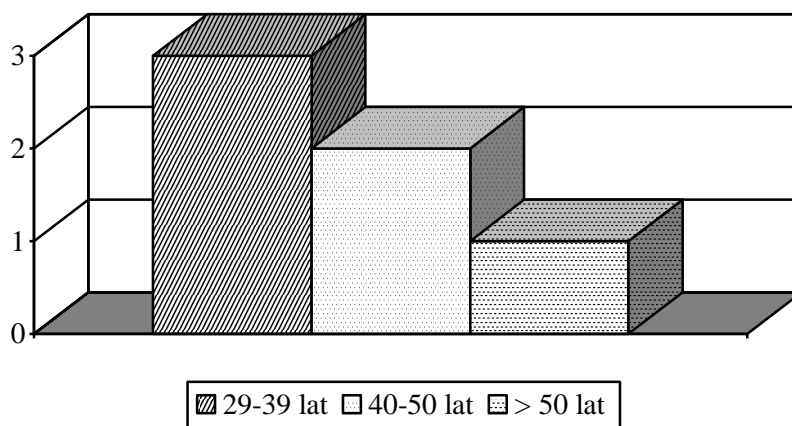
przez pracowników Katedry Łąkarstwa i Kształtowania Terenów Zieleni Akademii Podlaskiej. Zbieranie danych przeprowadzono w miesiącach od sierpnia do połowy września 2006 roku.

Dane opracowano na podstawie następujących zagadnień zawartych w kwestionariuszu ankietowym dotyczących:

1. danych społeczno – demograficznych właścicieli,
2. danych dotyczących gospodarstwa,
3. charakterystyki terenu, na którym znajduje się gospodarstwo,
4. atrakcji oferowanych turystom w czasie pobytu,
5. organizacji pobytu turystów w gospodarstwie,
6. danych dotyczących kwater.

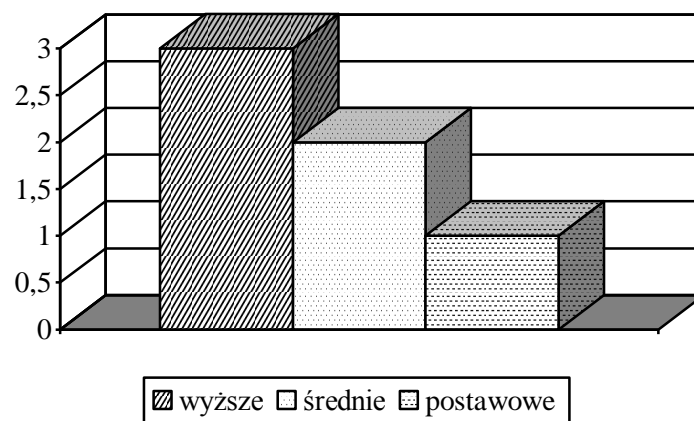
Omówienie wyników Dane społeczno-demograficzne

Ankietowane gospodarstwa agroturystyczne prowadzone są w 50% zarówno przez kobiety jak i mężczyzn. Z reguły są to osoby stosunkowo młode, gdyż właściciele trzech gospodarstw agroturystycznych nie przekroczyli 40 – tego roku życia, co przedstawiono na rysunku 1.

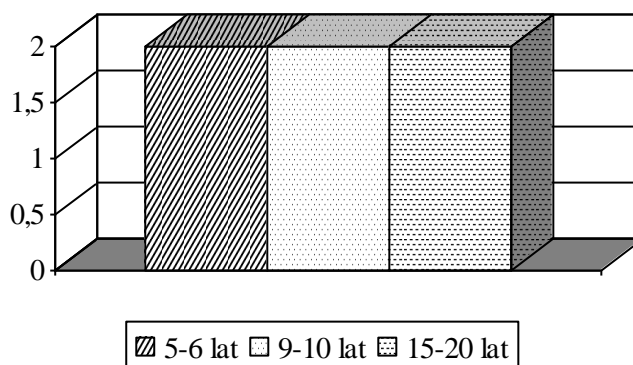
RYSUNEK 1. Struktura wieku właścicieli badanych gospodarstw
Źródło: badania własne

Analizując wykształcenie osób prowadzących gospodarstwa agroturystyczne stwierdzono, że w 3 gospodarstwach właściciele legitymują się wyższym wykształceniem, w 2 średnim i w 1 to osoby z wykształceniem podstawowym (rys.2).

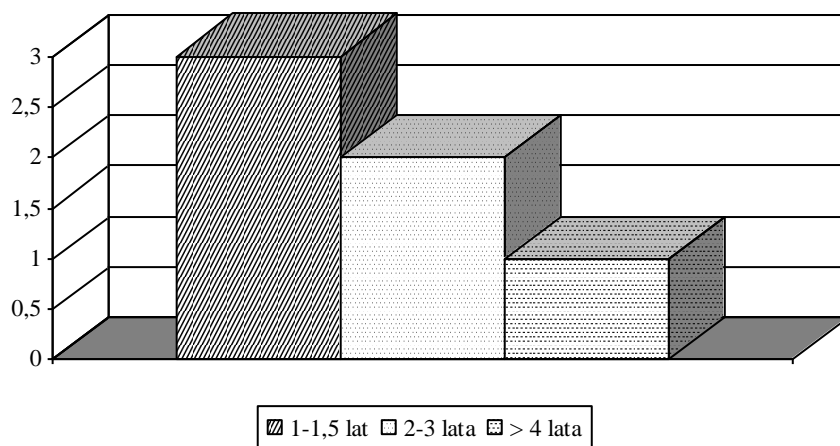
RYSUNEK 2. Zróżnicowanie wykształcenia właścicieli badanych gospodarstw
Źródło: badania własne

Większość badanych mieszka w powiecie Mińsk Mazowiecki od urodzenia, a 83% ankietowanych, gospodarstwa odziedziczyła po rodzicach. Czterech respondentów jest doświadczonymi rolnikami będącymi właścicielami gospodarstw rolnych od 9 -20 lat (rys.3), a dwóch badanych podaje, że są młodymi rolnikami i ich staż prowadzenia gospodarstwa rolnego wynosi 5 - 6 lat.

RYSUNEK 3. Staż prowadzenia gospodarstwa rolnego
Źródło: badania własne

Staż prowadzenia gospodarstw agroturystycznych wśród ankietowanych jest stosunkowo niewielki, bowiem aż w 5 tych gospodarstwach ta działalność funkcjonuje od 1 do 3 lat. Na rynku agroturystycznym w powiecie mińskim powyżej 4 lat działa tylko 1 gospodarstwo (rys.4).

RYSUNEK 4. Staż prowadzenia gospodarstwa agroturystycznego
Źródło: badania własne

Dane dotyczące badanych gospodarstw

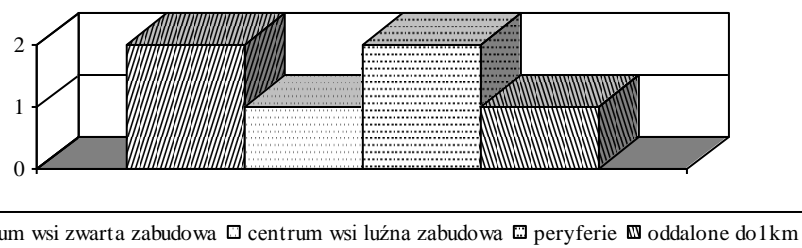
Najwięcej gospodarstw agroturystycznych (3) zlokalizowanych jest w gminie Siennica, natomiast w pozostałych gminach powiatu mińskiego znajdują się tylko pojedyncze, czynnie funkcjonujące gospodarstwa. Najwięcej gospodarstw rolnych (100) znajduje się w miejscowościach Starogród i Ładzyń. Dane na ten temat zawiera tabela 1.

TABELA 1. Dane dotyczące badanego terenu w roku 2006

Gmina	Miejscowość	Liczba gospodarstw rolnych	Liczba gospodarstw agroturystycznych	Liczba mieszkańców
Siennica	Starogród	100	1	500
	Dzielnik	23	1	200
	Wólka Dłużewska	40	1	150
Dobre	Głęboczyca	72	1	260
Stanisławów	Łady	100	1	400
Latowicz	Rozstanki	70	1	350

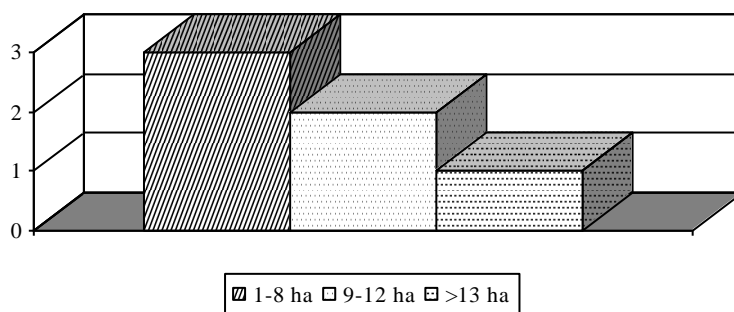
Źródło: badania własne

Ponad połowa badanych gospodarstw agroturystycznych usytuowana jest w centrum wsi, pozostałe znajdują się na jej peryferiach, bądź są od jej centrum maksymalnie oddalone do 1 km (rys. 5).

RYSUNEK 5. Usytuowanie gospodarstw agroturystycznych
Źródło: badania własne

Z przeprowadzonych badań wynika, że w 3 gospodarstwach prowadzona jest działalność rolnicza na areale nieprzekraczającym 8,0 ha (rys.6). Średnia wielkość gospodarstwa agroturystycznego wynosi 8,9 ha.

RYSUNEK 6. Areal rolny gospodarstw agroturystycznych
Źródło: badania własne

Wśród ankietowanych gospodarstw trwałe użytki zielone zajmują 55,6% powierzchni, 44% grunty rolne oraz 0,4% sady, które znajdują się na terenie 6 gospodarstwa (tab.2).

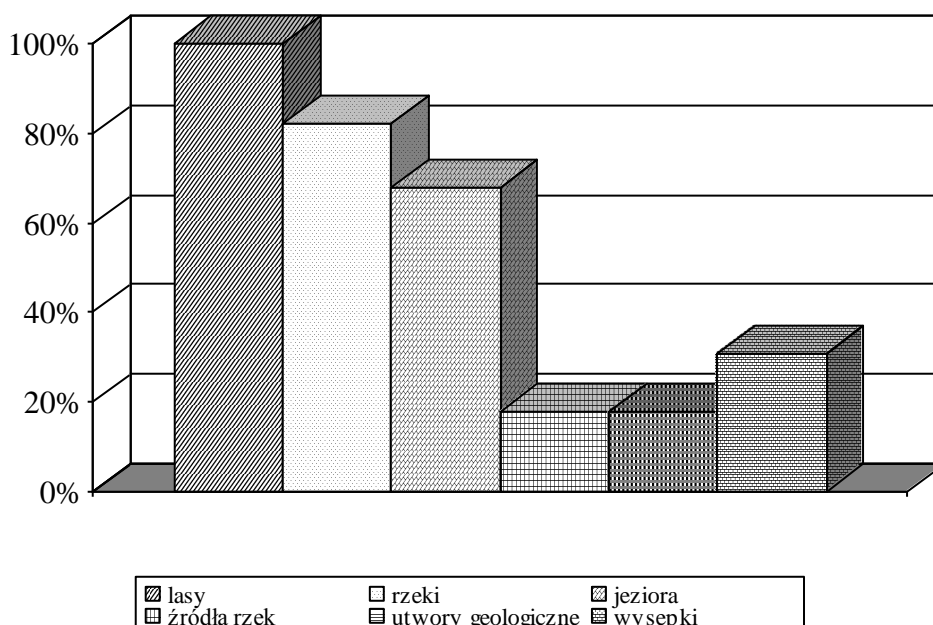
TABELA 2. Struktura powierzchni badanych gospodarstw w (ha)

Wyszczególnienie	G1	G2	G3	G4	G5	G6
Grunty orne	4,0	-	4,0	4,5	-	-
Łąki i pastwiska	2,0	7,0	1,0	5,6	-	0,2
Sady	-	-	-	-	-	0,1
Razem grunty orne	6,0	7,0	5,0	10,1	-	0,3
Lasy	1,5	-	3,5	1,0	-	10,9
Stawy	-	-	0,2	1,0	-	0,06
Siedlisko	0,5	1,0	2,0	1,9	0,5	0,8
Powierzchnia ogółem	8,0	8,0	10,7	14,0	0,5	12,06

Źródło: badania własne

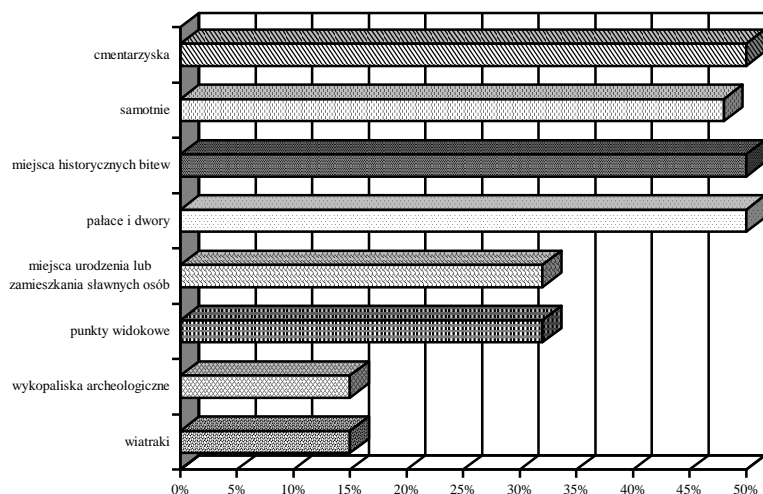
Charakterystyka terenu, na którym znajduje się gospodarstwo

Ankietowane miejscowości położone są na obszarze o mało zróżnicowanym ukształtowaniu terenu. Jest to jednak obszar interesujący pod względem walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Głównymi walorami krajobrazowymi wpływającymi na atrakcyjność oferty agroturystycznej gospodarstw jest ich położenie w bliskiej odległości od lasów, jezior i rzek (rys. 7).

RYSUNEK 7. Walory krajobrazowe gmin powiatu mińskiego
Źródło: badania własne

Rozwojowi agroturystyki w powiecie Mińsk Mazowiecki sprzyjają walory kulturowe i historyczne. Niemal w każdej gminie zachowały się zespoły dworskie. W gminie Siennica są zlokalizowane zespoły dworskie w Bożej Woli, Dłużewie, Kątach Zdroju, a w gminie Latowicz znajdują się zespoły pałacowe w Dębem Małym i Wielgolesie. Turyści mają możliwość zobaczenia starych wiejskich kościółków, przydrożnych kapliczek, czy studziennych żurawi. Atrakcją są również wiatraki, wykopaliska archeologiczne oraz stare cmentarzyska (rys.8).

RYSUNEK 8. Atrakcje kulturowe gmin
Źródło: badania własne

Atrakcje oferowane turystom w czasie pobytu

Wszystkie ankietowane gospodarstwa były wyposażone w plac zabaw dla dzieci, posiadały miejsce przeznaczone do wypoczynku na powietrzu, miejsce na ognisko, boisko do uprawiania sportów oraz parking dla turystów (tab.3). Ponad 60% gospodarstw ma do dyspozycji gości sprzęt sportowy. 50% gospodarstw oferuje atrakcje związane z końmi.

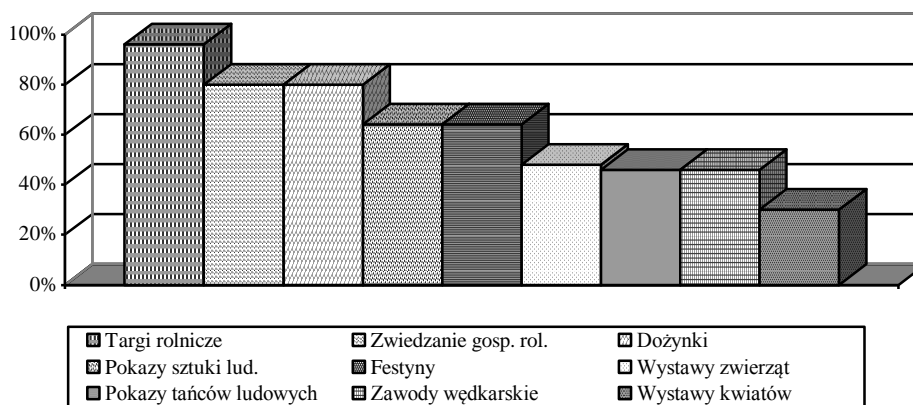
TABELA 3. Wyposażenie gospodarstw w elementy przyczyniające się do zwiększenia standardu wypoczynku

Wyposażenie gospodarstw	liczba gospodarstw
Trampolina, siłownia, sauna	1
Możliwość jazdy konnej	3
Wypożyczalnia sprzętu sportowego	4
Plac zabaw dla dzieci	6
Miejsce do wypoczynku na powietrzu	6
Miejsce na ognisko	6
Boisko do uprawiania sportów	6
Parking dla turystów	6
Garaż dla turystów	4

Źródło: badania własne

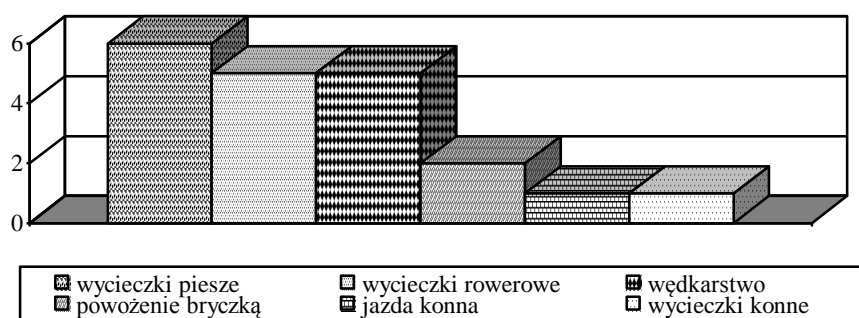
Organizacja pobytu w gospodarstwie

Ankietowane gospodarstwa proponują wielorakie rodzaje aktywności rekreacyjnych związanych z przyrodą, turystyką krajoznawczą i kulturową, wykorzystując jednocześnie zasoby i walory wsi. Bardzo popularne wśród turystów jest zwiedzanie gospodarstw rolnych (rys. 9). W celu uatrakcyjnienia pobytu organizowane są pokazy tańców ludowych, targi rolnicze, czy święto plonów-dożynki.

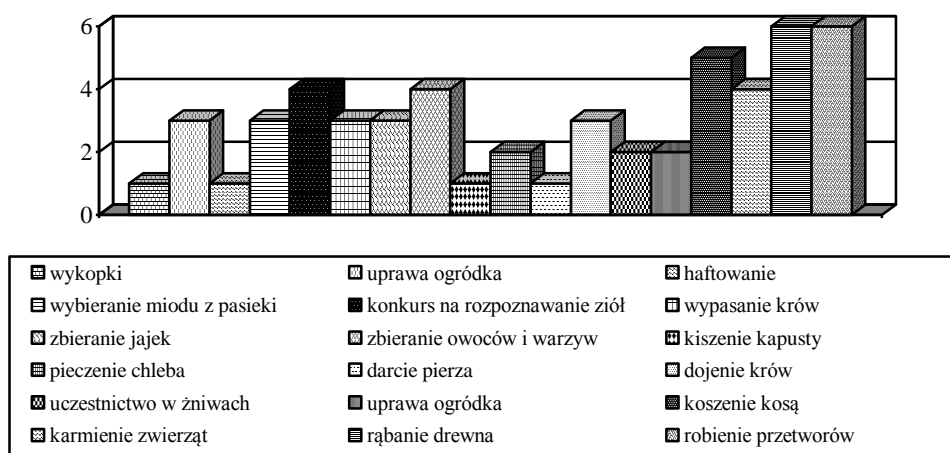
RYSUNEK 9. Masowe imprezy organizowane w gminach
Źródło: badania własne

Respondenci w celu uatrakcyjnienia pobytu swoim gościom oferują wycieczki rowerowe, piesze, wędkarstwo, wycieczki konne, jazdę konną, powożenie bryczką. W okresie zimowym proponują kuligi i ogniska (rys. 10).

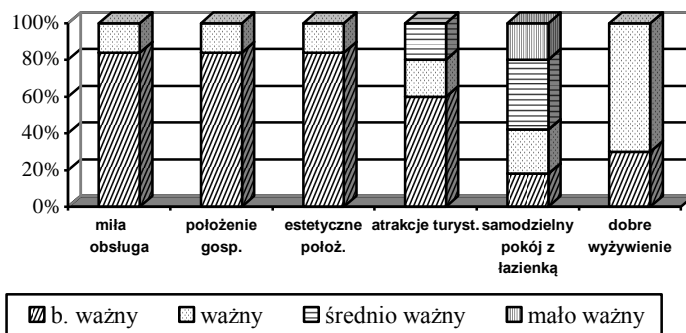
RYSUNEK 10. Atrakcje oferowane w gospodarstwie agroturystycznym
Źródło: badania własne

Gospodarze, aby uatrakcyjnić pobyt swoim gościom stwarzają im możliwość poznania wiejskiej kultury i zwyczajów, a także pozwalają na wykonywanie niektórych ciekawych i bezpiecznych prac związanych z gospodarstwem (rys. 11). Większość ankietowanych rolników pozwala na rąbanie drewna, robienie przetworów, czy koszenie kosą. Niektórzy gospodarze stwarzają możliwość zapoznania turystów z dawnymi tradycjami wiejskimi takimi jak: haftowanie, kiszenie kapusty, pieczenie chleba. Czynności te sprawiają gościom dużo przyjemności i pozwalają poznać dawne obyczaje.

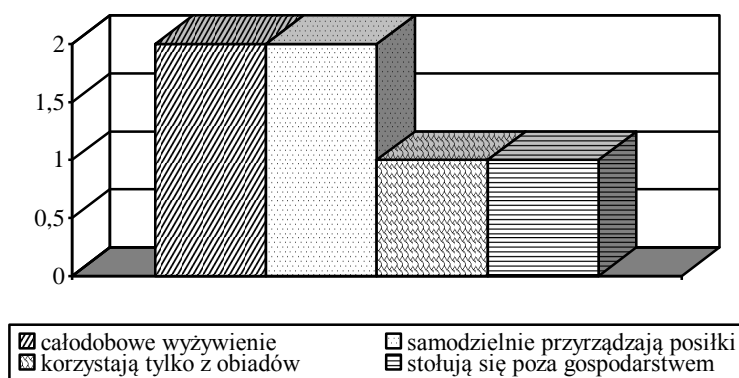
RYSUNEK 11. Aktywne formy wypoczynku
Źródło: badania własne

Ponad 80% respondentów wskazało, że turyści przywiązują największą wagę do miłej obsługi, położenia gospodarstwa, estetycznego otoczenia i wygodnego noclegu (rys. 12)

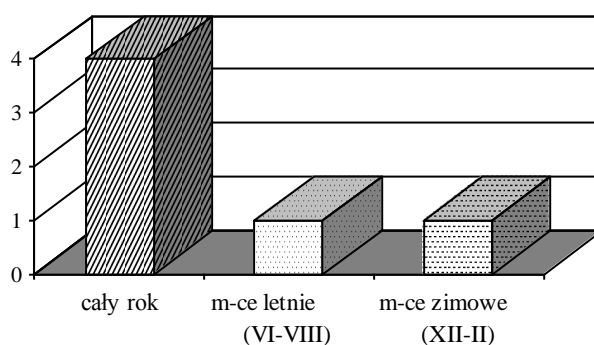
RYSUNEK 12. Do czego turyści przywiązują największą wagę
Źródło: badania własne

Ankietowani w swoich gospodarstwach oferują gościom domowe wyżywienie, oparte na lokalnych i tradycyjnych potrawach. 33% turystów korzysta z całodobowego wyżywienia, 33% kupuje produkty od gospodarza i samodzielnie przyrządza sobie posiłki, a pozostali stołują się poza gospodarstwem lub korzystają tylko z obiadów (rys. 13).

RYSUNEK 13. Sposoby żywienia w gospodarstwach agroturystycznych
Źródło: badania własne

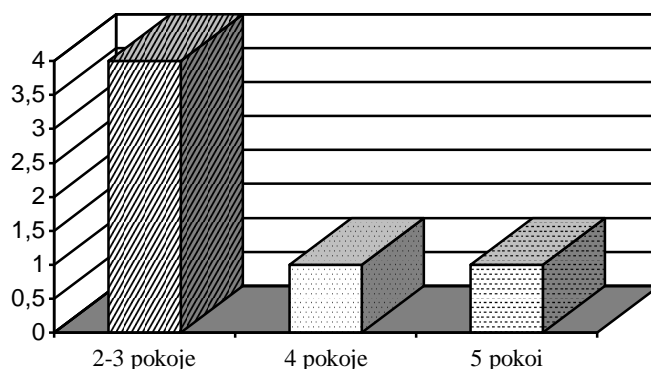
Gospodarstwa agroturystyczne w większości świadczą swoje usługi przez cały rok. Dotyczy to 4 gospodarstw, zaś pozostałe oferują wypoczynek w swoich gospodarstwach jedynie w miesiącach letnich i zimowych (rys. 14). Najchętniej gospodarstwa odwiedzają rodziny z dziećmi, zorganizowane grupy, młodzież oraz emeryci i renciści, ponieważ preferują oni czynny wypoczynek w otoczeniu przyrody, wspólne regularne posiłki oraz zwolnione tempo życia.

RYSUNEK 14. Okres świadczenia usług turystycznych w gospodarstwach agroturystycznych
Źródło: badania własne

Dane dotyczące kwater

We wszystkich gospodarstwach oferowane są gościom noclegi, najczęściej w budynkach z gospodarzami (4 gospodarstwa) lub rzadziej w oddzielnym budynku (2 gospodarstwa). Większość ankietowanych gospodarstw dysponuje 2-3 pokojami gościnnymi, w pozostałych gospodarstwach przygotowane jest 4-5 kwater dla turystów (rys. 15).

RYSUNEK 15. Liczba gościnnych pokoi w gospodarstwie agroturystycznym
Źródło: badania własne

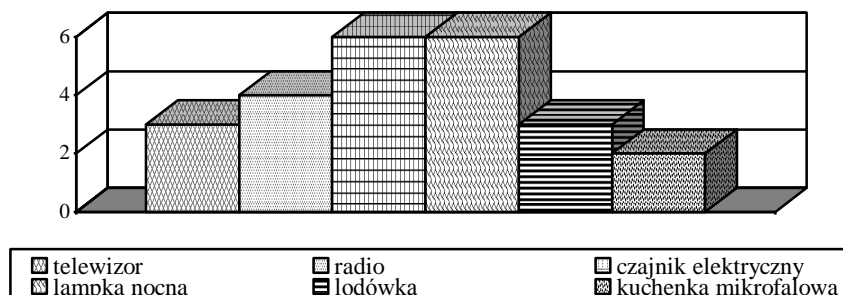
Zdaniem ankietowanych są pokoje 2-3 osobowe i ponad 80% respondentów dysponuje taką formą zakwaterowania. Blisko 20% stanowią pokoje 4-5 osobowe. Z przeprowadzonej ankiety wynika, że największą popularnością cieszą się pokoje 2-3 osobowe, a najmniejszą pokoje 4-5 osobowe (tab. 4).

TABELA 4. Zakwaterowanie w poszczególnych gospodarstwach

Pokoje	gosp. 1	gosp. 2	gosp. 3	gosp. 4	gosp. 5	gosp. 6
1 osobowe	22%	-	-	-	-	-
2 osobowe	28%	-	-	100%	50%	65%
3 osobowe	23%	100%	50%	-	50%	35%
4 osobowe	27%	-	50%	-	-	-

Źródło: badania własne

We wszystkich ankietowanych gospodarstwach pokoje wyposażone są w czajnik elektryczny i lampkę nocną (rys. 16). W 4 gospodarstwach w pokojach gościnnych znajduje się radio, a telewizor i lodówka są na wyposażeniu w 3 gospodarstwach. Ponadto w 2 gospodarstwach na kwaterach znajdują się kuchenki mikrofalowe. Świadczy to o dosyć wysokim standardzie zakwaterowania.

RYSUNEK 16. Wyposażenie pokoi gościnnych
Źródło: badania własne

Wnioski

Przeprowadzone badania ankietowe wśród rolników prowadzących działalność agroturystyczną pozwalają na sformułowanie następujących wniosków:

1. Powiat miński jest jednym z największych powiatów w województwie mazowieckim. Położony jest wzdłuż drogi międzynarodowej Berlin – Warszawa – Moskwa. Obszary tego powiatu charakteryzują się mało zróżnicowanym ukształtowaniem terenu, ale są interesujące dla turystów pod względem walorów przyrodniczych i krajobrazowych. Rozwojowi agroturystyki sprzyjają także walory historyczne, wiele miejscowości posiada długą i bogatą historię, o czym przypominają liczne zabytki.
2. Gospodarstwa świadczące usługi agroturystyczne rozmieszczone są nierównomiernie. Najwięcej gospodarstw znajduje się w północno – zachodnich gminach powiatu. Gospodarstwa położone są w zabudowie luźnej lub na skraju wsi.
3. Działalność agroturystyczną podejmują rolnicy kierujący gospodarstwami należącymi do różnych grup obszarowych, w tym połowę stanowią gospodarstwa małe nieprzekraczające 8 ha.
4. W większości gospodarstw turyści mają możliwość korzystania z posiłków przygotowanych przez gospodarzy, które oparte są na lokalnych i tradycyjnych potrawach.
5. Kwatery przygotowane dla gości wyposażone są w podstawowe urządzenia takie jak: czajnik elektryczny, lampką nocną, czy radio.
6. Większość gospodarstw agroturystycznych świadczy usługi turystyczne przez cały rok. Najczęściej oferta skierowana jest do rodzin z dziećmi, młodzieży oraz emerytów i rencistów.
7. Właściciele przygotowują turystom wiele atrakcji związanych z aktywnym wypoczynkiem takich jak: koszenie trawy, rąbanie drzewa, robienie przetworów i inne prace związane z funkcjonowaniem gospodarstwa. Dla mieszkańców miast dużą atrakcją jest rytm życia w gospodarstwie, regionalna kuchnia oraz wiejski folklor, tradycje i zwyczaje.

Literatura

- Drzewiecki M.: Podstawy agroturystyki. Oficyna Wydawnicza Ośrodka Organizacyjnego Bydgoszcz 2001.
- Jankowska J., Sosnowski J., Ciepela G. A., Kolczarek R., Charakterystyka regionów turystycznych Mazowsza na przykładzie wybranych powiatów. W: Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich. Praca pod red. I. Sikorskiej-Wolak, Wyd. SGGW, Warszawa 2007.
- Kopeć B.: Metoda badań ekonomicznych w gospodarstwach rolnych. Skrypt AR we Wrocławiu 1983 nr 299.
- Lane B.: Specyfika turystyki wiejskiej. W: Turystyka wiejska i rozwój lokalny. Warszawa 2001.
- Medlik S.: Leksykon podróży, turystyki i hotelarstwa. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa 1995.
- Sosnowski J., Ciepela G. A., Jankowski K.: Potencjał turystyczny powiatu łosickiego. w: Turystyka w rozwoju obszarów wiejskich, Praca pod red. Izabelli Sikorskiej-Wolak. Wyd. SGGW, Warszawa 2007.
- Szarek S.: Zarys ekonomiki i organizacji gospodarstwa agroturystycznego. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce 2006.
- Wiśniewski E.: Szanse rozwoju agroturystyki W: Marketing produktów turystycznych pod red. Jalinika M: Wyd. Politechniki Białostockiej 2004.

Streszczenie

Polska posiada korzystne warunki dla rozwoju agroturystyki. Dotyczy to zwłaszcza rejonów o niskim poziomie uprzemysłowienia i urbanizacji, słabych rolniczo, o dużym bezrobociu, ale posiadających korzystne walory przyrodniczo – krajobrazowe i kulturowe, które w dużym stopniu predysponują do świadczenia usług turystycznych. Celem niniejszej pracy była ocena działalności agroturystycznej w powiecie Mińsk Mazowiecki. Badaniom poddano 6 gospodarstw agroturystycznych w powiecie Mińsk Mazowiecki województwa mazowieckiego. Materiał źródłowy zebrano metodą wywiadu bezpośredniego, natomiast za narzędzie badawcze posłużył kwestionariusz wywiadu ankietowego. Zbieranie danych przeprowadzono w miesiącach od sierpnia do połowy września 2006 roku. Dane opracowano na podstawie następujących zagadnień zawartych w kwestionariuszu ankietowym dotyczących danych społeczno – demograficznych właścicieli, danych dotyczących gospodarstw, charakterystyki terenu na znajduje się gospodarstwo, organizacji pobytu i atrakcji oferowanych turystom w czasie pobytu oraz danych dotyczących kwater.

Summary

Poland possesses the profitable conditions for the agrotourism development. This relates especially to regions with the low level of industrialization and urbanization, weak agriculturally, with large unemployment, but possessing the profitable nature - landscape and cultural values, which in the large degree enable to the service of touristic services. The aim of the present work was the estimation of the agro - touristic activity in Mińsk Mazowiecki region. The researches take 6 agrotouristic farms in Mińsk Mazowiecki of the Mazovian province. The source material was collected by the method of the direct interview, however the questionnaire of the interview was the equipment for the investigation. Collected data was conducted in months from August to the half of September 2006. All data was worked out on the basis of following questions contained in the questionnaire relating data social - demographic of owners, data relating farms, the profile the terrain on there is the farm, the organization of stay and attractions offered for the tourists during the stay and data relating the rooms.

Mikołaj Jalinik
Katedra Turystyki i Rekreacji
Politechnika Białostocka

Możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w gminie Mielnik

Wstęp

Wzrost zamożności społeczeństwa polskiego połączony z rozwojem urbanizacji, skutkuje zwykle stałym rozwojem aktywności rekreacyjnej i turystycznej ludności. Turystyka zdrowotna w Polsce posiada dwustuletnią tradycję. Wiodącym celem turystyki zdrowotnej jest regeneracja zdrowia fizycznego i psychicznego. Samo pojęcie „turystyka zdrowotna” jest trudne do zaakceptowania. Tak nazwał określony rodzaj działalności turystycznej¹, specjalizujący się w zagadnieniach wyjazdów do uzdrowisk na leczenie do sanatoriów. Turystyka zdrowotna (uzdrowiskowa) uprawiana jest w miejscowościach, gdzie nie ma przemysłu, jest czyste środowisko przyrodnicze, cisza, spokój, sprzyjające warunki klimatyczne, jako naturalny środek regeneracyjno-leczniczy. Aby rozwijał się taki rodzaj turystyki, niezbędne są takie zasoby naturalne, jak: wody mineralne, peloidy (odmiany borowin stosowane do kąpeli i okładów), urozmaicony krajobraz, walory przyrodnicze i atrakcyjne położenie. Do turystyki zdrowotnej można zaliczyć wczasy dla osób z różnymi schorzeniami oraz wszystkie formy aktywnego wypoczynku, podczas którego turysta uczestniczy w zajęciach rekreacyjno-sportowych. Cele zdrowotne mogą być osiągnięte uprawiając następujące rodzaje i formy turystyki: uzdrowiskowa, kwalifikowana, pobykowa, weekendowa, motywacyjna, wiejska i inne. Każdy z wymienionych rodzajów turystyki przynosi wiele korzyści zdrowiu ludzkiemu, jednak szczególne wartości tkwią w turystyce zdrowotnej.

Turystyka zdrowotna, oprócz wartości zdrowotnych stanowi ważny czynnik aktywizacji gospodarczej danego obszaru. Poprzez inwestycje turystyczne i paraturystyczne stwarza nowe miejsca pracy i daje dodatkowe źródło dochodów stałym mieszkańcom i wymusza działania na rzecz środowiska przyrodniczego i ochrony zabytków kultury. Jak dotychczas na obszarze województwa podlaskiego funkcjonuje tylko jedno uzdrowisko – w Augustowie, świadczące usługi lecznicze i wypoczynkowe przez cały rok. Leczy się tu głównie choroby układu krążenia, narządu ruchu i reumatyczne. W trakcie zagospodarowania infrastrukturalnego

¹ J. Wolski: Profilaktyczne, lecznicze i rehabilitacyjne funkcje turystyki. w: Potrzeby społeczne turystyki. Wyd. GKiIT, Warszawa 1979.

znajduje się miasto Supraśl, które od roku 2006 uzyskało status miasta uzdrowiskowego. Gmina Mielnik byłaby kolejnym miastem stwarzającym możliwość poprawy zdrowia fizycznego i psychicznego. Jest to gmina niewykorzystanych szans w województwie podlaskim, w którym z dobrym skutkiem może rozwijać się turystyka zdrowotna.

Celem artykułu jest wskazanie możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej w miejscowości, która nie była i nie jest dostrzegana przez władze lokalne i wojewódzkie, a posiada tak bogate walory zdrowotne. Autor uważa, że artykuł może być inspiracją do podjęcia dyskusji i analizy, a w konsekwencji działalności, zmierzających do utworzenia w najbliższym czasie miejscowości uzdrowiskowej z gminy Mielnik.

Ogólna charakterystyka gminy Mielnik

Gmina Mielnik (rys.1) jest najbardziej wysuniętym na południowy wschód obszarem powiatu siemiatyckiego (woj. podlaskie). Położona jest na Wysoczyźnie Drohiczyńskiej. Od wschodu graniczy z Białorusią, a od południa z rzeką Bug, jedną z najpiękniejszych rzek Polski. Ponadto graniczy z gminami: Siemiatycze i Nurzec Stacja oraz powiatem łosickim. Dodatkowo obszar wysoczyzny poprzedzielany jest dolinami dopływów Bugu - Mętnej i Moszczoniej. Najwyższym wzniesieniem mieniącej się jest „Góra Uszeście” wznosząca się na wysokość 204 m n.p.m.².

RYSUNEK 1. Położenie gminy Mielnik w powiecie

² <http://www.mielnik.com.pl/>

O bogactwie środowiska przyrodniczego gminy świadczą duże kompleksy leśne. Na jej obszarze występuje największy w powiecie siemiatyckim wskaźnik lesistości i wynosi 60% z bogatym runem leśnym (grzyby, jagody, maliny, jeżyny). Obszar gminy wynosi 196,24 km², z ogólną liczbą 2708 mieszkańców, na którym użytki rolne stanowią 35%. W związku z występowaniem unikalnych walorów przyrodniczo-krajobrazowych na obszarze gminy znajdują się:

- obszar chronionego krajobrazu „Dolina Bugu”,
- rezerwat przyrody „Góra Uszeście”, chroniący roślinność kserotermiczną,
- rezerwat przyrody „Grąd Radziwiłłowski”,
- zespół przyrodniczo-krajobrazowy „Głogi” – dobrze zachowane twory polodowcowe w postaci licznych wzniesień poprzecinanych siecią wąwozów. Występują tu rzadkie gatunki kserotermiczne. Ponadto gmina Mielnik położona jest na obszarze Zielonych Płuc Polski, w regionie zwanym Nadbużańskim Podlasiem, w otoczeniu 12 pomników przyrody. Na obszarze gminy Mielnik poza walorami środowiskowymi występują termiczne wody solankowe, które jak dotychczas nie zostały wykorzystane do celów leczniczych. Wstępne ekspertyzy wykazały znaczące wartości lecznicze, na bazie których można rozwijać wodolecznictwo. Stąd też słusznie Mielnik może ubiegać się o status uzdrowiska. O swoistości i niepowtarzalności tego miejsca decydują walory przyrodniczo-krajobrazowe doliny Bugu, takie jak:

- naturalne koryto rzeczne z licznymi skarpami, rozległymi łąkami i pastwiskami, meandrami, mieliznami, wyspami, z przepięknymi starorzeczami, które nie istnieją dziś w Europie,
- wysokie krawędzie wysoczyzny morenowej, z rozległą panoramą widokową na dolinę Bugu (Góra Zamkowa w Mielniku, punkt widokowy w Niemirowie),
- bogactwo fauny i flory z dużym udziałem rzadkich, ginących i chronionych roślin,
- liczne pomniki przyrody,
- leśne oazy ciszy i spokoju.

Obszar gminy bogaty jest również w walory antropogeniczne, które w znacznej mierze skoncentrowane są w największym ośrodku turystycznym gminy Mielnik. Walory antropogeniczne, to głównie takie zabytki architektury sakralnej, jak: kościoły, cerkwie, kaplice, synagoga, młyny, wiatraki. Dodatkowo gmina Mielnik słynie z eksploatowanych od stuleci złóż kredy, która służy jako cenny surowiec budowlany i do produkcji kredy szkolnej. Jednak zdecydowanie największą część budżetu gminy zasila przepompownia ropy, która znajduje się we wsi Adamowo, która tłoczy ropę naftową rurociągiem "Przyjaźń"³.

³ <http://www.mielnik.com.pl>.

Warunki rozwoju turystyki w gminie

Szczególnie sprzyjające warunki rozwoju na wymienionym obszarze posiada turystyka wiejska, a głównie agroturystyka. Gmina Mielnik jest rejonem o znacznej liczbie gospodarstw agroturystycznych i dwóch pensjonatach. Dość prężnie, poza turystyką wiejską, rozwija się turystyka weekendowa i krajoznawcza, która opiera się na unikatowych walorach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych. Gmina Mielnik jest dogodnym miejscem, z którego można odwiedzić: Drohiczyn, Sarnaki, Klimczyce, Grabarkę, Ciechanowiec, Korczew czy znaną stadninę koni arabskich w Janowie Podlaskim. Ruch turystyczny koncentruje się w głównej mierze w dolinie rzeki Bug. Obiektami dla wymienionych rodzajów i form turystyki jest zorganizowana baza noclegowa, gastronomiczna i towarzysząca. Na obszarze gminy Mielnik funkcjonuje piętnaście gospodarstw agroturystycznych oraz dwa pensjonaty (Panorama, Ostoja). Przy zwiększonym ruchu turystycznym należy stwierdzić, że nie zaspokoi ona potrzeb turystów.

Poza wymienionymi podmiotami świadczącymi usługi turystyczne do dyspozycji turystów jest Samorządowy Ośrodek Wypoczynkowy, prowadzony przez samorząd gminy Mielnik (21 miejsc noclegowych w domkach cempingowych, dostępnych jedynie w sezonie turystycznym), Ośrodek Wypoczynkowy OSP, zarządzany przez Urząd Gminy Mielnik (38 miejsc noclegowych, dostępny w okresie całego roku). Dodatkowo występują również pola namiotowe w uroczysku Głogi i Topolina. Największą jednak liczbę obiektów noclegowych dostarczają gospodarstwa agroturystyczne. Analizując istniejącą bazę gastronomiczną wymienić należy trzy lokale gastronomiczne: restaurację Gminnej Spółdzielni „Samopomoc Chłopska”, bar „Pod Beczułką” oraz restaurację „Panorama”. W Mielniku znajdują się również niewielkie wypożyczalnie sprzętu wodnego i sportowego, dzięki czemu organizowane są przeprawy promowe na rzece Bug. Należy jednak stwierdzić, że tego rodzaju atrakcje organizowane są zbyt rzadko. Jednak największym niedociągnięciem władz samorządowych, jest niemal zupełny brak infrastruktury służącej turystyce wodnej na rzece Bug.

Przez gminę Mielnik przebiega niewielka liczba szlaków turystycznych o łącznej długości ok. 100 km, z dodatkowo wyodrębnionym szlakiem wodnym. Uwzględniając potrzeby turystów, zauważa się wyraźny brak szlaków turystycznych i ich zagospodarowania. Dodatkowo, Mielnik posiada dogodne zaplecze do rozwoju sportu i rekreacji. Jest wybudowane pełnowymiarowe boisko do piłki nożnej oraz hala widowiskowo-sportowa. Obiekty te służą w znacznej mierze ludności miejscowej, ale z powodzeniem mogliby korzystać turyści i sportowcy różnych dyscyplin organizując obozy sportowe i różnego rodzaju turnieje. Wskazaniem przedsięwzięciem byłoby wybudowanie mostu na rzece Bug, który połączyłby gminę z województwem lubelskim i mazowieckim oraz zorganizowanie przejścia granicznego dla ruchu turystycznego w Tokarach (gmina Mielnik). Zauważalny jest brak punktu informacji turystycznej, szlaków

rowerowych i pieszych. W celu zwiększenia ruchu turystycznego w gminie Mielnik należałoby stworzyć możliwości budowy zbiorników wodnych małej retencji o wielorakim wykorzystaniu u zbiegu rzek Miętna i Moszczona.

Gmina Mielnik stanowi część Rejonu Nadbużańskiego, zaliczonego w Strategii Rozwoju Województwa Podlaskiego do rejonów posiadających najkorzystniejsze warunki do rozwoju turystyki, szczególnie wodnej i wypoczynku sezonowego. Jedną z ciekawych atrakcji jest spływ tratwami, który również nie jest spopularyzowany.

Analiza walorów turystycznych oraz zasobów naturalnych wskazuje, że gmina Mielnik posiada dogodne warunki do rozwoju wymienianych rodzajów i form turystyki, a głównie zdrowotnej z perspektywą rozwoju funkcji uzdrowiskowej. Mielnik to także „raj” dla wędkarzy. Pod koniec czerwca każdego roku odbywają się tutaj Ogólnopolskie Zawody Wędkarskie o Puchar Przewodniczącego NSZZ Solidarność. Z kolei miłośnicy muzyki folkowej rokrocznie w sierpniu mogą podziwiać występy zespołów. Wiele atrakcji dostarczają mieszkańcom i przybyłym turystom Ogólnopolskie Prezentacje Kultury Mniejszości Narodowych - Muzyczne Dialogi Nad Bugiem. Prezentowany jest dorobek wszystkich mniejszości narodowych i etnicznych mieszkających w Polsce. Imprez tego rodzaju może być znacznie więcej i mogą być organizowane częściej. Są tu dogodne warunki, urozmaicony teren, ale brakuje „siły napędowej” w postaci działaczy, którzy z miasteczka Mielnik mogliby „zrobić” miasto uzdrowiskowe.

Turystyka zdrowotna szansą rozwoju gminy Mielnik

Celem turystyki zdrowotnej jest odnowa sił w wyniku przemęczenia, wyczerpania, aktywny charakter wypoczynku, którego formy powinny być dostosowane do indywidualnych możliwości danej osoby. Obszarami o optymalnych walorach sprzyjających odnowie sił są między innymi uzdrowiska. Polska posiada ponad 35 uzdrowisk usytuowanych głównie na terenach górskich i podgórskich oraz ponad 65 uzdrowisk potencjalnych, które na razie mają ograniczone możliwości prowadzenia działalności leczniczej, lecz po odpowiedniej adaptacji powinny być wykorzystane jako ośrodki turystyki zdrowotnej. O walorach zdrowotnych miejscowości uzdrowiskowej decyduje przede wszystkim klimat jako naturalny środek regeneracyjno-leczniczy.

Warunkiem korzystania z aktywnych form wypoczynku jest odpowiednie zagospodarowanie miejscowości turystycznych, zwłaszcza zapewnienie dogodnych możliwości bytowych, urządzeń rekreacyjno-sportowych (ścieżki zdrowia, boiska sportowe, sporty wodne i zimowe, jeździectwo, jogging) oraz kulturalnych i rozrywkowych. Według W. Gaworeckiego w turystyce zdrowotnej odnowa sił ma charakter celu wiodącego. Z tych względów w skład turystyki zdrowotnej mogą być wliczone tylko te rodzaje turystyki, których cele poprawy szeroko

rozumianego zdrowia dominują wśród pozostałych lub są im równorzędne. J. Wolski przez turystykę zdrowotną rozumie pobyt w miejscowości klimatycznej z zadaniami fizycznej i psychicznej poprawy zdrowia dzięki aktywnemu wypoczynkowi. Nie dotyczy to ludzi chorych, ale tych, u których nie ma wyraźnej granicy między stanem zdrowia i chorobą. Nie są to więc ludzie chorzy w klasycznym pojęciu tego słowa, lecz tacy, którzy wymagają poprawy kondycji wskutek niesprzyjających warunków dzisiejszej cywilizacji.

Gminę Mielnik charakteryzuje dobra lesistość, co jest nie tylko znaczącym czynnikiem klimatotwórczym, ale spełnia również funkcje biologiczne, higieniczne, rehabilitacyjne i rekreacyjne. Rola biologiczna lasu, jest szczególnie ważna dla osób chorych na zakażenia dróg oddechowych, ponieważ obok pochłaniania dwutlenku węgla i wytwarzania tlenu powstaje produkcja tzw. fitoncydów, czyli olejków eterycznych i innych składników aerozolowych o właściwościach bakteriostatycznych i bakteriobójczych. Wpływają one regenerująco i tonizująco na ustrój, pogłębiają oddech, działają w słabszym stopniu dezynfekująco, mają bardzo korzystny wpływ na błony śluzowe nosa i oskrzeli. W lasach iglastych, szczególnie w okresie letnim istnieje znaczne ich stężenie. Pochodzą one z parowania żywic sosny i świerku. Obecność fitoncydów i olejków eterycznych wyjaśnia powszechną opinię o dodatnim oddziaływaniu lasu na organizm człowieka, zwłaszcza na dzieci obciążone zakażeniami. Należy dodać, że w powietrzu leśnym znajduje się ok. 2-3 razy mniej drobnoustrojów, niż w powietrzu okolic bezleśnych. Klimat taki sprzyja również alergikom⁴.

W okolicach Mielnika pozostały jeszcze fragmenty typowej flory oraz liczne pomniki przyrody, co pozwala na spacerowanie i korzystanie ze świeżego powietrza. Atrakcją dla turystów są pojawiające dziki, łosie, sarny, zające, bażanty i inne ptaki, które mogą stanowić zainteresowania osób korzystających z wypoczynku. Na poprawę zdrowia fizycznego i psychicznego może wpłynąć wędkowanie na rzece Bug czy zbieranie runa leśnego, które jest szczególnie obfite na tym obszarze.

Sposoby i możliwości wypoczynku na Ziemi Mielnickiej są szczególnie bogate. Krwawe i bezkrwawe polowania, wędkowanie, zbieranie runa leśnego, kąpiele, spływy rzeką czy turystyka piesza z namiotem, to tylko nieliczne z form zapewniających dodatkowe atrakcje przy uprawianiu turystyki zdrowotnej. Wraz z rozwojem turystyki zdrowotnej, niezbędnym będzie podjęcie odpowiednich działań promocyjnych. Dobra promocja jest kluczem do sukcesu. O tym powinny pamiętać podmioty świadczące usługi turystyczne, jak i władze lokalne.

Gmina poza opisanymi walorami przyrodniczymi, kulturowymi i krajobrazowymi dysponuje bogatymi złożami termicznych wód solankowych na głębokości 1500 – 1600 metrów, o mineralizacji kilkunastu g/l i temperaturze 37° C, które do chwili obecnej nie zostały wykorzystane do celów zdrowotnych.

⁴ http://pl.wikipedia.org/wiki/gmina_Mielnik

Wstępne ekspertyzy wykazały znaczące ich wartości lecznicze, na bazie których można rozwijać wodolecznictwo. Stąd też zadaniem gminy powinno być opracowanie strategii rozwoju i określenie kierunków lecznictwa uzdrowiskowego oraz udokumentowanie występowania naturalnych surowców leczniczych. Z uwagi na występujące uwarunkowania lecznicze, Mielnik może być uznany za uzdrowisko klimatyczne lub zdrojowisko, w zależności od tego, na jaką działalność leczniczą będzie nastawiona gmina.

Jest to kolejny obszar w województwie podlaskim, który nie jest wykorzystany pod względem zagospodarowania turystycznego. Sprzyjający mikroklimat, nieskażone środowisko przyrodnicze, urozmaicona konfiguracja terenu sprzyja rozwojowi turystyki zdrowotnej.

Wykorzystując istniejące walory turystyczne, jest możliwość utworzenia antropogenicznych atrakcji turystycznych. Turystów najczęściej „przyciągają” zbiorniki wodne, obszary leśne i pagórkowatość terenu. Gmina Mielnik posiada wszystkie atrybuty, upoważniające do budowy infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. Rozwój turystyki zdrowotnej wpłynąłby na poprawę sytuacji materialnej mieszkańców gminy i województwa, a także zdrowotność mieszkańców naszego regionu i kraju.

Działania przyspieszające rozwój turystyki zdrowotnej

W rozwoju turystyki zdrowotnej niezbędne są działania innowacyjne, mające na celu poprawę infrastruktury techniczno-ekonomicznej i społecznej. Uprawiając turystykę zdrowotną należy mieć na względzie to, że pojawią się osoby o różnych schorzeniach i dolegliwościach. Będą to osoby o różnym wieku i należące do różnych grup społecznych i zawodowych. Dlatego też powinna być dobrze przygotowana infrastruktura turystyczna, uwzględniając wymienione grupy. Do najpilniejszych prac w zakresie rozwoju turystyki zdrowotnej w gminie Mielnik można zaliczyć:

- wykonanie i umieszczenie w centrum Mielnika tablicy informacyjnej, prezentującej walory i atrakcje turystyczne gminy i gmin sąsiednich;
- wykonanie i ustawienie na drogach dojazdowych i w Mielniku drogowskazów i tablic informacyjnych o najciekawszych miejscach i obiektach zabytkowych w rejonie;
- wybudowanie w Mielniku stancyi wodnej z wypożyczalnią sprzętu wodnego;
- wydanie folderu z planem Mielnika i mapką gminy, z zaznaczeniem najważniejszych atrakcji turystycznych gminy (zabytki architektury i budownictwa wiejskiego, drewniane chaty, świątynie, kapliczki, stare cmentarze, park itp.);
- opracowanie planu zagospodarowania przestrzennego, z uwzględnieniem najcenniejszych układów osadniczych i zespołów zabytkowego budownictwa;
- powiększenie liczby szlaków turystycznych, ścieżek rowerowych, pieszych, dydaktycznych;

- utworzenie większej liczby wypożyczalni sprzętu turystycznego;
- dążenie do skuteczniejszej promocji Ogólnopolskich Prezentacji Kultury Mniejszości Narodowych oraz spływu rzeką Bug, co spowoduje większe zainteresowanie wśród turystów;
- poprawienie standardu bazy noclegowej i gastronomicznej;
- przygotowanie atrakcji turystycznych, co jest najistotniejszym warunkiem wyboru miejsc do wypoczynku przez turystów na obszarach emisyjnych;
- pozyskanie wyspecjalizowanej kadry do obsługi ruchu turystycznego;
- uruchomienie eksploatacji termicznych wód solankowych i umożliwienie jak najszybszego korzystania przez turystów;
- zintensyfikowanie promocji gminy Mielnik i okolic.

Propozycji jest znacznie więcej, ale są to najpilniejsze potrzeby związane z „uruchomieniem” turystyki zdrowotnej i rozwoju ruchu turystycznego na analizowanym obszarze. Zrealizowanie przynajmniej części z nich przyczyni się do zwiększonego napływu turystów i poprawy sytuacji materialnej mieszkańców i okolicznych wsi. Mielnik poza Augustowem i Supraślem jest kolejną miejscowością, która zasługuje na miano miejscowości uzdrowskiej, tym bardziej, że spełnia wszelkie wymogi związane z turystyką zdrowotną.

Podsumowanie

Turystyka zdrowotna ma wszechstronne możliwości oddziaływania na zdrowie człowieka. Do turystyki zdrowotnej należy zaliczyć takie rodzaje wyjazdów, w których cele zdrowotne są dominujące lub przynajmniej równorzędne z pozostałymi. Aby można mówić o zdrowotnych funkcjach turystyki, miejsce wypoczynku musi posiadać odpowiednie walory środowiska przyrodniczego: nieskażone powietrze, sprzyjający mikroklimat, występowanie wód mineralnych, borowin i innych zasobów naturalnych.

Na obszarze gminy Mielnik występują sprzyjające warunki do rozwoju turystyki zdrowotnej z uwagi na występujące zasoby naturalne, które stanowią podstawę rozwoju działalności uzdrowskiej. Potencjał gminy aktualnie nie stwarza barier do rozwoju funkcji zdrowotnej, jednak wraz z napływem turystów możliwości mogą być ograniczone, z uwagi na brak infrastruktury turystycznej. Nadanie gminie statusu uzdrowska, przyciągnie turystów celem regeneracji zdrowia fizycznego i psychicznego, a to wymaga przygotowania właściwej infrastruktury turystycznej i paraturystycznej. Jednocześnie nakłada to obowiązek na władze samorządowe do ciągłego monitorowania potrzeb odwiedzających turystów i zaspokojenia ich oczekiwań.

W gminie Mielnik widoczny jest niedostateczny rozwój bazy noclegowej i gastronomicznej, głównie promującej kuchnię regionalną. Problemem jest także brak wyspecjalizowanej kadry do obsługi ruchu turystycznego, podczas gdy w świadomości turystów wzrasta znaczenie zdrowego stylu życia i jego

propagowanie. Innym problemem jest niski poziom rozwoju infrastruktury techniczno-ekonomicznej (sieć dróg, wodociągowa, komunikacja, utylizacja odpadów, kanalizacja) i społecznej.

Literatura

Bielawska i inni: Turystyka w województwie podlaskim. Wyd. PB, Białystok 2001.
Gaworecki W.W.: Turystyka. PWE, Warszawa 2007.
Wolski J.: Profilaktyczne, lecznicze i rehabilitacyjne funkcje turystyki. W: Potrzeby społeczne turystyki. Wyd. GKTiIT, Warszawa 1979.
www.mielnik.com.pl.
www.mielnik.pl.
www.pl.wikipedia.org/wiki/gmina_Mielnik.

Streszczenie

W artykule przedstawiono możliwości rozwoju turystyki zdrowotnej na obszarze gminy Mielnik, która obfituje w znaczące walory przyrodnicze, kulturowe, krajobrazowe i sprzyjający mikroklimat. Jak dotychczas nie podjęto zdecydowanych działań w zakresie rozbudowy bazy turystycznej, która służyłaby turystom do poprawy zdrowia fizycznego i psychicznego. Aby zrealizować proponowane przedsięwzięcie niezbędne jest większe zaangażowanie władz lokalnych i wojewódzkich w celu wykorzystania istniejącego potencjału turystycznego w południowo-wschodniej części województwa podlaskiego.

Summary

Article presents opportunities for medical tourism development in Mielnik municipality which possess impressive natural, cultural, landscape values and favourable microclimate. Till now no resolute action has been taken to extend tourist base which might help tourists to straighten physical and mental health. To accomplish proposed enterprise of tourist potentials' development in north-eastern part of Podlaskie voivodship involvement of local and voivodship authorities is needed.

Część III

Z doświadczeń innych krajów

Agnieszka Jaszczak, Krzysztof Młynarczyk, Emilia Marks, Krzysztof Nykiel
Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie

Rozwój turystyki wiejskiej na przykładzie Finlandii

Wstęp

Turystyka w Europie jest jedną z najbardziej prężnie działających i rozwijających się gałęzi gospodarki. Stary kontynent generuje ponad połowę wszystkich przyjazdów międzygranicznych w świecie, a włączając w to specyficzne, intra - europejskie podróżowanie, zajmuje 88% wszystkich przyjazdów międzygranicznych¹. Jeszcze w roku 1995 ok. 35% światowego ruchu turystycznego koncentrowało się w krajach Europy Zachodniej, a 30% w południowych jej regionach. Ruch turystyczny między krajami europejskimi jest znacznie wyższy, niż między Europą a innymi regionami świata. Występuje tu tendencja do odwiedzania przede wszystkim krajów sąsiednich. Wynika to głównie ze względów ekonomicznych (niskie koszty podróży), pokrewieństwa kultury, języka, historii itp. Przykładem są Francuzi, którzy w liczbie 11 milionów rocznie odwiedzają Hiszpanię, czy też Niemcy chętnie wyjeżdżający w celach turystycznych do Austrii. Cechą ruchu turystycznego w Europie jest silnie ukierunkowany południkowy kierunek migracji turystów (tj. koncentracja w Europie Południowej, napływ turystów z północy i południa do rejonu alpejskiego, rosnąca liczba turystów przybywających do krajów Europy Północnej), jak i coraz większe znaczenie równoleżnikowego charakteru przemieszczeń turystycznych wynikających z rosnącej wymiany turystycznej między tzw. Wschodem i Zachodem. Pomimo zróżnicowanych pod względem geograficznym warunków wypoczynku, europejski ruch turystyczny cechuje silnie wyrażona sezonowość (okres letni).

Odpowiedzią na potrzebę zmiany rozwoju turystyki masowej w kierunku zrównoważonym, ujmującym szeroko pojmowany wypoczynek na wsi, zwłaszcza w regionach o szczególnych walorach przyrodniczych i kulturowych, jest turystyka wiejska, w tym agroturystyka². W wielu krajach Europy rolnictwo utraciło swoje wiodące znaczenie, jako dział gospodarki zapewniający rozwój ekonomiczny wsi

¹ Dane pochodzą ze strony internetowej European Commission. www.europa.eu.int/comm, 2003.

² Zagadnienie szerzej opisane w I. Połucha, K. Młynarczyk, E. Marks, M. Marks, A. Jaszczak: Rural tourism in sustainable development of areas with unique environmental values. International Scientific Conference. Globalisation and integration challenges to the rural of East and Central Europe. Litewska Akademia Rolnicza, Kowno, 2003.

i zabezpieczający byt jej mieszkańcom. Wszędzie tam władze publiczne szczebla lokalnego, regionalnego i centralnego przedsięwzięły z różnym skutkiem działania zmierzające do poszukiwania alternatywnych, bądź dodatkowych sposobów wykorzystania potencjału gospodarstw rolnych oraz aktywizacji lokalnych, wiejskich społeczności celem zahamowania dalszego spadku poziomu życia mieszkańców wsi³.

W literaturze anglojęzycznej odnajdujemy wiele pojęć opisujących turystykę na terenach wiejskich. Wśród nich występują pojęcia różnie interpretowane w poszczególnych krajach europejskich, są to:

- *argi(o)tourism/farm tourism* - obejmuje wszelkie formy działalności turystycznej na terenach wiejskich. Związany jest z produktem turystycznym opartym na produkcji rolniczej i zakwaterowaniu w typowym gospodarstwie;
- *wilderness* i *forest tourism* - turystyka oparta na organizacji infrastruktury turystycznej na obszarach leśnych⁴ wraz z możliwością korzystania z wyspecjalizowanego produktu turystycznego;
- *green tourism* - pomimo, iż w niektórych krajach termin „turystyka zielona” odnosi się do obszarów wiejskich (poza wielkimi aglomeracjami miejskimi), jest on częściej używany do określenia takiego rodzaju turystyki, która jest bardziej przyjazna środowisku⁵;
- *ecotourism* - jako forma turystyki ekologicznej, uwzględniająca obszary o wybitnych walorach przyrodniczych, aktywną promocję ochrony środowiska połączoną z edukacją, dająca bezpośrednie korzyści lokalnym społecznościom.

Tak więc turystyka wiejska, obejmująca szereg form i pojęć w wielu krajach europejskich, pełni bardzo ważną rolę w aktywizacji obszarów wiejskich, zwłaszcza regionów o dużym bezrobociu i jednocześnie szczególnych walorach przyrodniczo-kulturowych. Właściwie pojmowany rozwój tych obszarów jest wielokierunkowy. Oprócz czynnika ekonomicznego istotny jest również aspekt społeczny i ekologiczny. Wzrastające zainteresowanie wsią oraz odpoczynkiem z dala od wielkich aglomeracji miejskich, stwarza możliwość poprawy warunków życia na wsi nie tylko jednostek zajmujących się organizacją i sprzedażą usług turystycznych, ale także całej społeczności wiejskiej, czy nawet regionu⁶. Kraje Unii Europejskiej rozwój różnych form turystyki wiejskiej, w tym agroturystyki,

³ L. Strzembicki: Problemy rozwoju agroturystyki w Polsce. Agroturystyka - pierwsze doświadczenia i perspektywy. II Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne. Wyd. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Kraków, 1995.

⁴ Przykładem może być Finlandia, w której istnieją długie tradycje wypoczynku i rekreacji w lasach.

⁵ Green tourism jest przeciwieństwem turystyki masowej, jednak często jest to jedynie chwyt reklamowy dla przekonania o jej „eko-przyjazności”, nawet jeśli takowa nie ma miejsca.

⁶ A. Jaszczak, E. Marks, K. Młynarczyk, M. Marksm: Walory przyrodnicze i kulturowe a rozwój turystyki wiejskiej. W: Marketing w agroturystyce. Monografie nr 75. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce: 20-27, 2006.

postrzegają również jako „środek” zapobiegający migracji ludności wiejskiej do miast⁷.

Charakterystyka produktu turystyki wiejskiej w Finlandii

Odnosząc się do OECD (*Organization for Economic Cooperation and Development*), jako odpowiednie kryterium charakteryzujące na poziomie lokalnym obszar wiejski, przyjmuje się zagęszczenie ludności wynoszące poniżej 150 osób/km². Na poziomie regionalnym jednostki geograficzne są podzielone ze względu na udział w nich obszarów wiejskich. I tak wyróżnić można 3 typy: przeważająco wiejski (50%), znacząco wiejski (15-50%) oraz region przeważająco zurbanizowany (15%). Definicja „wiejskości” jest różna w zależności od kraju.

W Finlandii obszary wiejskie to te z liczbą mieszkańców poniżej 500/km². Wyróżniono trzy rodzaje obszarów wiejskich, opierając się o perspektywę rozwoju: obszary wiejskie sąsiadujące z miejskimi, centralne obszary wiejskie oraz obszary peryferyjne.

Turystyka na obszarach wiejskich jest odmianą turystyki, która odbywa się na obszarach niezurbanizowanych, ale:

- turystyka miejska lub oparta na obiektach wypoczynkowych (masowa) także korzysta z obszarów wiejskich;
- obszary wiejskie są trudne do zdefiniowania, nie każdy rodzaj turystyki odbywający się na obszarach wiejskich jest „wiejski”;
- różne formy turystyki wiejskiej mają miejsce na różnych obszarach;
- turystyka wiejska jest kompleksową działalnością, a obszary wiejskie poddawane są ciągłemu procesowi zmian.

Dlatego też turystyka wiejska w Finlandii zlokalizowana jest na obszarach poza miastem, obejmuje wielofunkcyjność wsi, opiera się na małej skali przedsięwzięcia (małe gospodarstwa), uwzględnia otwarte przestrzenie oraz bezpośredni kontakt z naturą jak i z dziedzictwem kulturowym, lokalnym społeczeństwem i „tradycyjnymi” czynnościami życia codziennego.

Turystyka wiejska w „wydaniu fińskim” ma niewielkie rozmiary, korzysta z małych osiedli w układzie struktury zabudowań. Zwykle rozwija się powoli, bazując na możliwości zaangażowania w przedsięwzięcie turystyczne całych rodzin zamieszkujących dany obszar. W tych małych przedsiębiorstwach powinien być zawarty „duch ciągłości”, objawiający się utrzymaniem szczególnego charakteru miejsca, przekazywaniem lokalnych tradycji i zwyczajów kolejnym pokoleniom, a przede wszystkim (szczególnie ważne w przypadku tego kraju) zapobieganiem powstawania czynników prowadzących do urbanizacji regionu,

⁷ Zagadnienia związane z migracją ludności wiejskiej do miast były tematem przewodnim międzynarodowego projektu pt. „Hinterland potentials for a spatial development under the aspects of decline” (INTERREG III), w którym Katedra Architektury Krajobrazu i Agroturystyki była jednym z partnerów.

a także wskazaniem sposobów racjonalnego wykorzystania potencjału przyrodniczego i kulturowego (fot.1).

FOT. 1. Kościół w Tammela (Finlandia)
Źródło: A. Jaszczak

Turystyka wiejska w Finlandii w klasycznym znaczeniu oznacza aktywność turystyczną, gdzie goście, z dala od stresu miejskiego, mają możliwość edukacji polegającej na poznaniu życia na wsi „w czystej, nieskażonej” przyrodzie, a także tradycji i zwyczajów. Goście mogą uczestniczyć w pracach polowych i gospodarskich, jak również rozkoszować się smakami lokalnej kuchni. Naturalnie niektórzy z turystów szukają czegoś więcej, chcą poznać miejscowy tryb życia i nawiązać kontakty przyjacielskie z gospodarzami. Podając za Rátz i Puczko⁸ można się spodziewać, że ten rodzaj popytu będzie się zwiększał wraz z rosnącą wartością wiedzy na temat swych korzeni.

Rozwój turystyki wiejskiej w Finlandii wpływa pozytywnie także na inne dziedziny życia. Decyduje o tym specyfika tej formy turystyki: liczba gości jest stosunkowo mała, nie ma znaczącej konieczności przebudowy otoczenia, różnica kulturowa pomiędzy gospodarzem i gościem nie jest zwykle duża, a wydatki gości przyczyniają się do wzrostu dochodów w regionie. Turystyka wiejska zwykle

⁸ T. Rátz, L. Puczko: Impacts of Tourism. An Introduction. Häme Polytechnic, Hämeenlinna, 2002.

przynosi dodatkowe dochody jedynie mieszkańcom, stąd liczba nowo powstających miejsc pracy jest relatywnie niewielka. Ewentualne niekorzystne skutki uboczne występują wówczas, kiedy pojemność przestrzenna miejsca docelowego jest nierespektowana i rozwój, który ma miejsce, wzrasta w sposób niekontrolowany. Choć urbanizacja regionu do pewnego stopnia może być odbierana przez mieszkańców obszarów wiejskich jako korzystna, to w przypadku nadmiernego rozwoju teren taki może stracić dokładnie ten wiejski charakter, który czynił go atrakcyjnym. Zdarza się tak, kiedy gospodarz zdecyduje się na rozbudowę domów letniskowych (domów i mieszkań wakacyjnych) na swojej ziemi, odchodząc jednocześnie od produkcji zwierzęcej w swoim gospodarstwie.

Odnosząc się do obecnej sytuacji w Finlandii, wg Hall'a⁹ odpowiednimi celami w rozwoju turystyki wiejskiej są przede wszystkim:

- pomoc w stabilizacji życia miejscowej ludności i utrzymanie poczucia tożsamości w regionach wiejskich;
- pomoc w aktywizacji lokalnej i regionalnej ekonomii;
- uzupełnienie istniejących struktur zatrudnienia;
- zapewnienie dodatkowych i/lub alternatywnych źródeł dochodu dla mieszkańców obszarów wiejskich;
- pomoc w zminimalizowaniu presji modernizacji i intensyfikacji metod produkcji, które mogą zagrozić środowisku;
- generowanie regionalnych zysków dla finansowania prac konserwacyjnych;
- przekazywanie wiedzy, zarówno lokalnej ludności jak i gościom, o historii, kulturze i środowisku naturalnym;
- wypełnianie regionalnych i krajowych strategii dla turystyki.

Jak już wcześniej stwierdzono, pojęcie „turystyka wiejska” ma odmienne znaczenie w różnych krajach. Badania Rozwoju Nordyckich Obszarów Wiejskich (*Nordic Rural Development Research*) z 1998 roku pokazują, iż w krajach skandynawskich propozycja dzielenia własnego domu z kwatrobiorcami (dość powszechna np. w Polsce) jest niemal nie do pomyślenia. Turystyka wiejska w Finlandii w głównej mierze uwzględnia wynajmowanie samodzielnych domów letniskowych, gdzie goście mają pełną swobodę i intymność (fot.2). Obejmuje ona także świadczenie szeregu usług i atrakcji, zapewnianych przez rolników i mieszkańców obszarów wiejskich dla przyciągnięcia turystów do ich regionu w celu uzyskania dodatkowych przychodów w ich gospodarstwach.

⁹ C. M. Hall, A. A. Lew: The geography of sustainable tourism: lessons and prospects. In C. M. Hall, A. A. Lew (Eds.): Sustainable tourism: a geographical perspective. Longman, New York 1998.

FOT. 2. Zabudowa mieszkalna przeznaczona dla turystów
 Źródło: A. Jaszczak

Celem turystyki wiejskiej jest rozwój „witalnej” wsi poprzez zwiększenie dochodów i usług ludności wiejskiej, ulepszenie funkcjonalności wiosek, oraz umocnienie ich konkurencyjności i przedsiębiorczości¹⁰. Turystyka odgrywa istotną rolę w Finlandii, ponieważ wyzwanie stworzenia nowych miejsc pracy w większej części odnosi się do nowych dziedzin produkcji i usług na obszarach wiejskich, z których jedną jest turystyka.

Tab. 1 przedstawia wzrost dochodów z turystyki w poszczególnych latach (1997-2004), przy czym tendencja wzrostowa utrzymuje się do chwili obecnej.

TABELA 1. Bilans turystyki w Finlandii w latach 1997-2004

Rok	Przychody mln €	Wzrost w stos. do roku 1997r. (%)
1997	1436	-
1998	1465	2
1999	1434	0
2000	1529	6
2001	1609	12
2002	1664	16
2003	1656	15
2004	1656	15

Źródło: Ministry of Trade and Industry, Final Report of the Tourism Sattelite Account Project, www.ktm.fi 2004.

Turystyka sięgnęła rekordowego poziomu w 2002 roku. Liczba noclegów wzrosła wówczas o 7,7% oraz po raz pierwszy przekroczyła sumę 4 mln.

¹⁰ K. Havnevik, G. Malmer: Nordic Rural Development Research. University of Agricultural Sciences. Uppsala, 1998.

Historia rozwoju turystyki wiejskiej w Finlandii

Aby zrozumieć charakter turystyki wiejskiej w Finlandii, niezbędne jest poznanie jej historii. Szczególnie ważnym faktem sprzyjającym rozwojowi turystyki wiejskiej w Finlandii była, co brzmi dość paradoksalnie, postępująca urbanizacja. Jako efekt zwrotny uruchomiło to proces powrotu do natury, korzystania z jej dóbr, a z drugiej strony jej ochrony i odpowiedniego kształtowania. Koniec XIX w. przyniósł tzw. „kulturę domów letnich”. Już na przełomie wieków mówiono, że „hałas i pośpiech” oraz niespokojny tryb życia, typowy dla miast, wymaga „leczenia wiejskością i krajobrazem”. Dla miejscowej społeczności stworzyło to szansę zdobycia dodatkowych dochodów m.in. w obsłudze (np. pokojówka, przewodnik) i sprzedaży produktów rolnych i usług (wynajem kwater).

Z drugiej strony zaobserwowano tendencję inwestowania w działki rekreacyjne i domy wakacyjne na terenach otwartych. W ciągu ubiegłego stulecia, większość mieszkańców miast stała się właścicielami lub dzierżawcami domków letniskowych, ich liczba szacowana była na ok. 400 tys. Faktem jest, iż najbardziej popularną metodą spędzania wakacji czy urlopu jest wypoczynek na wsi, a największymi beneficjentami tego rodzaju usług są mieszkańcy miast, dzięki którym kwaterodawcy, obiekty świadczące dodatkowe usługi, restauracje i kawiarnie, centra sportowe, obiekty spa itp. mogą „przeżyć” w sezonie letnim.

Obecnie przemysł turystyczny na obszarach wiejskich prowadzony jest przez takie obiekty, jak pensjonaty i uzdrowiska, z których ogromna większość powstała w latach 1900-1930. Często promują zdrowie poprzez dostarczenie turystyce możliwości wypoczynku na świeżym powietrzu, zdrowej żywności, wodolecznictwa i innych zabiegów leczniczych pod kontrolą lekarską. Takie uzdrowiska były często usytuowane nieopodal źródeł mineralnych. Jedno z nich (uzdrowisko Runni we wschodniej Finlandii – fot.3) zyskało ogromną sławę, dzięki wizytom bohatera narodowego okresu między- i wojennego, marszałka Mannerheima, który miał w zwyczaju tam odpoczywać¹¹.

¹¹ Szerszy opis w: K. Nykiel: Turystyka wiejska w Finlandii i wybranych krajach Unii Europejskiej. Praca inżynierska zrealizowana w Katedrze Architektury Krajobrazu i Agroturystyki pod kierunkiem prof. Krzysztofa Młynarczyka, Olsztyn 2005.

FOT. 3. Centrum zdrowia i urodzyw Runni (zdjęcie archiwalne)
Źródło: www.runninkylpyla.fi/en/history/index.html

W latach 30-tych nowym rodzajem wiejskiej bazy noclegowej stały się pola biwakowe i campingowe, a szczyt popularności spędzania wolnego czasu w surowych, niewyszukanych warunkach datuje się na lata 50. Mimo popularności ta forma wypoczynku nie przynosiła znaczących dochodów i słabo zapisała się jako gałąź usług turystycznych prawdopodobnie ze względu na stosunkowo małą liczbę pól namiotowych oraz niską jakość usług. Dlatego też w ostatniej dekadzie XX w. infrastruktura związana z polami namiotowymi nie rozwinęła się w spektakularny sposób.

Lata powojenne przyniosły wśród mieszkańców miast ponowne zainteresowanie życiem na wsi oraz zamieszkaniem, choćby na krótszy okres, na farmie. W drugiej połowie lat 50-tych XX w. uczyniło to z turystyki wiejskiej popularną formę spędzania czasu wolnego, szczególnie wśród młodych rodzin miejskich z małymi dziećmi, które nie miały kontaktu z gospodarstwem rolnym i nie widziały (chodzi o dzieci) zwierząt gospodarskich. W rzeczywistości zwierzęta mogą odgrywać znaczącą rolę jako atrakcja turystyczna. Wiele gospodarstw rozwinęło ofertę np. specjalizując się w amatorskiej jeździe konnej,

czy przyjmowaniu turystów niepełnosprawnych. Innymi popularnymi formami turystyki aktywnej była wówczas turystyka piesza i rowerowa.

W tej samej dekadzie zaobserwowano wzrost liczby rodzin miejskich posiadających własny samochód, zainteresowanych wypoczynkiem w gospodarstwie. W latach 60-tych rolnicy zaczęli budować domki do wynajęcia i od połowy lat 70-tych wynajem domków letniskowych stał się główną formą turystyki wiejskiej w Finlandii. Produkt ten składał się z w pełni wyposażonych, samodzielnych domków przy jeziorze lub morzu, wraz z sauną i łódką (fot.4). W wielu przypadkach zezwolenia dla wędkarzy były wliczone w cenę.

Najnowszy proces rozwoju odbywał się od lat 80-tych. Wymagał on dywersyfikacji i dalszej specjalizacji rodzajów produktów. W tym samym czasie ogólne pojęcie „turystyki wiejskiej” zostało poszerzone i teraz oznacza ono praktycznie wszystkie usługi dostępne dla turysty na obszarach wiejskich.

Finlandia była (i nadal pozostaje) krajem atrakcyjnym turystycznie dla gości zza granicy, początkowo przede wszystkim dla amatorów wędkarstwa z Wielkiej Brytanii przyjeżdżających odpoczywać i czerpać przyjemność z wędkowania nad sławnymi bystrzynami Imatry i Kajaani, a także kajakarzy górskich i amatorów statków parowych oraz żeglugi śródlądowej.

FOT. 4. Jedna z atrakcji w Finlandii - „czarna sauna”
Źródło: K. Młynarczyk

Na potencjał przyrodniczy składają się przede wszystkim jeziora, których w Finlandii jest 187 tys. Niewątpliwie szczególną atrakcją stanowi także fińska sauna (rys.4), która jest wręcz jednym z wyznaczników zdrowego życia Finów, co obrazuje hasło „*sauna, sisu, poro, pulkka*” (*poro*-renifer; *pulkka* - sanie ciągnięte

przez renifery). W tym sformułowaniu, promującym kraj brakowało jeszcze Świętego Mikołaja (fin. *Joulupukki*), dlatego też dopisano go w 1939 roku.

Forma wypoczynku w domach wakacyjnych zyskała szczególną renomę w późnych latach 60. i wczesnych 70. jako efekt dewaluacji Fińskiej Marki (FIM). Wśród turystów zagranicznych przyjeżdżających w tym czasie do kraju „jezior i lasów” znaleźli się Niemcy, Szwedzi, a w latach 90. także Rosjanie i Hiszpanie.

Obecna sytuacja sektora turystycznego

Aktualne zatrudnienie w turystyce w Finlandii wynosi ok. 2,4%, co stanowi ok. 57000 osób w wieku produkcyjnym. Zysk z międzynarodowej turystyki przyjazdowej prawie podwoił się w ciągu lat 90., od ok. 4,6 mld FIM w roku 1990, do 8 mld FIM (1,5 mld €) w roku 1997. W Finlandii znacząco rozwija się turystyka przyjazdowa, jednakże w ostatnich latach zaobserwowano zmiany w rynku zagranicznym spowodowane negatywnymi wydarzeniami na świecie m.in. SARS, konflikt iracki, ataki terrorystyczne i słaba sytuacja ekonomiczna w wielu krajach. Ujemne zmiany w strukturze przyjazdów dotyczą segmentu turystów spoza krajów europejskich, natomiast obserwuje się wzrost turystów z krajów UE i ościennych, co w pewien sposób wyrównuje ogólny bilans wpływów z turystyki.

Analizując najczęściej wybierane terminy przyjazdów należy stwierdzić, że coraz więcej turystów wybiera sezon zimowy jako czas wypoczynku (grudzień, styczeń, luty), natomiast w lipcu i sierpniu odnotowano spadek przyjazdów, zwłaszcza z krajów Europy Południowej i Zachodniej. Liczba turystów z krajów nordyckich (Dania, Szwecja) nieznacznie spadła. W latach 2002/2003 odnotowano spadek przyjazdów ze Stanów Zjednoczonych i Federacji Rosyjskiej, wybuch epidemii SARS spowodował także spadek liczby turystów z Azji i rejonu Pacyfiku, co nie zostało wyrównane w bilansie mimo wzrostu przyjazdów z tego regionu w kolejnych latach.

Wśród turystów z krajów najliczniej odwiedzających Finlandię, sytuacja nie zmieniła się od wielu lat i są to - od roku 1996 Szwedzi, za nią zajmują miejsca kolejno: Niemcy, Rosja, Wielka Brytania, Dania, Norwegia i Stany Zjednoczone. Co ciekawe, pomimo iż Szwedzi stanowią najważniejszą grupę turystów w Finlandii, to odwiedzają oni głównie Wyspy Alandzkie. Na pozostałym obszarze, tj. stałym lądzie zajmują dopiero czwarte miejsce pod względem liczby przyjeżdżających. Jeśli chodzi o przyjazdy turystów z Polski, znajdujemy się na odległym miejscu - w roku 2003 stanowiliśmy 0,25% ogółu turystów pod względem noclegów, natomiast 0,9% wśród obcokrajowców (tab.2).

TABELA 2. Noclegi według celu wizyty w Finlandii w roku 2003

Rodzaj zakwaterowania	Noclegi ogółem w celu przyjazdu				Finowie	Obcokrajowcy
	suma	wypoczynek %	biznes %	inne %	suma	suma
Wszystkie rodzaje	16081812	68,4	29,1	2,5	11751122	4330690
Kampingi i pola namiotowe	2056592	94,9	4,6	0,5	1680974	375618
Pokoje gościnne Bed & Breakfast	58006	64,7	31,5	3,9	48580	9426
Domy wakacyjne	49110	41,1	50,5	8,3	33181	15929
Uzdrowiska	2217990	83,8	13,6	2,6	1964599	253391
Ośrodki/wioski turystyczne	917992	93,2	5,9	0,9	719427	198565
Domki letniskowe	78734	25	67,5	7,5	49324	29410
Pensjonaty	38918	95,8	4,2	-	25247	13671

Źródło: Matkailutilasto - Tourism Statistics 2004

W roku 2003 wydatki turystów pozostały niemal niezmiennie w porównaniu do lat poprzednich, dochodząc do sumy ok. 1,7 mld €. Na początku roku 2003 całkowita liczba obiektów i kwater wynosiła ok. 64 tys., z czego 56 tys. stanowiły obiekty hotelowe. Przekładając to na liczbę miejsc noclegowych, w tym samym roku przemysł turystyczny oferował 151,5 tys. miejsc, z czego 120 tys. przypadało na hotele i inne większe obiekty. W porównaniu do 2002 roku liczba przygotowanych dla turystów pokoi zmniejszyła się o 846 i 2181 łóżek¹².

Fińskie organizacje turystyczne wspierające rozwój turystyki wiejskiej

Wśród organizacji i stowarzyszeń turystycznych działających w Finlandii można wyróżnić m.in. Fińską Radę Turystyki (*Matkailun edistämiskeskus* MEK), Zrzeszenie Fińskich Agentów Turystycznych (*Suomen matkatoimistoalan liittory* (AFTA) oraz odpowiednik Polskich Lasów Państwowych - *Metsähallitus*.

Matkailun edistämiskeskus (MEK) - Fińska Rada Turystyki

Rada została utworzona w 1973 roku przez Ministerstwo Gospodarki i Handlu w celu promocji i reklamy turystyki, a także jej rozwoju, zwłaszcza przyjazdowej. Fińska Rada Turystyki pracuje w ścisłej współpracy z szeroko pojmowaną branżą turystyczną, wprowadzając i finansując projekty marketingowe razem z sektorem turystycznym. Jednym ze wspólnych celów jest rozwój konkurencyjnego w stosunku do innych krajów produktu turystycznego. Głównymi zadaniami Fińskiej Rady Turystyki (zatwierdzonymi w 2003 roku jako

¹² Matkailutilasto- Tourism Statistics 2004.

plan na lata 2004-2007) były i pozostają nadal działania marketingowe za granicą oraz dystrybucja informacji o fińskim rynku turystycznym. MEK posiada jedno biuro główne w Finlandii i 15 placówek zagranicznych, m.in. w Polsce¹³.

Suomen matkatoimistoalan liittory (AFTA) - Zrzeszenie Fińskich Agentów Turystycznych.

Jest to zrzeszenie utworzone przez agentów turystycznych, biura podróży itp. Głównymi celami zrzeszenia są:

- rozwój branży agencji turystycznych w Finlandii;
- promocja i reprezentowanie wspólnych interesów członków stowarzyszenia oraz ochrona ich praw;
- działania na rzecz utrzymania dobrych praktyk w sektorze;
- stworzenie odpowiednich warunków do współpracy członków zrzeszenia i innych z sektora turystycznego.

Liczba pełnoprawnych członków wynosi ok. 160, co w sumie daje ok. 400 biur. Istnieje też grupa 80 członków niezrzeszonych - są to firmy, których głównymi zadaniami jest transport, kwaterodawstwo, reklama w formie publikacji o tematyce turystycznej oraz agencje oferujące za granicą i inne przedsiębiorstwa oferujące swe usługi na rynku turystycznym. Organizacja ta wydaje następujące publikacje i biuletyny:

- biuletyn członkowski „*Jäsenlehti*”;
- „*Incoming Agencies and Regional Operators in Finland*”- przeznaczony dla członków działających w sektorze turystyki przyjazdowej;
- „*Faktkirja*”- informator z opisem ludzi i przedsiębiorstw znajdujących się aktualnie na rynku;
- publikacje odpłatne - zawierające dane na temat sektora turystycznego¹⁴.

Metsähallitus

Metsähallitus jest przedsiębiorstwem państwowym, zarządzającym ponad 12 mln ha obszarów wodnych i lądowych. W pewnym stopniu jest to odpowiednik Polskich Lasów Państwowych, choć jego zadania i struktura organizacyjna są odmienne. Organizacja ta zajmuje się zarządzaniem i wykorzystaniem tych obszarów w taki sposób, aby w wyniku tego społeczeństwo fińskie osiągało jak największe korzyści, przy jednoczesnej ochronie zasobów. Głównym celem *Metsähallitus* są działania ekologiczne oraz promocja lasów jako specyficznego produktu. Choć nie jest to typowa organizacja turystyczna, dzięki swym obowiązkom i działalności przyczynia się ona do promocji turystyki poza obszarami miejskimi oraz pełni funkcje informacyjne i edukacyjne.

Wśród wielu działów tematycznych oferowanych na swojej stronie internetowej, *Metsähallitus* posiada m.in.:

¹³ Matkailun edistämiskeskus www.mek.fi 2005.

¹⁴ Assotiation of Finnish Travel Agents www.smal.fi 2005.

-,*outdorrs.fi*”- strona dla miłośników przyrody, przedstawia ona parki narodowe i krajobrazowe, obszary rekreacyjne idealne do wędrówek i innych form wypoczynku, oraz dzikie obszary północnej Laponii (ang: *wilderness areas*);

-,*Villi Pohjola*” (fin. ”dzika Północ”- organizacja o korzeniach swej działalności sięgającej niemal 100 lat. *Villi Pohjola* oferuje i organizuje wyprawy na tereny, śniegu, rwących potoków, dzikiej natury, zórz polarnych i mistycznego błękitu arktycznego nieba. W swojej ofercie zawiera takie atrakcje jak: polowania, łowienie ryb, wyprawy zimowe i letnie połączone z bardzo szeroką gamą sportów dostępnych o danej porze roku.

Laatumaa to część *Metsähallitus*, zajmuje się zarządzaniem i obrotem terenami lasów należących do państwa¹⁵.

Podsumowanie

Turystyka wiejska rozwija się pomiędzy typami działań, pełniącymi istotną rolę we wzroście ekonomicznym obszarów wiejskich Europy i przyczynia się do ochrony i poprawy walorów środowiska. Bazuje ona na atrakcyjności środowiska naturalnego i krajobrazu, może budować i chronić rolnicze, kulturowe i naturalne dziedzictwo obszarów wiejskich¹⁶. Finlandia jest jednym z krajów, który spełnia wszelkie niezbędne warunki w kierunku rozwoju turystyki wiejskiej, posiada bogatą ofertę dla turystów krajowych i zagranicznych, opartą o typowe dla tego kraju produkty turystyczne. Sprzyja to aktywizacji ludności wiejskiej, zapobiega bezrobociu i migracji, zwłaszcza młodych ludzi, do aglomeracji miejskich.

Literatura

Assotiation of Finnish Travel Agents www.smal.fi 2005.

C. M. Hall, Lew A. A.: The geography of sustainable tourism: lessons and prospects. In C. M. Hall, Lew A. A. (Eds.): Sustainable tourism: a geographical perspective. Longman, New York 1998.

European Commision. www.europa.eu.int/comm, 2003.

Havnevik, K., Malmer, G: Nordic Rural Development Research. University of Agricultural Sciences. Uppsala 1998.

Jaszczak A., Marks E., Młynarczyk K., Marks M: Walory przyrodnicze i kulturowe a rozwój turystyki wiejskiej. W: Marketing w agroturystyce. Monografie nr 75. Wyd. Akademii Podlaskiej, Siedlce: 20-27, 2006.

Matkailun edistämiskeskus www.mek.fi 2005.

Matkailutilasto- Tourism Statistics 2004.

¹⁵ Metsähallitus www.metsa.fi 2005.

¹⁶ I. Połucha, K. Młynarczyk, E. Marks, M. Marks, A. Jaszczak: Rural tourism in sustainable development of areas with unique environmental values. International Scientific Conference. Globalisation and integration challenges to the rural of East and Central Europe. Litewska Akademia Rolnicza, Kowno 2003.

Metsähallitus www.metsa.fi 2005.
Ministry of Trade and Industry, Final Report of the Tourism Sattelite Account Project, www.ktm.fi 2004.
Nykiel K: Turystyka wiejska w Finlandii i wybranych krajach Unii Europejskiej. Praca inżynierska zrealizowana w Katedrze Architektury Krajobrazu i Agroturystyki pod kierunkiem prof. Krzysztofa Młynarczyka, Olsztyn 2005.
Połucha I., Młynarczyk K., E. Marks, M. Marks, A. Jaszczak.: Rural tourism in sustainable development of areas with unique environmental values. International Scientific Conference. Globalisation and integration challenges to the rural of East and Central Europe. Litewska Akademia Rolnicza, Kowno 2003.
Rätz T., Puczko, L.: Impacts of Tourism. An Introduction. Häme Polytechnic, Hämeenlinna 2002.
Strzembicki L.: Problemy rozwoju agroturystyki w Polsce. Agroturystyka - pierwsze doświadczenia i perspektywy. II Ogólnopolskie Sympozjum Agroturystyczne. Centrum Doradztwa i Edukacji w Rolnictwie, Kraków 1995.
www.runninkylpyla.fi/en/history/index.html.

Streszczenie

Turystyka wiejska, obejmująca wiele form i pojęć w wielu krajach europejskich, pełni bardzo ważną rolę w aktywizacji obszarów wiejskich, zwłaszcza regionów o dużym bezrobociu i szczególnych walorach przyrodniczo-kulturowych. Właściwie pojmowany rozwój tych obszarów jest wielokierunkowy. Oprócz aspektu ekonomicznego istotny jest również aspekt społeczny i ekologiczny. Turystyka odgrywa istotną rolę w Finlandii, ponieważ wyzwaniem stworzenia nowych miejsc pracy w większej części odnosi się do nowych dziedzin produkcji i usług na obszarach wiejskich. Duże znaczenie dla dalszego rozwoju turystyki wiejskiej ma również ciągłość historyczna, dziedzictwo regionów i bogata oferta oparta na walorach kulturowych, ale przede wszystkim przyrodniczych.

Summary

There are many forms and definitions of rural tourism in European countries. The rural tourism plays very important role in the activation of rural areas especially regions with high unemployment and special natural and cultural values. Rural development is define as multidirection. The rural tourism in Finland creates new challenges for creation of new working places and it belong to the new fields of production on the rural areas. This is very important to develop rural tourism as a continuation of the history, the regional heritage and the reach offer based on the cultural and natural values.

Wioletta Bieńkowska, Joanna Dmitruk
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Agroturystyka w Zjednoczonym Królestwie Wielkiej Brytanii

Wstęp

Turystyka w dzisiejszych czasach nabiera coraz większego znaczenia. Jest zjawiskiem niezwykle złożonym, ponieważ łączy wiele rodzajów działalności podejmowanych przez człowieka. Do niedawna turyści chcąc wypocząć, wyjeżdżali do innych krajów, przemierzali się z miasta do miasta. Zdobywali nowe doświadczenia zwiedzając i poznając kulturę innych miast. Obecnie jest zauważalna zmiana mentalności turysty. Cechą charakterystyczną tej przemiany jest coraz większa świadomość ekologiczna. Współczesny turysta zaczyna dostrzegać otaczającą go przyrodę, uświadamia sobie, że on potrzebuje odpoczynku w spokoju, na łonie natury i że przyroda potrzebuje ochrony. Ta świadomość wpływa na codzienne życie człowieka, ale również na wybór i sposób spędzania czasu wolnego. Dlatego też w ostatnich latach szczególnie popularna stała się agroturystyka. Agroturystykę można zdefiniować jako *formę turystyki wiejskiej związanej bezpośrednio z rolnictwem, którą prowadzi się na terenach rolniczych, wykorzystując wolne pokoje mieszkaniowe i budynki gospodarcze rolników oraz produkcję i usługi ich właścicieli*¹. Agroturystyka w szczególności jest adresowana do turystów indywidualnych, rodzin i niewielkich grup turystycznych. Osobami, które chętnie spędzają urlop w gospodarstwie agroturystycznym są mieszkańcy dużych aglomeracji miejskich. Poszukują oni ciszy, spokoju, piękna przyrody, odpoczynku od zgiełku życia w metropolii. Zainteresowani są oni różnymi formami rekreacji na świeżym powietrzu, odkrywaniem walorów przyrodniczych i kulturowych, poznaniem folkloru i codziennego życia rolników.

Agroturystyka nie jest związana tylko z zakwaterowaniem w gospodarstwie rolnika, ale głównym jej zadaniem jest dostarczenie interesujących, aktywnych form spędzania czasu wolnego jak i atrakcji turystycznych. Współczesna agroturystyka zmienia swoje oblicze. Wzrost świadomości ekologicznej wśród społeczeństwa i chęć spędzania urlopu na łonie natury, spowodowało spadek zainteresowania biernym wypoczynkiem. Turyści bardzo chętnie zwiedzają typowe gospodarstwa rolne. Celem takich odwiedzin jest poznanie pracy gospodarza,

¹ M. Dębniwska, M. Tkaczuk: Agroturystyka. Wyd. Poltext, Warszawa 1997, s.17.

zaznajomienie się z produkcją żywności oraz korzystanie ze świeżych, zdrowych, regionalnych produktów. Dlatego też tak ważne jest organizowanie różnorodnych a równocześnie niepowtarzalnych zajęć, które zachęcą potencjalnych turystów do odwiedzenia danego miejsca.

Agroturystyka w Europie Zachodniej znana jest od 25 lat i zajmuje się nią około 10% gospodarstw. Najwięcej obiektów agroturystycznych istnieje w pięciu krajach: Austrii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Francji i Irlandii².

Charakterystyka Wielkiej Brytanii w kontekście geograficznym

Wielka Brytania to państwo wyspiarskie położone w Europie Zachodniej. Na obszarze 244,8 km² zamieszkuje 58,8 mln osób. W skład Wielkiej Brytanii wchodzi: Anglia, Walia i Szkocja, położone na wyspie Wielka Brytania oraz Irlandia Północna, leżąca w północnej części wyspy Irlandia. Jednostki te z kolei dzielą się na własne jednostki administracyjne:

- Anglia: 9 regionów, 46 hrabstw (w tym 7 hrabstw metropolitalnych);
- Szkocja: 12 regionów, 32 jednostki administracyjne (zwane hrabstwami);
- Walia: 3 miasta, 9 hrabstw, 10 hrabstw miejskich;
- Irlandia Północna: 26 dystryktów.

Terytorium Anglii jest obszarem pofałdowanym, z większymi górami na północy. Głównymi rzekami są Tamiza i Severn. Natomiast, największymi miastami są Londyn, Birmingham, Manchester, Sheffield, Liverpool, Leeds, Bristol oraz Newcastle upon Tyne. Podmorski tunel niedaleko Dover łączy Wielką Brytanię z Francją.

Walia jest krajem górzystym, a jej najwyższy szczyt to Snowdon (1085 m). Na północ od głównego lądu leży wyspa Anglesey. Największym miastem i stolicą jest Cardiff, znajdujące się w południowej Walii.

Szkocja jest pod względem geograficznym krajem bardzo zróżnicowanym, z nizinami na południu i wschodzie oraz górami na północy i zachodzie, gdzie znajduje się najwyższy szczyt Wielkiej Brytanii - Ben Nevis (1343 m). W Szkocji można spotkać wiele zatoczek morskich, fiordów i jezior. U północnych wybrzeży rozsianych jest wiele wysp, takich jak Hebrydy, Orkady czy Szetlandy. Główne miasta to Edynburg, Glasgow i Aberdeen.

Irlandia Północna, obejmująca północno-wschodnią część wyspy Irlandia, jest krajem pagórkowatym. Główne miasta to Belfast i Derry.

W Wielkiej Brytanii panuje klimat umiarkowany ciepły, morski. Łagodzący wpływ na klimat ma Prąd Zatokowy (Golfstrom). W wyniku zetknięcia się ciepłego prądu z zimnym i wilgotnym powietrzem z Islandii i obszarów arktycznych powstają silne wiatry i obfite opady deszczu. W górach zachodniej Szkocji występują duże opady śniegu, natomiast w Irlandii Północnej opady śniegu

² www.eururalareas-jeanmonnet.sggw.waw.pl.

są niewielkie. Klimat Walii charakteryzuje się chłodnymi latami i łagodnymi zimami.

Lasy zajmują niewielką część powierzchni kraju (10%), a większość to łąki i pastwiska. Wrzosowiska są charakterystyczne dla krajobrazu Szkocji, Irlandii Północnej, wyżyn północnej Anglii i Walii. Bardzo gęsta sieć rzek, z których największymi są: Tamiza, Severn, Trent, Mersey, Clyde. Świat zwierzęcy został znacznie przetrzebiony, na wolności pozostały m.in.: jelenie, lisy, borsuki, wydry, gronostaje oraz wiele gatunków ptaków i ryb. Naturalne środowisko chronione jest w 13 rezerwach biosfery i kilku parkach narodowych, m.in. Lake District.

Jeśli zaś chodzi o rzeźbę terenu, to w Wielkiej Brytanii wybrzeża są przeważnie klifowe, strome, zwłaszcza po zachodniej stronie Półwyspu Kornwalijskiego, gdzie sięgają 200 m wysokości. Podobne ukształtowanie terenu występuje w Szkocji i w północno-zachodniej Anglii. We wschodniej i południowej Anglii wybrzeża są płaskie, akumulacyjne. Ukształtowanie powierzchni jest zróżnicowane, w znacznym stopniu uformowane w orogenezie kaledońskiej i hercyńskiej, później podlegające ruchom tektonicznym orogenezy alpejskiej, denudacjom i kilkakrotnym zlodowaceniom³.

Formy zakwaterowania w gospodarstwach agroturystycznych

Rolnicy z Wielkiej Brytanii mają bogate doświadczenie w prowadzeniu gospodarstw agroturystycznych. Oferta agroturystyczna tego kraju jest nadzwyczaj urozmaicona i nadal wzbogacana w nowe, lepsze i bardziej atrakcyjne produkty. Irlandia Północna jest najmniej turystycznie rozwinięta ze względu na długotrwałe konflikty pomiędzy rdzennymi Irlandczykami (katolikami) a protestanckimi Szkotami. Każdy region Wielkiej Brytanii może poszczycić się przykładami dojrzałej agroturystyki. Największe predyspozycje do uprawiania turystyki wiejskiej mają szczególnie cztery regiony: West Country, Yorkshire Dales, Humberland i Szkocja⁴.

Angielskie farmy największą uwagę skupiają na tworzeniu ofert dla dzieci. Przy gospodarstwach znajdują się ciekawie urządzone place zabaw, ścieżki z przeszkodami oraz mini zoo, gdzie dzieci z miasta mają możliwość opiekowania się zwierzętami. Nieomal w każdym domu można kupić regionalne potrawy, drewniane zabawki wykonane przez gospodarza i inne rzeczy związane z danym regionem.

³ www.wikipedia.pl.

⁴ U. Świetlikowska: Agroturystyka. Publikacja wydana dzięki finansowemu wsparciu Unii Europejskiej, Warszawa 2000.

Gospodarstwa agroturystyczne w Wielkiej Brytanii charakteryzują się różnorodnymi formami zakwaterowania, aczkolwiek największą popularnością cieszą się:

- Bed & Breakfast,
- Self – catering,
- wiejskie stodoły campingowe,
- wiejskie stodoły turystyczne⁵.

Z wymienionych formą zakwaterowania najbardziej popularne stały się pokoje gościnne, oferujące turystą nocleg i śniadanie „Bed&Breakfast”⁶.

B&B jest to mały rodzinny pensjonat do wynajęcia. Zazwyczaj jest w nim kilka pokoi 2-4osobowych, pokoje są urządzone ze smakiem, tak aby oddawały klimat danego miejsca. Pensjonaty typu B&B można znaleźć w wioskach jak i w odosobnionych gospodarstwach otoczonych polami, lasami.

Innym rodzajem zakwaterowania z jakim możemy się spotkać w gospodarstwach w Wielkiej Brytanii jest Self-catering⁷. Są to kompleksy mieszkalne, które są określane mianem mieszkań wakacyjnych. Zazwyczaj jest to wynajem na okres minimum tygodnia całych domów, w małych miasteczkach lub w wioskach. Często są to zabytkowe budynki, urządzone w stylu staroirlandzkim, w których jest kilka sypialni, łazienka i kuchnia. Ten typ zakwaterowania różni się od B&B tym, że turyści przygotowują wyżywienie we własnym zakresie.

Coraz większą popularność na wypoczynek na wsi zyskują stodoły campingowe, turystyczne oraz gospodarstwa niespodzianki, które często są nazywane „gospodarstwa – atrakcje”⁸.

Stodoły turystyczne charakteryzują się tym, że posiadają dużo udogodnień, przypominają swoim wyposażeniem schroniska. Tutaj turystom niczego nie brakuje do wygodnego spędzenia urlopu. Natomiast stodoły campingowe oferują tylko podstawowe, bardzo proste warunki i bieżącą wodę. Goście śpią na niewielkich platformach, które są umieszczone na podłodze. Ten rodzaj zakwaterowania, cieszy się dość dużym zainteresowaniem w Wielkiej Brytanii, ponieważ jest tani, a jednocześnie wygodniejszy niż nocleg spędzony w namiocie. Jest to również dość atrakcyjny sposób na spędzenie wypoczynku dla grup młodzieżowych, ponieważ dzieci i młodzież uczy się żyć w prostych warunkach. Jednocześnie właściciele nie muszą się martwić, że zostaną wyrządzone poważne szkody. Na północy Anglii stodoły cieszą się największą popularnością, często właściciele tworzą je w porozumieniu z władzami parków narodowych.

Gospodarstwa *atrakcje* funkcjonują na zasadzie „otwartych drzwi”. Zazwyczaj nie ma tam miejsc noclegowych. Zaletą tych gospodarstw jest to, że pełnią one funkcje edukacyjną. Turyści odwiedzając takie gospodarstwo mogą

⁵ E. Kmita-Dziasek: Turystyka rekreacyjna oraz specjalistyczna. Wyd. bezpłatne, Warszawa 2003.

⁶ E. Kmita-Dziasek: Systemy kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej w Europie. www.agroturystyka.pl.

⁷ E. Kmita-Dziasek: Systemy kategoryzacji..., www.agroturystyka.pl.

⁸ A. Jasińska, M. Skolimowski, J. Sosnowski: Agroturystyka jako produkt turystyczny w Polsce i w wybranych krajach Europy. www.turystyka.pb.edu.pl.

przyglądać się pracy gospodarza, czasem mu pomagać, mogą nabyć produkty wyprodukowane w danym gospodarstwie, zrywać owoce z drzew i krzewów a także przyglądać się zwierzętom.

Największą atrakcją w gospodarstwach niespodziankach są zwierzęta, szczególnie wśród dzieci. Mają one okazje zobaczyć z bliska zwierzęta, które wcześniej były im znane tylko z telewizji czy książki. Mogą dowiedzieć się czym się żywią, jak należy je traktować.

W Wielkiej Brytanii i Irlandii kontrolę jakości kwater agroturystycznych prowadzi Krajowa Rada Turystyki, a systemy oceny jednolite są zarówno dla obiektów położonych na wsi jak i w mieście. Wszystkie obiekty muszą spełniać urzędowo określone wymogi w zakresie zakwaterowania i obsługi. System jest zunifikowany. W zależności od standardu wyposażenia kwatery agroturystycznej i poziomu świadczonych usług, Krajowa Rada Turystyki przyznaje kwaterom od 1 do 5 gwiazdek. Im więcej gwiazdek posiada kwatera, tym wyższa jakość usług agroturystycznych. Kwatery szczególnie wyróżniające się jakością obsługi gości, mogą dodatkowo otrzymać od 1 do 5 diamentów⁹.

Cechą charakterystyczną agroturystyki europejskiej jest to, że większość potencjalnych klientów sama poszukuje i dokonuje rezerwacji miejsca noclegowego nie korzystając z usług pośredników. Tak więc turyści oczekują łatwo dostępnej i wyczerpującej informacji o ofertach agroturystycznych w celu dokonania najlepszego wyboru. W wielu krajach europejskich, w tym w Wielkiej Brytanii działają stowarzyszenia i lokalne grupy marketingowe, których celem jest obniżenie kosztów promocji usług agroturystycznych oraz wsparcie w zakresie rezerwacji miejsc noclegowych.

Na terenie Wielkiej Brytanii działa samofinansująca się organizacja „Stay on a Farm”. Jest to organizacja marketingowa, skupiająca kilkadziesiąt lokalnych grup, a w tym ponad 1000 gospodarstw, których członkowie wspierają się wzajemnie w zakresie promocji, rezerwacji i sprzedaży ofert. Podstawową zasadą działalności organizacji jest zapewnienie każdemu zgłaszającemu chęć wypoczynku na wsi gościowi noclegu w gospodarstwie należącym do „Stay on a Farm”. Jeżeli kwatera, do której zgłasza się gość nie ma dostępnych wolnych w danym terminie miejsc noclegowych, zgłasza to i sprawdza możliwość zakwaterowania w innym gospodarstwie. Tak więc współpraca między członkami organizacji jest ścisła i obustronnie korzystna. Warto zwrócić uwagę na fakt, że członkami „Stay on a Farm” są wyłącznie ci usługodawcy, którzy uzyskali pozytywny wynik inspekcji kontroli jakości, prowadzonej przez Krajową Radę Turystyki. Organizacja, poza podstawową działalnością, prowadzi także badania rynkowe i analizy oraz co roku wydaje ogólnokrajowy katalog ofert agroturystycznych, sprzedawany zarówno w kraju jak i za granicą¹⁰.

⁹ E. Kmita-Dziasek: Turystyka rekreacyjna oraz specjalistyczna. Wyd. bezpłatne, Warszawa 2003.

¹⁰ E. Kmita-Dziasek: Systemy kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej w Europie. www.agroturystyka.pl.

Wybrane rodzaje ofert agroturystycznych

Agroturystyka w Wielkiej Brytanii coraz szybciej się rozwija, powstają nowe pełne atrakcji gospodarstwa. Przykładem farmy agroturystycznej, przeznaczonej głównie dla dzieci jest Pennywell Farm¹¹. Dzieci potrzebują kontaktu ze zwierzętami, ponieważ zaspokajają one wiele potrzeb emocjonalnych. Na farmach tego rodzaju żyją zwierzęta zarówno małe jak i bardzo duże, które budzą lęk. Zadaniem dorosłych jest pokazanie swoim pociechom, jak obchodzić się z małymi zwierzętami, oraz jak zachowywać się w stosunku do dużych zwierząt. Gospodarstwo Pennywell Farm położone jest w pięknej okolicy, w której można podziwiać wspaniałe krajobrazy, pomiędzy miejscowościami Exeter a Plymouth, w hrabstwie Devon. Zajmuje ono obszar 18 ha, na którym mieszka około 400 zwierząt. Właściciel zaczynał swoją działalność od pożyczonych pieniędzy. Szybko jednak pomysł i odpowiednia reklama przyniosły oczekiwany sukces. Farma reklamuje się jako „twoje ulubione miejsce” albo „atrakcje na każdą pogodę”. Właściciel farmy przygotował miejsca parkingowe dla turystów zmotoryzowanych, a jednocześnie wprowadził specjalne zniżki dla gości dbających o środowisko naturalne przyjeżdżających rowerem. Celem jest zwrócenie uwagi ludzi na potrzebę ograniczenia spalin. Gospodarstwo jest czynne od marca do końca października, natomiast zimą zaprasza w każdy weekend oraz w czasie ferii szkolnych i świątecznych. Dzięki tak szerokiej ofercie farmy osoby odwiedzające ją, mają możliwość obserwowania codziennego życia na niej, kontaktu ze zwierzętami, jak i uczestniczenia w wielu innych atrakcjach m.in. pikniki rodzinne, ścieżki edukacyjne, różne gry i zabawy, teatrzyki dla dzieci, tory o różnym stopniu trudności oraz przejażdżki na kucykach. Poszczególne atrakcje są dostosowane do wieku dzieci. W gospodarstwie jest zatrudnionych kilka osób, które pracują w systemie zmianowym. Opiekują się przez całą dobę zwierzętami, są gotowe o każdej porze nieść im pomoc. Pracują tam osoby, które kochają to co robią. Pracownicy farmy są pełni nowych pomysłów, starają się co roku ulepszać swoją ofertę, przyciągając w ten sposób nowych gości. Często osoby, które raz odwiedziły to gospodarstwo, powracają w następnym roku. Mimo, że farma jest położona w regionie niezbyt zaludnionym, dzięki staraniom pracowników, atrakcyjności miejsca i odpowiedniej reklamie przyciąga turystów z odległych zakątków Wielkiej Brytanii.

Kolejnym przykładem rozwijającej się agroturystyki w Wielkiej Brytanii są ogrody botaniczne i palmiarnie. Celem zakładania takich ogrodów była chęć zaspokojenia ciekawości ludzi, którzy chcieli niedaleko od miejsca zamieszkania oglądać egzotyczne rośliny. Na początku ogrody powstawały tylko w dużych miastach, jednak z upływem czasu powstawały parki i ogrody w niewielkich, biednych i często zapomnianych miejscowościach. Rozwijanie agroturystyki

¹¹ M.Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006, s. 219.

z wykorzystaniem ogrodów, sadów owocowych i parków, jest jedną z dróg ożywienia turystyki na obszarach wiejskich oraz wielofunkcyjnego zagospodarowania tych terenów. Środkiem do sukcesu w tego rodzaju przedsięwzięciach są ludzie. To oni wprowadzają w życie swoje pomysły, są kreatywni, tworzą śmiało projekty, zapewniając jednocześnie warunki życia ludności wiejskiej.

W Wielkiej Brytanii w 1994 roku rozpoczęto realizację projektu Eden¹². Projekt był realizowany niedaleko miejscowości St. Austell w Kornwalii, w wyrobisku po kopalni gliny na porcelanę chińską. Wyrobisko znajdowało się w zgłębieniu wynoszącym 60 m i zajmowało około 15ha. Obiekty projektu Eden zostały ukończone w 2000 roku, natomiast pierwsi turyści zwiedzili piękne oranżerie, zwane biomami w marcu 2001 roku.

W ogrodach Eden zwiedzający mogą podziwiać rośliny z różnych stref klimatycznych. Między innymi palmy kokosowe i ryż, bambusy i pomarańcze, bawełnę i konopie, oliwki i winogrona oraz wiele kolorowych kwiatów, które pochodzą z różnych zakątków świata. W ogrodach są pielęgnowane rośliny, których nie moglibyśmy spotkać w ich naturalnych warunkach, ponieważ porastają odległe i niedostępne tereny. W projekcie zostały zbudowane dwie szklarnie. Pierwsza z nich została przygotowana dla roślin z wilgotnych tropików, natomiast druga odtwarza ciepły klimat dla roślinności śródziemnomorskiej, pochodzącej z południowoafrykańskiej i południowego-zachodu USA. Powierzchnia licząca 12ha na zewnątrz szklarni, została przygotowana dla roślin miejscowego klimatu. Misją ogrodów Eden jest uwrażliwienie ludności na piękno środowiska, promocja odpowiedzialnego zarządzania zasobami środowiska i wykorzystywanie ich w odpowiedni sposób. W ogrodach zgromadzono około 100 tys. roślin, które reprezentują 5 tys. gatunków z różnych sfer klimatycznych. Projekt Eden był możliwy do zrealizowania dzięki dofinansowaniu z Unii Europejskiej oraz sponsorom. Jego sponsorami był Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego, Loteria Krajowa, organizacje i samorządy lokalne, banki i wiele prywatnych firm. Działający na tym obszarze sponsorzy liczyli się z tym, że to miejsce będzie odwiedzane przez wielu turystów, a co za tym idzie poprawi to warunki gospodarcze tego regionu.

W Wielkiej Brytanii poza ogrodem Eden jest wiele innych. W Devon został utworzony przez Towarzystwo Ogrodniczego (RHS) ogród Rosemoor¹³. Rośnie tu wiele rzadkich i cennych gatunków roślin. Można obejrzeć w nim ponad 2000 róż, są przygotowane kąciki tematyczne, ogrody wiejskie, zielone, zimowe i letnie. Swoją atrakcyjnością przyciągają dużą ilość turystów.

¹² M.Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. op. cit., s. 224.

¹³ www.visitbritain.pl.

Kolejne ciekawe ogrody zostały zaprojektowane na terenie Kornwalii i naszą nazwę ogrodów Heligan¹⁴. W przeszłości teren, na którym znajdują się obecnie ogrody Heligan był bardzo zaniedbany i zapomniany. Dopiero w 1991 roku zainteresowano się jego odnową. Zajmuje powierzchnię 32ha i znajduje się tu ogród warzywny, pole melonowe, piękna dżungla pełna bambusów, paproci i różnych gatunków drzew egzotycznych. Ponadto w ogrodach Heligan umieszczona jest galeria zdjęć, przedstawiająca ich odrodzenie. Obrazy są umieszczone w kolejności od bardzo zaniedbanego terenu po wspaniałe, przyciągające wzrok aranżacje kwiatowe.

Innym ciekawym przykładem działalności agroturystycznej na terenie Wielkiej Brytanii są gospodarstwa produkujące sery. Wszelkiego rodzaju sery są najbardziej wdzięcznym produktem rolniczym, który wzbogaca działalność agroturystyczną i wspaniale się sprzedaje. Najczęściej rolnicy produkują ser, który będzie symbolem danego miejsca. Najczęściej oferowane są sery kozie, bawole i owcze. Sery na całym świecie cieszą się ogromną popularnością ponieważ dobrze łączą się z innymi produktami. Gospodarstwa agroturystyczne produkujące sery zazwyczaj prowadzą również restauracje, bary i sklepy, w których sery są daniem głównym. Program agroturystyczny polega na zapoznaniu turysty z procesem produkcyjnym, degustacją i zakupem sera. Dodatkową atrakcją są zdjęcia przedstawiające ogniwa procesu produkcyjnego, których zwiedzający nie mogą bezpośrednio zobaczyć.

Gospodarstwem agroturystycznym w Wielkiej Brytanii, które opiera swoją działalność na produkcji sera jest Lynher Farm&Dairies¹⁵. Gospodarstwo to położone jest w Kornwalii między Bodmin Moor a doliną rzeki Lynher, które zajmuje powierzchnię 200ha. Kornwalia jest pięknym regionem nadmorskich krajobrazów i przyrody, zarówno tej naturalnej i tej stworzonej przez ludzi. Działalność gospodarstwa Lynher Farm&Dairies oparta jest na produkcji nietypowych serów owijanych w liście pokrzywy. Właściciele hodują 250 krów w dwóch stadach oraz 250 sztuk młodego bydła. Na stałe w gospodarstwie pracuje 20 osób, a w sezonie zbioru liści pokrzywy dodatkowo 26 osób. Dzięki finansowemu wsparciu ze strony Unii Europejskiej w ramach funduszy strukturalnych, gospodarstwo uzyskało środki na rozwój, na stworzenie nowych miejsc pracy. Głównym produktem wytwarzanym w gospodarstwie jest ser Cornish Yarg. Jest to ser pleśniowy dojrzewający, owijany w liście pokrzywy. Ser Cornish Yarg jest produkowany według specjalnej receptury, która jest tajemnicą rodzinną. Jest uważany za jeden z najlepszych serów, ekskluzywnych, kupowanych na specjalne okazje. Jest bardzo drogi ze względu na to, że jest wykonywany ręcznie i z dużym zaangażowaniem pracowników. Gospodarstwo sprzedaje go odwiedzającym turystom, jak i dużym sieciom handlowym typu Harrods czy

¹⁴ Tamże.

¹⁵ M. Sznajder, L. Przezbórska: Agroturystyka. op. cit., s. 228.

Marks&Spencer. Właściciele farmy otwierają ją dla zwiedzających tylko w okresie letnim.

W Wielkiej Brytanii powstał program pod nazwą „Nowa proekologiczna gospodarka”¹⁶, którego celem jest powiązanie przedsiębiorczości z turystyką i rolnictwem. Jest realizowany na terenie Parku Narodowego Peak District. Zadaniem projektu jest ułatwienie przedsiębiorcom tworzenia nowych produktów czy usług wykorzystując zasoby środowiska naturalnego oraz kulturę danego obszaru. Środowisko jest traktowane jako zasób dla rozwoju przedsiębiorczości z równoczesną jego ochroną. Wszystkie przedsięwzięcia muszą być wykonywane w taki sposób aby zachować dobry stan środowiska. Osoby ubiegające się o wsparcie finansowe w celu stworzenia nowych produktów i usług, mogą uzyskać granty, które częściowo są finansowane z Unii Europejskiej, jak i przez rząd Wielkiej Brytanii. Granty są przyznawane tylko osobom, które uzasadnią, jak, w sposób twórczy można wykorzystać walory środowiska Peak District. Również osoby prowadzące gospodarstwa agroturystyczne na terenie Wielkiej Brytanii mogą się ubiegać o granty z tego programu. Stowarzyszenie „Gospodarstwo Agroturystyczne Peak District”, pomaga uzyskać środki finansowe gospodarstwom, które chcą połączyć swoją działalność z lokalnymi firmami turystycznymi i miejscowymi sklepami.

Podsumowanie

Agroturystyka rozwija się w coraz większej liczbie krajów świata, a w szczególności w krajach zamożnych. W państwach rozwijających się gospodarczo jeszcze nie został odkryty potencjał, który w sprzyjających warunkach może być wykorzystany.

Gospodarstwa agroturystyczne stają się kanałem nowych doświadczeń, zdobywania wiedzy dotyczącej produkcji różnych wyrobów, poznawania świata zwierząt i wielu innych cennych zjawisk. Właściciele gospodarstw dają możliwość osobom odwiedzającym je, zakupu unikatowych produktów, których nie znajdują na półkach supermarketów. Ponadto gospodarstwa agroturystyczne dążą do wielokierunkowości. Specjalizują się zarówno w produkcji roślinnej jak i zwierzęcej.

Powyższe przykłady wskazują na to, że Wielka Brytania ma dość dobre warunki do uprawiania i rozwoju agroturystyki, a co za tym idzie bogate doświadczenie w rozwoju i wzbogacaniu oferty agroturystycznej. Ludność zamieszkująca miasta w Wielkiej Brytanii coraz częściej jest zainteresowana odwiedzaniem terenów wiejskich. Jest też zainteresowana wiedzą dotyczącą sposobów wytwarzania produktów regionalnych, uprawą roślin, hodowlą zwierząt. Stosunkowo niska cena przyciąga turystów do spędzenia urlopu w gospodarstwie

¹⁶ J. Majewski: Studium przypadku Peak District National Park. www.turystyka.pb.edu.pl.

agroturystycznym. Duża żywotność agroturystyki przejawia się m.in. w oferowaniu przez gospodarzy nowych produktów i usług, coraz doskonalszej i bardziej urozmaiconej ofercie. Zjawiska te wskazują na to, że przed agroturystyką nie tylko w Wielkiej Brytanii ale i na świecie są perspektywy rozwoju na kolejne lata.

Literatura

Dębniwska M., Tkaczuk M.: Agroturystyka. Wydaw. Poltext, Warszawa 1997, s.17.
Jasińska A., Skolimowski M., Sosnowski J.: Agroturystyka jako produkt turystyczny w Polsce i wybranych krajach Europy, www.turystyka.pb.edu.pl
Kmita-Dziasek E.: Turystyka rekreacyjna oraz specjalistyczna. Wyd. bezpłatne, Warszawa 2003.
Kmita-Dziasek E.: Systemy kategoryzacji wiejskiej bazy noclegowej w Europie,
Majewski J.: Studium przypadku Peak District National Park, www.turystyka.pb.edu.pl
Sznajder M., Przezbórska L.: Agroturystyka. Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2006.
Świetlikowska U.: Agroturystyka. Publikacja wydana dzięki finansowemu wsparciu Unii Europejskiej, Warszawa 2000.
www.agroturystyka.pl
www.eururalareas-jeanmonnet.sggw.waw.pl
www.wikipedia.pl
www.visitbritain.pl

Streszczenie

Współczesna agroturystyka zmienia swoje oblicze. Wzrost świadomości ekologicznej wśród społeczeństwa i chęć spędzania urlopu na łonie natury, spowodowało spadek zainteresowania biernym wypoczynkiem. Turyści bardzo chętnie zwiedzają typowe gospodarstwa rolne. Celem takich odwiedzin jest poznanie pracy gospodarza, zaznajomienie się z produkcją żywności oraz korzystanie ze świeżych, zdrowych, regionalnych produktów.

Wielka Brytania ma doskonałe warunki do uprawiania i rozwoju agroturystyki a co za tym idzie bogate doświadczenie w rozwoju i wzbogacaniu oferty agroturystycznej. Duża żywotność agroturystyki przejawia się m.in. w ogromnej liczbie produktów i usług oferowanych przez gospodarzy, coraz doskonalszej i bardziej urozmaiconej ofercie.

Summary

Modern agrotourism changes face. Growth of ecological consciousness in society and willingness to spend holidays with nature have caused that interest of passive refreshment has fallen. Tourists visit typical rural farms willfully. The main purpose of this type of visits is to learn about farmer's work, food production and a way to use fresh, healthy, local products.

Great Britain has perfect conditions to practice and develop agrotourism. It has also rich experience in development and enrichment of agrotouristic offer. The big viability of agrotourism manifests in a huge number of products and services offered by farmers, more and more perfect and diversified offer.

Joanna Dmitruk, Wioletta Bieńkowska
Katedra Ekonomiki Edukacji, Komunikowania i Doradztwa
Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego

Europejskie organizacje i stowarzyszenia wspierające rozwój obszarów wiejskich

Wstęp

Biorąc pod uwagę fakt, że ponad 60% ludności 27 państw członkowskich Unii Europejskiej mieszka na obszarach wiejskich, które stanowią 90% jej terytorium, rozwój tych obszarów jest niezwykle ważną dziedziną polityki unijnej. Od czasu reformy wspólnej polityki rolnej rozwój obszarów wiejskich odgrywa coraz większą rolę w ich wspieraniu, tak aby mogły sprostać wyzwaniom XXI wieku – zarówno tym gospodarczym i społecznym, jak i w zakresie ochrony środowiska¹. Jedną z najważniejszych, pozarolniczych funkcji obszarów wiejskich jest ich funkcja turystyczna.

Turystyka jest jedną z największych gałęzi gospodarki światowej. Jej znaczenie wciąż rośnie. Szczególnym zainteresowaniem cieszą się jej odmiany alternatywne, w tym agroturystyka².

Agroturystyka, choć znana w Polsce od wielu lat, obecnie zyskała nowe znaczenie. Od kilku lat jest zauważalny dość duży wzrost zainteresowania formą wypoczynku na terenach wiejskich. Odpoczynek na wsi jest związany z pobytem turystów w gospodarstwie rolnym rolników. Gospodarze oferują wyżywienie, możliwość zakupu produktów regionalnych, a także wypożyczenia sprzętu sportowego i wiele innych atrakcji. Wzrost zainteresowania tą formą wypoczynku jest spowodowany tym, iż mieszkańcy dużych aglomeracji miejskich chcą coraz częściej wypoczywać na łonie natury z dala od miejskiego zgiełku. Poszukują ciszy, spokoju, pięknych krajobrazów.

Rolnik, oferując wypoczynek na wsi, otrzymuje korzyści nie tylko materialne, ale również satysfakcję z prowadzenia działalności gospodarczej. Prowadząc taką działalność rolnik dąży do zwiększenia zainteresowania swoją ofertą przyszłych klientów, których wymagania ciągle rosną. Zadowoleni turyści wypoczywający w gospodarstwie rolnym z pewnością powrócą a co więcej polecą dane gospodarstwo znajomym. Rolnicy prowadzący działalność agroturystyczną nie otrzymują tylko korzyści, pojawia się wiele barier. Problemy te spowodowały

¹ www.ec.europa.eu.

² www.mg.gov.pl.

konieczność podejmowania wspólnych działań w ramach regionalnych stowarzyszeń agroturystycznych.

Stowarzyszenie to dobrowolne, samorządne, trwałe zrzeszenie o celach nie zarobkowych, które swoją działalność opiera na pracy społecznej członków, dla upowszechniania wiedzy na temat skutecznych rozwiązań organizacyjnych czy marketingowych³. Stowarzyszenia w liczbie co najmniej trzech mogą założyć związek stowarzyszeń. Stowarzyszenia agroturystyczne realizują swoje zadania, w szczególności poprzez⁴:

- inspirowanie działań zmierzających do rozwoju infrastruktury turystycznej oraz podnoszenia jakości świadczonych usług,
- propagowanie turystyki jako instrumentu polityki rozwoju gospodarczego regionu,
- prowadzenie badań rynkowych,
- promocję regionu i produktów turystycznych,
- tworzenie systemu informacji turystycznej,
- działalność szkoleniową, wydawniczą i wystawienniczą,
- doradztwo w zakresie zarządzania, promocji oraz inwestycji,
- współpracę z innymi grupami w zakresie produktu turystycznego,
- monitorowanie dynamiki rozwoju lokalnych produktów turystycznych, a szczególnie jego oferowania i promocji,
- działalność public relations, szczególnie konsekwentne informowanie społeczności lokalnej o problemach rozwoju turystyki,
- wspieranie indywidualnych inicjatyw służących rozwojowi turystyki.

W Polsce od 1991 roku ośrodki doradztwa rolniczego podjęły działania, których celem było promowanie turystyki wiejskiej. Rolnicy, dostrzegli dla siebie szansą poprawy bytu materialnego i jednocześnie mieli świadomość konieczności samoorganizacji na rzecz wspólnie podejmowanych działań. Powstanie stowarzyszeń agroturystycznych zostało zapoczątkowane przez Suwalską Izbę Rolniczo-Turystyczną (SITR).

Lokalne stowarzyszenia agroturystyczne, które tworzą stowarzyszenia regionalne, powołały w 1996 roku Polską Federację Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”. Jest to największa organizacja w Polsce, skupiająca rolników prowadzących działalność agroturystyczną. Zadaniem Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej jest:

- reprezentowanie interesów środowiska wiejskiego na terenie całego kraju;
- budowanie lobbingu turystyki wiejskiej;
- podejmowanie działań sprzyjające rozwojowi produktu turystycznego;
- podnoszenie wiedzy usługodawców;
- podnoszenie jakości usług turystycznych.

³ Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 1983, Tom 4, s.305.

⁴ Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989, Dz. U. Nr 20 poz. 104.

Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne” w 1997 roku stała się członkiem Europejskiej Federacji Turystyki Wiejskiej EUROGITÉS. Głównym zadaniem EUROGITÉS jest stworzenie wspólnych przepisów dotyczących bazy noclegowej we wszystkich krajach należących do tej Federacji.

Zarówno w Europie, jak i w poszczególnych państwach istnieje wiele organizacji oraz stowarzyszeń, wspierających rozwój agroturystyki. Do największych, ogólnoeuropejskich zaliczyć można:

- Europejskie Centrum Rolnictwa Ekologicznego i Turystyki ECEAT,
- Europejską Federację Agroturystyki i Turystyki Wiejskiej EUROGITÉS,
- Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast ECOVAST,
- Europejski Ruch Wiejski MER,
- Europejski Uniwersytet Rozwoju Obszarów Wiejskich APURE,
- PREPARE,
- Forum Synergies.

Europejskie Centrum Rolnictwa Ekologicznego i Turystyki ECEAT

Europejskie Centrum Rolnictwa Ekologicznego i Turystyki ECEAT powstało w Amsterdamie w 1994 roku. Jest to międzynarodowa organizacja wspierająca zrównoważony rozwój turystyki wiejskiej i promująca rolnictwo ekologiczne. ECEAT to sieć zrzeszająca ponad 1300 kwater i usług turystycznych z całej Europy. Według danych z marca 2008 roku, ECEAT skupia kwaterodawców z 12 państw europejskich: Białorusi, Czech, Finlandii, Niemiec, Łotwy, Holandii, Polski, Rumunii, Słowenii, Szwecji, Turcji i Węgier⁵.

Polski oddział ECEAT powstał w roku w 1993 roku. Głównym celem ECEAT - POLAND jest promowanie i propagowanie turystyki w gospodarstwach ekologicznych, która daje gwarancję udanego wypoczynku, pobytu w serdecznej i rodzinnej atmosferze, gdzie oferowana gościom żywność pochodzi przede wszystkim z upraw zgodnych z zasadami rolnictwa ekologicznego. Od stycznia 2003 roku siedziba ECEAT - POLAND znajduje się w Bukówce k/Lubawki, w województwie dolnośląskim. Od marca 2004 roku stowarzyszenie jest członkiem Polskiej Federacji Turystyki Wiejskiej "Gospodarstwa Gościnne"⁶.

Do głównych zadań i obszarów aktywności Europejskiego Centrum Rolnictwa Ekologicznego i Turystyki zaliczyć można:

- sporządzanie profesjonalnych ekspertyz w zakresie turystyki wiejskiej;
- wydawanie przewodników turystycznych;
- promocja Etykiety Jakości usług turystycznych;
- wspieranie odpowiedzialnego turystyki.

⁵ www.eceat.org.

⁶ www.poland.eceat.org.

Etykieta Jakości ECEAT to marka rozpoznawana na całym świecie zarówno przez turystów, jak i kwaterodawców. Osoby prowadzące działalność turystyczną na obszarach wiejskich mogą przystąpić do etykiety pod warunkiem spełnienia określonych kryteriów jakości, takich jak:

- udostępnianie gościom informacji związanych z ekologią;
- wspieranie rolnictwa przyjaznego środowisku;
- użytkowanie wody i energii w odpowiedzialny i wydajny sposób;
- zmniejszanie produkcji odpadów;
- ochrona środowiska naturalnego;
- wspieranie dziedzictwa kulturowego regionu, kraju lub państwa⁷.

Federacja EUROGITES

Federacja EUROGITES powstała w 1990 roku. Według danych z marca 2008 roku, zrzesza 28 organizacji usługodawców wiejskich z 26 państw Europy: Austrii, Belgii, Bułgarii, Chorwacji, Cypru, Czech, Francji, Gruzji, Grecji, Węgier, Włoch, Izraela, Łotwy, Litwy, Luxemburga, Norwegii, Polski, Portugalii, Rumunii, Serbii, Słowacji, Słowenii, Hiszpanii, Szwajcarii, Ukrainy oraz Wielkiej Brytanii.

Polskę w EUROGITES reprezentuje Polska Federacja Turystyki Wiejskiej „Gospodarstwa Gościnne”, która do Federacji przystąpiła 17 kwietnia 1997 roku⁸.

Organizacje, które tworzą EUROGITES zrzeszają łącznie ponad 180000 członków, którzy oferują turystom około 2 miliony pokoi gościnnych. Oferta turystyczna członków EUROGITES obejmuje zarówno pokoje typu Bed&Breakfast (pokój ze śniadaniem), Self – catering (własne wyżywienie) w prywatnych kwaterach lub na farmach, jak również małe rodzinne hotele wiejskie i pensjonaty.

Głównym zadaniem EUROGITES jest podtrzymanie tradycji wiejskiego stylu życia i współpraca w tworzeniu wspólnej oferty turystycznej na obszarze Europy. Federacja ma na celu przede wszystkim:

- dążenie do zachowania życia i kultury na obszarach wiejskich w Europie oraz utrzymywanie w zadbanym stanie przestrzeni naturalnej jako miejsca życia ludności wiejskiej;
- upowszechnianie obszarów wiejskich jako alternatywy dla masowej turystyki;
- dążenie do umacniania więzi między miastem a wsią;
- wymianę doświadczeń w zakresie turystyki wiejskiej między poszczególnymi krajami Europy;
- oferowanie produktów turystycznych najwyższej jakości poprzez wprowadzanie i upowszechnianie standardów jakości⁹.

⁷ www.eceat.org.

⁸ M. Dębniwska, M. Tkaczuk: Agroturystyka. Wydaw. Poltext, Warszawa 1997, s.444.

⁹ www.eurogites.com.

Do głównych obszarów aktywności EUROGITES należy rozpowszechnianie informacji i budowanie komunikacyjnej platformy wśród krajów członkowskich na międzynarodowym poziomie. Federacja zajmuje się także profesjonalnym przedstawicielstwem zrzeszonych organizacji w Europie oraz ujednoczaniem treści, definicji i terminologii, stosowanych w ramach zagadnienia turystyki wiejskiej. Ponadto Federacja przeprowadza profesjonalne, zawodowe szkolenia, związane z zagadnieniami turystyki wiejskiej. Jednak jednym z najważniejszych obszarów działalności EUROGITES jest opracowywanie standardów i kryteriów jakości oferty turystycznej w Europie. W marcu 1996 roku przyjęty został projekt „Karta Jakości EUROGITES”, której aktualne standardy dotyczą 5 bloków tematycznych: otoczenia, wyposażenia lokali, obsługi miejsc noclegowych i otoczenia a także przygotowania zawodowego usługodawców, atmosfery oraz bezpieczeństwa¹⁰.

Szczegółowe standardy jakości EUROGITES, dotyczące wyposażenia kwater agroturystycznych zawiera tabela 1.

TABELA 1. Standardy jakości EUROGITES dotyczące wyposażenia

I.p.	Wyszczególnienie	Minimalne kryteria jakościowe narodowych lub regionalnych sieci stowarzyszonych w EUROGITES	Kryteria Karty Jakości EUROGITES
1	regionalny styl budynku	zawierający elementy typowe dla regionu	architektura budynku w regionalnym stylu
2	regionalny styl dekoracji	zgodny z regionalnym stylem	zgodny z regionalnym stylem
3	ochrona wyposażenia	wysoki poziom	bardzo wysoki poziom
4	tradycyjne, autentyczne wyposażenie	poziom podstawowy	poziom średni
5	ogólna schludność	bardzo wysoki poziom	bardzo wysoki poziom
6	rozmiar pokoi sypialnych pojedynczych	wymagany przez lokalne przepisy	10 m ² bed & breakfast, 8m ² self – catering
7	rozmiar pokoi sypialnych podwójnych	wymagany przez lokalne przepisy	15m ² bed & breakfast 12m ² self – catering
8	rozmiar pokoju z każdym dodatkowym łóżkiem	wymagany przez lokalne przepisy	+3m ²
9	wyposażenie sypialni	funkcjonalne	funkcjonalne + własna przestrzeń magazynowa
10	rozmiar łóżek	pojedyncze: 90/180 podwójne: 135/180	pojedyncze: 90/190 podwójne: 150/190
11	jakość łóżek	materace sprężynowe bez tworzywa sztucznego	materace sprężynowe bez tworzywa sztucznego
12	rozmiar przestrzeni wspólnej	adekwatny do ilości klientów	adekwatny do ilości klientów
13	oświetlenie, okna w pokojach	wymagane	wymagane

¹⁰ Ibidem.

14	łazienka – minimalne wyposażenie	zamykane, prywatne pomieszczenie, prysznic z zasłoną, wentylacja, ogrzewanie	prysznic, WC (zalecane w osobnym pomieszczeniu), bidet, własna przestrzeń magazynowa, lustro
15	ilość łazienek a ilość klientów	1 łazienka na 8 klientów	1 łazienka na 4 klientów
16	dostęp do bieżącej wody	wymagany	wymagany
17	dostęp do gorącej wody	wymagany (ilość wystarczająca dla wszystkich klientów)	wymagany stały dostęp do gorącej wody
18	ogrzewanie pokoi	wtedy, gdy jest to konieczne	wtedy, gdy jest to konieczne
19	klimatyzacja	nie wymagana	wymagana w razie potrzeby

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.eurogites.com

Jak wynika z powyższej tabeli, do najważniejszych kryteriów jakościowych wyposażenia EUROGITES należą: schludność, funkcjonalność i ochrona wyposażenia kwater agroturystycznych. Ważną wytyczną jest też architektura i styl dekoracji budynku zgodny z regionalnym stylem.

W kwestii otoczenia kwatery agroturystycznej, EUROGITES dużą uwagę przywiązuje do zasobów naturalnych oraz kulturowych, związanych z tradycją. Zalecane jest wyeliminowanie wszelkich czynników szkodliwych i nieczystości, występujących w otoczeniu kwater agroturystycznych.

Kolejnym bardzo ważnym kryterium jakościowym jest społeczna i kulturowa odpowiedzialność osób prowadzących działalność agroturystyczną. Standardy jakości dotyczące otoczenia kwater agroturystycznych zawiera tabela 2.

TABELA 2. Kryteria jakości EUROGITES dotyczące otoczenia

l.p.	Wyszczególnienie	Minimalne kryteria jakościowe narodowych, regionalnych sieci stowarzyszonych w EUROGITES	Kryteria Karty Jakości EUROGITES
1	otoczenie wiejskie	wymagane na wysokim poziomie	wymagane na wysokim poziomie
2	czynniki szkodliwe, nieczystości	regulowane przez lokalne przepisy	zalecane wyeliminowanie wszelkich
3	zasoby naturalne, krajobraz	poziom średni	poziom wysoki
4	zasoby kulturowe, etnograficzne, tradycja	poziom średni	poziom wysoki
5	stan ochrony przyrody	średni	dobry
6	udział w lokalnej produkcji	poziom podstawowy	poziom średni
7	społeczna i kulturowa odpowiedzialność	bardzo wysoka	bardzo wysoka
8	ochrona środowiska naturalnego	regulowana przez prawo	regulowana przez prawo

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.eurogites.com

Jeśli zaś chodzi o obsługę miejsc noclegowych, to w Karcie Jakości EUROGITES do najważniejszych wytycznych należą: dobre oznakowanie dojazdu do kwatery oraz udzielanie informacji w kilku językach. Szczegółowe dane na ten temat zawiera tabela 3.

TABELA 3. Kryteria jakości EUROGITES dotyczące obsługi miejsc noclegowych i otoczenia

l.p.	Wyszczególnienie	Minimalne kryteria jakościowe narodowych, regionalnych sieci stowarzyszonych w EUROGITES	Kryteria Karty Jakości EUROGITES
1	obsługa sprzątająca	nie wymagana	nie wymagana (zalecana do niej dostępność)
2	posiłki przygotowywane na miejscu	nie wymagane	nie wymagane (z wyjątkiem opcji bed & breakfast)
3	lokalna gastronomia/ jadłodajnie	wymagane	wymagane
4	wybór form spędzania wolnego czasu w miejscu zakwaterowania	nie wymagany	nie wymagany
5	wybór form spędzania wolnego czasu w okolicy	wymagany	wymagany
6	oznaczenie drogi dojazdowej	podstawowe informacje	dobre oznakowanie dojazdu (możliwość dotarcia własnym samochodem)
7	sprzęt do samodzielnego przygotowywania śniadań	nie wymagany	w opcji bed & breakfast wymagany, w opcji self – catering nie wymagany
8	informacje turystyczne	wymagane	wymagane w kilku językach (zalecany j. angielski)
9	informacje i instrukcje na temat budynku	wymagane w lokalnym języku	wymagane w kilku językach (zalecany j. angielski)

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.eurogites.com

Zgodnie z Kartą Jakości EUROGITES, ważne jest przygotowanie osób prowadzących działalność agroturystyczną. Dane na ten temat zawiera tabela 4.

TABELA 4. Kryteria jakości EUROGITES dotyczące przygotowania usługodawców

l.p.	Wyszczególnienie	Minimalne kryteria jakościowe narodowych, regionalnych sieci stowarzyszonych w EUROGITES	Kryteria Karty Jakości EUROGITES
1	kwalfikacje zawodowe	dotyczące zdrowia i bezpieczeństwa	dotyczące zdrowia, bezpieczeństwa i witania gości
2	osobiste witanie gości	wymagane	wymagane
3	osobiste zapoznanie gości z lokalną ofertą	zalecane	wymagane
4	znajomość języka obcego	nie wymagana	wymagana znajomość języka obcego grup docelowych oferty turystycznej (zalecany angielski)
5	spersonalizowana informacja na temat miejsca noclegowego oraz jego otoczenia	nie wymagana lecz zalecana	wymagana
6	zainteresowanie klientami	wymagana	wymagana
7	szacunek dla prywatności klientów	tylko w sypialniach	w sypialniach, łazienkach, w niektórych przestrzeniach wspólnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.eurogites.com

Członkowie EUROGITES muszą spełniać także rozmaite wymagania dotyczące bezpieczeństwa. Dane na ten temat zawiera tabela 5.

TABELA 5. Kryteria jakości EUROGITES dotyczące bezpieczeństwa

I.p.	Wyszczególnienie	Minimalne kryteria jakościowe narodowych, regionalnych sieci stowarzyszonych w EUROGITES	Kryteria Karty Jakości EUROGITES
1	ubezpieczenie społeczne	wymagane	wymagane
2	ubezpieczenie od pożaru i nieszczęśliwych wypadków	zależnie od kraju	wymagane
3	ustawowe wymagania prowadzenia działalności turystycznej, rejestracja firmy	wymagane	wymagane
4	kontrola stanu technicznego wyposażenia	przed każdym nowym przybyciem gości	przed każdym nowym przybyciem gości
5	dbałość o zdrowie turystów, higienę miejsca wypoczynku	apteczka pierwszej pomocy, higiena budynku, karta informacyjna dotycząca zdrowia i bezpieczeństwa	wyczerpująca informacja na temat zdrowia i bezpieczeństwa, dostępna w trakcie trwania pobytu gości
6	gwarancja właściwej informacji podczas rezerwacji pobytu	za aktualne informacje odpowiedzialność ponosi właściciel	odpowiedzialność rozłożona zarówno na właściciela, jak i stowarzyszenia, organizacje
7	ochrona konsumenta	wymagania ustawowe	wymagania ustawowe oraz badania satysfakcji klientów
8	dokumentacja rezerwacji, pobytu i płatności za usługi	istnienie jasnych i dostępnych warunków rezerwacji i pobytu	istnienie jasnych i dostępnych warunków rezerwacji i pobytu oraz pisemne potwierdzenie rezerwacji, warunków płatności oraz specyfikacji usług
9	widoczny i dostępny cennik	wymagany	wymagany

Źródło: opracowanie własne na podstawie: www.eurogites.com

Jak wynika z tabeli 5, bardzo ważna jest dbałość o zdrowie turystów, udzielanie wyczerpujących informacji o ochronie zdrowia i bezpieczeństwa a także jasne i łatwo dostępne dla turystów warunki rezerwacji pobytu, płatności i specyfikacji usług¹¹.

¹¹ www.eurogites.com.

Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast ECOVAST

Kolejną pod względem wielkości oraz ogólnoeuropejskiego zasięgu organizacją, wspierającą rozwój agroturystyki jest Europejski Ruch Odnowy Wsi i Małych Miast ECOVAST, który działa od 1984 roku.

ECOVAST jest organizacją działającą na rzecz dobrobytu społeczności wiejskiej oraz dziedzictwa ludowego. Jest także konsultantem przy Radzie Europy do spraw rozwoju wsi. Współpracuje z wieloma europejskimi organizacjami, zajmującymi się kwestią wsi i dziedzictwa ludowego.

Do głównych zadań i obszarów aktywności ECOVAST zaliczyć należy:

- tłumaczenia i publikacje „Strategii dla Wiejskiej Europy”, która weszła w życie w 1994 roku na języki państw zrzeszonych;
- tłumaczenia literatury i aktualności na potrzeby państw członkowskich;
- kampanie na rzecz dobrobytu ludności wiejskiej i dziedzictwa ludowego;
- publikacje raportów, podręczników, przewodników turystycznych oraz innych dokumentów;
- organizacja seminariów, konferencji oraz szkoleń, związanych z rozwojem obszarów wiejskich w Europie;
- tworzenie międzynarodowej sieci współpracy w zakresie rozwoju obszarów wiejskich;
- wspieranie inicjatyw na rzecz rozwoju turystyki wiejskiej.

Organizacja ta ma przedstawicielstwa w takich krajach, jak: Austria, Chorwacja, Niemcy, Węgry, Macedonia, Polska, Rumunia, Rosja, Słowacja i Wielka Brytania.

Głównym celem Europejskiego Ruchu Odnowy Wsi i Małych Miast jest zatem wsparcie społeczności wiejskich i ochrona europejskiego dziedzictwa ludowego. Cele te realizowane są poprzez pomoc w działaniach gospodarczych, społecznych, kulturalnych i administracyjnych mieszkańców obszarów wiejskich oraz ochronę i odtwarzanie zabytków lokalnego środowiska. ECOVAST działa zarówno na poziomie krajowym, jak i międzynarodowym. Skupia zarówno organizacje o różnym zasięgu (rządowe i pozarządowe) jak i osoby indywidualne, co umożliwia cenną wymianę doświadczeń w zakresie rozwoju obszarów wiejskich oraz porozumienie na płaszczyźnie międzynarodowej¹².

Europejski Ruch Wiejski MER

Europejski Ruch Wiejski MER powstał w 1972 roku. Według danych z marca 2008 roku, skupia 54 organizacje, reprezentujące 27 państw z całej Europy. Do MER należą zatem: Austria, Belgia, Bułgaria, Cypr, Czechy, Dania, Estonia, Finlandia, Francja, Niemcy, Grecja, Węgry, Irlandia, Włochy, Łotwa,

¹² www.ecovast.org.

Litwa, Luxemburg, Malta, Norwegia, Polska, Portugalia, Rumunia, Słowenia, Słowacja, Hiszpania, Szwecja i Wielka Brytania.

MER utrzymuje relacje z osobami odpowiedzialnymi za podejmowanie decyzji w sprawach ogólnoeuropejskich na najwyższym szczeblu. MER tworzy platformę międzynarodowych organizacji pozarządowych, działających na rzecz rozwoju obszarów wiejskich w krajach Unii Europejskiej. Głównym celem organizacji jest czuwanie i wspieranie działań dotyczących rozwoju terenów wiejskich, promocja wspólnej polityki rozwoju wsi i współpraca z instytucjami międzynarodowymi w celu ochrony interesów wszystkich sektorów związanych z rolnictwem. Działania Europejskiego Ruchu Wiejskiego koncentrują się wokół 7 obszarów: środowisko naturalne, rolnictwo i rozwój obszarów wiejskich, leśnictwo, odnawialne zasoby energii, handel, powiększenie zasięgu międzynarodowego, status prywatnej własności i prywatnych przedsiębiorstw.

Jako organizacja innowacyjna, MER współpracuje z ekspertami w dziedzinie rolnictwa, ekonomii, polityki, nauk o przyrodzie i innych w celu wzbogacenia posiadanych zasobów wiedzy i bardziej efektywnej, międzynarodowej wymiany doświadczeń. Umacniając swoją pozycję, MER prowadzi działania lobbujące, bierze udział w europejskich i międzynarodowych konferencjach oraz warsztatach i programach działania. Efektywność działań MER polega na zdolności do zebrania razem rolników i osób zajmujących się turystyką wiejską oraz polityków i osób odpowiedzialnych za podejmowanie decyzji na szczeblu lokalnym, regionalnym, narodowym i europejskim.

W ramach MER działają również organizacje określane mianem think – tank. Są to z założenia niezależne, niedziałające dla zysku ośrodki, zajmujące się badaniami i analizami dotyczącymi spraw publicznych. Do celów działalności think - tanków należy zazwyczaj poszukiwanie sposobów rozwiązania problemów społecznych i udział w publicznej debacie. Działalność think - tanków jest finansowana z różnych źródeł, które mają silne interesy w kontroli społecznej: organizacji międzynarodowych, fundacji, przedsiębiorstw, bogatych osób prywatnych, a także środków publicznych. A zatem nie są one całkowicie niezależne ani od władzy politycznej, ani od dużych firm. Bell' Europa to organizacja think – tank, stworzona przez MER, skupiająca się na temacie rozwoju rolnictwa. Natomiast Natura 2000 zajmuje się tworzeniem w krajach Unii Europejskiej wspólnego systemu obszarów objętych ochroną przyrody¹³.

¹³ www.elo.org.

Europejski Uniwersytet Rozwoju Obszarów Wiejskich APURE

APURE to międzynarodowa organizacja prowadząca działalność na rzecz rozwoju obszarów wiejskich Europy. Powstała w 1988 roku we Francji, gdzie po dzień dzisiejszy posiada główną siedzibę.

Podstawowym celem Europejskiego Uniwersytetu Rozwoju Obszarów Wiejskich jest wpływanie na rozwój obszarów wiejskich Europy w taki sposób, aby następowała równowaga znaczenia ról obszarów wiejskich i miejskich. Jest to kwestia ważna z punktu widzenia jednoczącej się Europy i ma ogromne znaczenie dla zachowania różnorodności kulturalnej kontynentu europejskiego.

Do głównych obszarów aktywności APURE zaliczyć należy:

- wpływanie na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich Europy,
- dbałość o zachowanie różnorodności kulturowej kontynentu europejskiego,
- wspieranie aktywności zawodowej mieszkańców obszarów wiejskich,
- tworzenie warunków dla rozwoju przedsiębiorczości wiejskiej i samozatrudnienia,
- współpraca z instytucjami i organizacjami działającymi na rzecz aktywizacji zawodowej i integracji społecznej wsi,
- upowszechnianie kształcenia i szkolenia zawodowego osób zatrudnionych w rolnictwie.

Według danych z 2008 roku APURE zrzesza następujące państwa: Francję, Portugalię, Hiszpanię, Wielką Brytanię, Niemcy, Włochy, Węgry, Wyspę Reunion, Kanadę i Polskę.

Współpraca Polski z Europejskim Uniwersytetem Rozwoju Obszarów Wiejskich rozpoczęła się w 2006 roku nawiązaniem kontaktów z Wyższą Szkołą Turystyki i Ekologii w Suchoj Beskidzkiej. W 2007 roku powstał oddział APURE z siedzibą w Suchoj Beskidzkiej, któremu udzielono pełnomocnictwa do reprezentowania APURE w Polsce¹⁴.

PREPARE

PREPARE (Pre – accession Partnerships for Rural Europe) to stowarzyszenie narodowych i pozarządowych organizacji wspierających rozwój obszarów wiejskich, powstałe w 1999 roku. Jej członkami są obecnie: Forum Synergies, ECOVAST, Czechy, Estonia, Finlandia, Węgry, Łotwa, Litwa, Polska, Słowacja, Słowenia oraz Szwecja.

PREPARE obejmuje dwa filary działalności: międzynarodową sieć współpracy oraz program rozwoju obszarów wiejskich.

¹⁴ www.urow.pl.

Głównym celem sieci współpracy jest promocja wymiany doświadczeń pomiędzy państwami europejskimi w zakresie rozwoju obszarów wiejskich.

Celem programu PREPARE jest wspieranie społeczeństwa obywatelskiego oraz promowanie międzynarodowej wymiany doświadczeń w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w państwach Europy Środkowej, należących lub kandydujących do Unii Europejskiej¹⁵.

Od 2002 roku do sieci PREPARE należy Forum Aktywizacji Obszarów Wiejskich. FAOW to pierwsze ogólnopolskie porozumienie organizacji działających na rzecz rozwoju wsi. Organizacje uczestniczące w FAOW współdziałają na rzecz lepszego funkcjonowania polskiej wsi w ramach Unii Europejskiej poprzez aktywizowanie społeczności wiejskich i zwiększanie ich udziału w procesie przemian na wsi, a także promowanie zrównoważonego rozwoju terenów wiejskich. Działalność FAOW opiera się głównie na społecznej pracy przedstawicieli organizacji członkowskich. Głównym celem Forum jest działalność na rzecz rozwoju obszarów wiejskich i ich mieszkańców, wspieranie i upowszechnianie zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, rozwoju społeczeństwa obywatelskiego, rozwoju gospodarki opartej na wiedzy, budowanie partnerstwa i dialogu na rzecz zrównoważonego rozwoju wsi oraz aktywizowanie społeczności lokalnych na obszarach wiejskich¹⁶.

Forum Synergies

Forum Synergies to pan – europejska organizacja pozarządowa, powstała w 1994 roku. Głównym obszarem jego działalności jest tworzenie międzynarodowej sieci współpracy na rzecz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich.

Forum oferuje wsparcie we współpracy i nawiązywaniu dialogu pomiędzy rolnikami, służbami publicznymi i politykami a także prywatnymi przedsiębiorcami w zakresie rozwoju wsi.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich Forum Synergies oparta jest na czterech podstawowych aspektach: ziemia, lokalna ekonomia, społeczna jedność i komunikacja oraz podejmowanie decyzji.

Forum Synergies jest członkiem sieci i programu PREPARE, działającego na rzecz wspierania społeczeństwa obywatelskiego oraz promowania międzynarodowej wymiany doświadczeń w zakresie rozwoju obszarów wiejskich w państwach Europy Środkowej¹⁷.

¹⁵ www.preparenetwork.org.

¹⁶ www.agro-info.org.pl.

¹⁷ www.forum-synergies.eu.

Podsumowanie

Stowarzyszenia agroturystyczne w Europie stają się coraz silniejszą formą organizacji działających na terenach wiejskich. Stowarzyszenia te podejmują działania promujące obszary wiejski, tworzące produkt turystyczny o wysokiej jakości. Prowadzą działania skupiające się na szkoleniach przyszłych i obecnych kwaterodawców. W grupie dużo łatwiej jest przygotować tańszą i skuteczniejszą promocję poszczególnych gospodarstw agroturystycznych jak i całego regionu, a także stworzyć i realizować programy, które przyczynią się do rozwoju regionu. Tworzenie stowarzyszeń może również ułatwić pozyskanie środków finansowych, a co za tym idzie zapewnienie lepiej zorganizowanych procesów marketingowych.

Literatura

Dębniwska M., Tkaczuk M.: Agroturystyka. Wyd. Poltext, Warszawa 1997.
Encyklopedia Powszechna Tom 4. PWN, Warszawa 1983.
Ustawa z dnia 7 kwietnia 1989, Dz.U.Nr 20 poz. 104.
www.agro-info.org.pl.
www.eceat.org.
www.ecovast.com.
www.elo.org.
www.eurogites.com.
www.forum-synergies.eu.
www.mg.gov.pl.
www.poland.eceat.org.
www.preparenetwork.org.
www.urow.pl.

Streszczenie

Rolnicy prowadzący działalność agroturystyczną nie otrzymują tylko korzyści, pojawia się wiele barier. Problemy te spowodowały konieczność podejmowania wspólnych działań przez regionalne stowarzyszenia agroturystyczne. Stowarzyszenia te podejmują działania promujące obszary wiejskie, tworzące produkt turystyczny o wysokiej jakości. Tworzenie stowarzyszeń może również ułatwić pozyskanie środków finansowych, a co za tym idzie, zapewnienie lepiej zorganizowanych procesów marketingowych.

Summary

Farm workers, leading agrotouristic activity, do not receive only benefits. Many barriers appear. Problems have caused, that taking up of common operations is indispensable by local agrotouristic associations. These associations come into effect of promotion and creating a high quality of touristic product. Creation of association can facilitate winning of financial fund and affirmation organized marketing processes better.

Jacenty Musiał

Gminny Zespół Użyteczności Publicznej w Limanowej

Współpraca samorządów na rzecz rozwoju turystyki w Norwegii na przykładzie gminy Grong

Wstęp

Turystyka na obszarach wiejskich, szczególnie tych które odznaczają się dużymi walorami przyrodniczymi i kulturowymi, może stanowić ważne źródło dochodów mieszkańców terenów recepcyjnych oraz całych jednostek terytorialnych. Spełnia też wiele pozaekonomicznych funkcji, które ujawniają się w różnych sferach życia miejscowej ludności jak i turystów.

Możliwości rozwoju turystyki, a także jej formy i rodzaje zróżnicowane są regionalnie, co uwarunkowane jest specyfiką posiadanych zasobów przyrodniczych, kulturowych, infrastrukturalnych. Ważną rolę w stymulowaniu rozwoju turystyki pełnią samorządy lokalne, od których aktywności i inwencji zależy w dużym stopniu to, czy posiadane zasoby zostaną skutecznie wykorzystane.

W opracowaniu zaprezentowano formy aktywności władz samorządowych gminy Grong położonej w regionie Trondelag, jednej z 430 jednostek terytorialnych szczebla lokalnego Norwegii oraz ich współpracy z mieszkańcami na rzecz rozwoju turystyki. Wydaje się bowiem, iż doświadczenia innych krajów mogą być cennym źródłem informacji dla polskich samorządów lokalnych na temat możliwości partnerskiego współdziałania w rozwoju funkcji turystycznej obszarów wiejskich.

Ogólna charakterystyka Norwegii

Norwegia jest państwem położonym w północno-zachodniej części Półwyspu Skandynawskiego oraz na przybrzeżnych wyspach. Ciągnie się wzdłuż wybrzeża Morza Północnego, Norweskiego i Barentca.

Linia brzegowa jest bardzo rozwinięta, długość jej wynosi ok. 3400 km. Cechą charakterystyczną wybrzeży norweskich są fiordy – wysokie zatoki wcinające się głęboko w masywy górskie. Do najdłuższych fiordów należą: Sognefjorden (220 km), Hardang erfjorden (170 km) i Trondheimfjorden (130 km).

Ogromnym bogactwem Norwegii są jeziora, do największych z nich należy Mjosa 366 km² i Femunden 202 km² oraz rzeki - najdłuższa z nich to Glamma 611 km z licznymi wodospadami (Ultigard 610 m wysokości).

Dział wód, biegnący grzbietami Gór Skandynawskich rozdzielający zlewisko Atlantyku od Morza Bałtyckiego sprawia, że rzeki spływające na zachód są krótkie, o dużym spadku i licznych wodospadach. Do najważniejszych rzek należą: Glomma, Logan, Tana. Rzeki stanowią ważne źródło pozyskiwania energii, na wielu z nich wybudowano elektrownie wodne.

W południowej części kraju panuje klimat morski, umiarkowany ciepły, w części środkowej i północnej – umiarkowany chłodny, na krańcach północno-wschodnich – polarny.

Szata roślinna jest stosunkowo uboga. Lasy zajmują 22% powierzchni kraju, składają się w 70% z drzew iglastych będących odpowiednikiem tajgi, zaś w wyższych partiach powyżej 900 m n. p. m. występuje roślinność arktyczna.

Specyficzne warunki naturalne i rzeźba terenu sprawiają, że tylko około 3 % powierzchni kraju może być wykorzystane pod uprawę. Dużym bogactwem Norwegii są łowiska północnego Atlantyku, które pozwalają osiągać połowy przekraczające 2,6 mln ton ryb rocznie, co stawia Norwęgę na pierwszym miejscu w Europie i drugim na świecie w przeliczeniu na 1 mieszkańca (ponad 550 kg rocznie). Ukształtowanie terenu nie sprzyja znacznej rozbudowie sieci dróg kołowych i linii kolejowych. Długość linii kolejowej przekracza 4 tys. km, a dróg kołowych 92 tys. km. Powierzchnia Norwegii wynosi 323,9 tys. km² zajmując 60 miejsce na świecie.

Pod względem liczby mieszkańców Norwegia zajmuje 116 miejsce na świecie z liczbą mieszkańców 4590 milionów (2007 r.). Gęstość zaludnienia jest bardzo mała i wynosi 14 osób na km²¹.

Jest krajem jednolitym pod względem narodowościowym. Większość stanowią Norwegowie (97%). Obszary położone wysoko w górach i na dalekiej północy są bardzo rzadko zaludnione, a nawet bezludne.

Należy do czołówki krajów świata pod względem długości życia, które dla kobiet wynosi 82 lata, a dla mężczyzn 76 lat. Norwegia należy do grupy najlepiej rozwiniętych krajów świata. Produkt narodowy brutto przypadający na 1 mieszkańca jest jednym z najwyższych w świecie, po Luksemburgu.

Kraj podzielony jest na 19 województw (fylkler) z jednym miastem wydzielonym Oslo – stolicą² oraz 47 komun (gmin) miejskich i 397 komun (gmin) wiejskich.

W Norwegii wyróżnia się 5 regionów gospodarczych (landsdelen): Ortland, Sorland, Vertland, Trondelag i Nordland³.

Norwegia jest członkiem NATO i ONZ; nie należy do Unii Europejskiej.

¹ <http://pl.wikipedia.org/wiki/Norwegia>.

² W. Maik: ABC Świat Europa t. II. Wyd. Kurpisz, Poznań 1999.

³ Encyklopedia Geograficzna Świata, Europa, Kraków 1996.

Zjawiska naturalne

Do jednych z bardziej znanych zjawisk naturalnych występujących w Norwegii należą dni i noce polarne. Na odległej północy kraju, w regionie Finnmark latem słońce nie zachodzi przez ponad 2 miesiące. Okres ten skraca się wraz z przesuwaniem na południe.

W Trondheim, latem noce są bardzo jasne i nie zapada całkowita ciemność. Dla mieszkańców oznacza to problem ze snem. Dla turystów zjawisko to jest niezapomnianym wrażeniem i przeżyciem, dlatego też wiele osób wybiera się za koło podbiegunowe specjalnie po to, by nocą obserwować przepiękne krajobrazy, widoki i panoramy. Najbardziej znanym miejscem obserwacji jest Przylądek Północny.

Podczas nocy polarnej na północnych krańcach kraju nawet kilka miesięcy panuje ciemność. Brak światła negatywnie wpływa na mieszkańców i często jest przyczyną depresji.

Innym bardzo fascynującym zjawiskiem naturalnym jest zorza polarna. Zjawisko to można obserwować zimą w całej północnej Norwegii. Zorza polarna jest najlepiej widoczna między listopadem, a lutym głównie w najbardziej na północ wysuniętym regionie Finnmark. Czas trwania zorzy może wahać się od kilku minut do kilkunastu godzin⁴.

Rozwój turystyki

Turystyka w Norwegii zaczęła się rozwijać na szeroką skalę w drugiej połowie XIX wieku⁵.

W 1861 r. powstała pierwsza organizacja turystyczna – „Poznaj Swój Kraj” – grupująca osoby czynnie uprawiające turystykę górską. W 1938 r. zarejestrowano 269 tys. obcokrajowców. W 1950 r. liczba turystów zagranicznych przekroczyła 1 mln osób. Zwiększającej się ustawicznie frekwencji zagranicznych turystów towarzyszył wzrost dochodów uzyskiwanych z turystyki zagranicznej, z 41 mln USD w 1958 r. do ok. 100 mln USD w 1964 r. i 150 mln USD w 1970 r. Wpływy z turystyki w 2000 r. wynosiły 2050 mln USD, a w 2003 r. - 2541 mln USD⁶.

Obecnie turystyczna baza noclegowa liczy ponad 500 tys. miejsc noclegowych, z czego ponad 25% stanowią obiekty hotelowe. Norwegia jest wiodącym krajem w ilości noclegów w hotelach dla gości z zagranicy. W 2006 r. 7,7 mln turystów z zagranicy zatrzymało się w hotelach, campingach, z czego w regionie Trondelag 6%.

⁴ Vinteroplevelser Grong.

⁵ J. Warszzycka: Geografia turystyczna świata. Część I, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2000, s. 256.

⁶ Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2006 r., Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007.

Najwięcej turystów przybywa w czerwcu, lipcu i sierpniu. Najmniejszy ruch obserwuje się od września do grudnia.

Liczba turystów – przyjeżdżających do Norwegii w 2000 r. ogółem wynosiła 3104 tysięcy, z czego z Europy 2855 tys., a z Ameryki 141 tys.

W 2002 r. liczba turystów uległa wzrostowi i wynosiła 3107 tys., z czego z Europy 2872 tys. zaś z Ameryki 124 tys.⁷. Najwięcej turystów przybywa do Norwegii z sąsiednich krajów: ze Szwecji (25%), Niemiec (16%), Danii (14%) oraz Wielkiej Brytanii (8%), a z Polski zaledwie 2 %.

W 2006 r. turyści zagraniczni przybywali: samochodami 2 mln, samolotami 1 mln, statkami 180 mln. Średni pobyt wynosił 7 dni.

Ważnym czynnikiem stymulującym wzrost liczby turystów są tanie linie lotnicze.

W 2006 r. w hotelach udzielono łącznie 19,3 mln noclegów. W opisywanym poniżej regionie Trondelag udzielono 1595286 noclegów co stanowi 8% w skali kraju, w stosunku do 2005 r. odnotowano 5% wzrost.

Najwięcej jednak turystów zatrzymuje się u rodzin i znajomych. W 2006 r. 25% skorzystało z noclegów u rodzin i znajomych, co jest 5% wzrostem w stosunku do 2005 r. i 54% wzrostem w porównaniu z 2001 r.

Wg Raportu Key Figures Norvegeion Tourism z 2006 r. wzrastają wydatki na rozwój turystyki: w 2006 r. – 40 mln Norweskich Koron, w 2005 r. – 38 mln, a w 2004 r. – 32 mln. W analizowanym okresie zanotowano wzrost wydatków o 12,5%.

Głównym założeniem władz jest zwiększenie nacisku na budowanie wizerunku Norwegii jako kraju mającego ogromny potencjał dla rozwoju turystycznego.

Władze Norwegii zakładają, że do 2010 r. liczba zagranicznych turystów wzrośnie co najmniej o 1 mln. Dlatego też Norwegia wybrała 4 strategiczne produkty na okres 2006 – 2010. Są nimi:

- odrodzenie inicjatyw organizacji wycieczek objazdowych,
- turystyka poznawcza,
- turystyka kongresowa, wystawy, targi,
- turystyka związana z krótkim wypoczynkiem.

Norwegia stawia na innowacyjność, rozwój turystyki w całym kraju ze szczególnym uwzględnieniem szeroko pojętej promocji. Część pozyskanych środków z turystyki zamierza przeznaczyć na dalszy rozwój infrastruktury turystycznej⁸.

Rada Regionów

W Norwegii nie ma struktur powiatowych, dlatego też gminy tworzą Rady Regionów. Jedną z nich jest powstała w 1996 roku, na terenie subregionu Indire

⁷ Ibidem.

⁸ Key Figures Norvegeion Tourism 2006 visitnorway.com..

Namdal. W skład tej Rady wchodzi 6 gmin: Grong, Snasa, Lierne, Namsskogan, Hoylandet, Royrvik, w których zamieszkuje łącznie 9 tys. mieszkańców. Gminy te posiadają znaczące walory turystyczno-krajoznawcze z licznymi atrakcjami turystycznymi, pozwalające Radzie ukierunkować się na rozwój turystyczny regionu.

Celem Rady Regionów jest wszechstronna współpraca wszystkich samorządów m.in. w sferze turystyki, edukacji, ekologii, promocji i opieki zdrowotnej.

Bardzo istotną rolą Rady Regionów jest prowadzenie praktyki polegającej na zatrzymaniu jak największej liczby mieszkańców w regionie.

Rada przyjmuje plany działania co 4 lata, dostosowując je do potrzeb regionu.

W skład Rady wchodzi wójtowie wszystkich gmin. Ważnym elementem ścisłej współpracy jest reprezentowanie regionu na forum województwa oraz pozyskiwanie środków na zadanie inwestycyjne.⁹

Model takiej współpracy bardzo się sprawdza, nikt nie kwestionuje potrzeby takiego działania z uwagi na to, że gminy często małe (liczące nawet kilkuset mieszkańców) nie byłyby w stanie samodzielnie zaspokajać potrzeb swoich mieszkańców, ani też nie dysponowałyby odpowiednią siłą argumentów na forum województwa czy też kraju. Ich głos mógłby być pomijany, jako region mają większe szanse wylansować się również na rynkach turystycznych.

Rada jest reprezentantem problemów i interesów zrzeszonych gmin dba o to, aby gminy były atrakcyjne dla mieszkańców oraz sfery biznesu, który chce lokować swoją działalność na danym terenie.

Problemy albo potrzeby młodzieży zgłaszane są przez młodzieżową Radę Regionów, w skład której wchodzi po jednym reprezentancie z gminy. Młodzieżowy zjazd Rady odbywa się raz w roku. Tematy do dyskusji wybiera młodzież. Twórcy tych struktur twierdzą, że nikt nie zna potrzeb młodzieży lepiej niż ona sama.

Działalności Rady Regionów towarzyszy dewiza, że lepiej współpracować niż konkurować.

Polityka państwa ukierunkowana jest na zapewnienie wszelkich usług mieszkańcom małych miejscowości, aby w ten sposób ograniczyć migrację, szczególnie młodzieży do dużych miast.

Grong

Grong to jedna z 430 gmin norweskich. Znajduje się ona w regionie Trondelag, leży 200 km od Trondheim. Grong należy do subregionu Indre Namdal, który obejmuje swym zasięgiem 6 gmin. Grong leży w centrum tego subregionu. Zamieszkuje go 2500 mieszkańców, zajmuje 1140 km², 80% gminy zajmują lasy iglaste.

⁹ Annual Report 2005/6, KS International Projects.

Grong w swoim herbie ma 3 jodły (Grong w j. norweskim znaczy jodła). Gmina Grong położona jest w dolinie, w kształcie litery U – która ukształtowała się po ostatnim zlodowaceniu. Tu splatają się dwie główne rzeki Namsen- królowa rzek i Sanddola. Ogromną atrakcją są jeziora, rzeki, walory krajobrazowe z możliwością uprawiania turystyki kwalifikowanej: narciarstwa, łowiectwa, wędkarstwa. Dlatego też Grong przyciąga coraz więcej turystów szukających ekstremalnych wrażeń. Oferując również niezliczone atrakcje wszystkim, którzy chcą po prostu spędzić urlop.

Bezkresne i kręte brzegi rzek, jezior, wodospadów – to wspaniałe miejsca dla wędkarzy i wielbicieli sportów wodnych, a góry stanowią wyzwanie dla zwolenników pieszych wycieczek i wspinaczek. Duża ilość rzek oraz akwenów wodnych w Grong i okolicach oferują różnorodne warunki do uprawiania sportów wodnych.

Bardzo atrakcyjne są łódki oraz kolejki. Szczególnie atrakcyjne są trasy kajakowe po królowej rzek Namsen, która płynie ponad 500 km do morza. Łódki i kajaki można wypożyczyć w kilku wypożyczalniach i udać się na całodniowe wycieczki. Ponieważ Norwegia uchodzi za kolebkę narciarstwa szczególną rolę odgrywają tu sporty zimowe. Gmina Grong jest współwłaścicielem wyciągu narciarskiego, znajdującego się tylko 10 km od centrum Bjorgan.

Główną działalnością człowieka na przestrzeni wielu wieków było łowiectwo i rybołówstwo oraz rolnictwo.

Miejscowość ta znana jest w Europie od 1830 r., kiedy to angielski turysta przybył jako pierwszy i złowił na rzece Nomsen kilkunasto kilogramowego łososa. W swej książce opisał walory w całym regionie, ze szczególnym uwzględnieniem możliwości połowów łososa. Informacja ta spowodowała, że do Grong zjeżdżają się bogaci turyści szczególnie z Anglii i Niemiec.

W 1920 r. przez gminę wybudowana została linia kolejowa, dzięki czemu liczba mieszkańców wzrosła i nastąpił szybki rozwój gospodarczy tych terenów.

Również kilka lat temu przeprowadzono strategicznie ważną inwestycję drogową – drogę E6, która prowadzi do Szwecji.

Inwestycje te spowodowały, że Grong stał się bardzo ważnym węzłem komunikacyjnym.

Rada Gminy w swej strategii bardzo ważną wagę przywiązuje do wszechstronnego rozwoju gminy. W ścisłej współpracy z województwem oraz Radą Regionu wybudowana została elektrownia wodna, dzięki czemu do budżetu gminy wpływa co roku 15 mln koron norweskich.

Ważną dziedzinę gospodarki gminy stanowi turystyka. Według uzyskanych danych z Urzędu Gminy w ciągu roku wpływy z turystyki w regionie wynoszą 100 mln koron norweskich.

Głównym źródłem dochodu mieszkańców jest leśnictwo, rolnictwo i turystyka.

Grong to turystyczna gmina znana w całej Norwegii z połowów łososia. Rzeka jest prywatną własnością mieszkańców, którzy założyli spółkę i czerpią z niej duże korzyści finansowe, zapewniając bardzo bogatą ofertę turystyczną wynajmując łódki do połowów oraz rybackie chaty. Rozpiętość cenowa za jednodniowy połów łososia wynosi od 500 do 5000 koron za dobę.

Największy sezon turystyczny przypada na okres letni czerwiec-sierpień.

W gminie w ostatnich latach wybudowany został ekskluzywny Hotel „Grong” z 50 miejscami noclegowymi oraz 200 miejscami konsumpcyjnymi.

W sezonie letnim baza hotelowo-turystyczna wykorzystana jest w 95%, najczęściej turystów przyjeżdża na łowienie łososia z Anglii, Niemiec i Szwecji.

W 2006 r. wybudowane zostało centrum gminy, w którym mieszczą się centra handlowe, apteki, restauracje, stacje benzynowe. W urzędzie gminy jeden z wydziałów zajmuje się rozwojem gospodarczym i turystyką.

Gmina ważną rolę przykłada również do ekologii, ubiega się o nadanie certyfikatu ISO – jako gminy ekologicznej.

Na terenie gminy funkcjonuje prywatne centrum informacji turystycznej, a wyspecjalizowana firma na zlecenie gminy prowadzi promocję gminy uczestnicząc w targach turystycznych oraz prowadzi stronę internetową gminy.

Gmina Grong posiada: 3 hotele, 8 pensjonatów, 5 campingów, pola biwakowe, wyciąg narciarski oraz liczne atrakcje turystyczne; wodospady, kaniony. Dysponuje ponad 300 miejscami noclegowymi, wykorzystanie tej bazy w ciągu roku wynosi 70%.

Wykorzystanie projektów FYSAK jako ważnego elementu rozwoju i promocji gminy Grong

Władze gminy Grong bardzo dużą wagę przykładają do aktywizacji fizycznej wszystkich mieszkańców jak również turystów wypoczywających na terenie gminy. W celu zapewnienia dobrej kondycji mieszkańców realizowanych jest szereg projektów. Jednym z nich jest projekt pod nazwą Fysak. Zasadniczym hasłem tego projektu jest „Zdrowie to nie tylko brak chorób, ale i również dobry stan pomimo choroby”. Duże środki finansowe angażowane są na profilaktykę od najmłodszych lat, dzięki czemu wydatki na leczenie obywateli są mniejsze. Projekt w całości finansowany jest z budżetu państwa.

Część zadań z programu realizuje gmina sama przy udziale swoich pracowników, a część zleca organizacjom pozarządowym. Zarząd realizujący program tworzą przedstawiciele gmin, organizacji pozarządowych, klubów sportowych, przedstawiciele organizacji młodzieżowych związków chorych na cukrzycę właściciele obiektów hotelarskich, gospodarstw agroturystycznych.

W ramach programu ustalony jest harmonogram imprez i uroczystości, które mają na celu zachęcanie do codziennej aktywności fizycznej w wymiarze co najmniej: 30 minut dla dorosłych oraz 60 minut dla dzieci.

Program realizowany jest pod różnymi hasłami (tytułami) np. „otwarta hala sportowa”, „tydzień zdrowia dla młodzieży”. Organizowane są różne formy aktywności fizycznej również dla turystów (m.in. łowienie ryb, nauka jazdy na nartach, wycieczki piesze dla turystów indywidualnych i zbiorowych).

W trosce o emerytów i rencistów tworzone są zintegrowane grupy zachęcające do aktywności ruchowej.

Program nie zapomina również o bezrobotnych, pomaga przezwyciężyć frustrację wynikającą z braku pracy poprzez tworzenie i integrację grup samopomocowych. Organizowane są również wycieczki dla chorych, których celem jest pomoc w przezwycięzeniu choroby. Udział w zajęciach jest dobrowolny, każdy decyduje czy weźmie udział w zajęciach. Plany wycieczek i innych atrakcji ustalane są co najmniej na pół roku. Uczestnik ma możliwość przeprowadzenia podstawowych badań lekarskich oraz sprawdzenie wydolności swojego organizmu.

Ogromnym zainteresowaniem cieszą się również organizowane grupy taneczne pod nazwą „od kolebki do starości”. Przybywający turyści mają także możliwości uczestniczenia w kursach tańca regionalnego.

Gmina ma do dyspozycji szkołę, hale sportowe, stadiony, kluby młodzieżowe, kino (Grong Kino), gminny dom kultury oraz 5 świetlic, szkołę muzyczną oraz przedszkole muzyczne i obiekty turystyczne.

Dodatkową atrakcją turystyczną jest muzeum ludowe, w którym znajdują się eksponaty dziedzictwa kulturowego oraz przedmioty codziennego użytku, które służyły przodkom. Muzeum to kilka razy w roku organizuje imprezy folklorystyczne.

W tworzeniu pozytywnego wizerunku gminy, w trosce o zdrowie człowieka i rozwój dziedzictwa kulturowego realizowane są również programy: „Folk 2 og FYSAK” lub „Projekt – ludzie 2” polegający na wykorzystaniu działań kulturowych do aktywności fizycznej, ponieważ zdrowie oraz kultura wpływa na wyższą jakość życia. Projekt ten realizowany jest przy udziale 20% środków własnych gminy, pozostała kwota zabezpieczona jest przez budżet państwa.

Wiele programów można realizować dzięki aktywności społeczeństwa.

W samym Grong funkcjonuje 100 organizacji pozarządowych, w których działalność włączona jest ok. 40% społeczeństwa.

Dzięki takiej polityce państwa Norwegia należy do krajów, w których mieszkańcy żyją najdłużej spośród innych krajów europejskich.

W ramach programu funkcjonują grupy docelowe w różnym wieku, w dużym stopniu są to osoby niepełnosprawne, również z niedorozwojem umysłowym i problemami psychicznymi¹⁰. Dla zainteresowanych organizowane są wieczory literackie, występy regionalnych zespołów połączone z nauką tańca regionalnego, turnieje szachowe i konkursy wiedzy o regionie. Z badań jakie zostały

¹⁰ Grong guiden, turistkontor

przeprowadzone wynika, że ludzie aktywni fizycznie i kulturalnie mają lepsze samopoczucie. Kultura przyczynia się do tego, że żyje się lepiej i zdrowiej. Zadowoleni uczestnicy programów lepiej oceniają pracę Urzędu Gminy Grong. Bardzo dużą wagę przywiązuje się również do organizacji patriotycznych uroczystości, a w szczególności do obchodów Dnia Narodowego, który przypada na 17 maja.

Podsumowanie

Norwegia należy do grupy najbardziej rozwiniętych krajów świata. Bogate walory krajoznawcze, wynikające z położenia geograficznego, sprawiają iż ważną dziedziną gospodarki Norwegii jest turystyka. Liczba turystów zagranicznych (głównie z krajów sąsiadujących) z roku na rok wykazuje tendencje wzrostowe. Obok walorów krajoznawczych i możliwości uprawiania turystyki aktywnej wzrost liczby turystów uwarunkowany jest dobrze rozwiniętą bazą noclegową.

Głównym zadaniem władz jest zdynamizowanie działań związanych z budowaniem wizerunku Norwegii jako kraju o ogromnym potencjale dla rozwoju turystyki. Również w badanej gminie Grong turystyka zajmuje priorytetowe miejsce. Głównym źródłem dochodów mieszkańców gminy są: leśnictwo, rolnictwo i turystyka. Grong to gmina turystyczna, zaś jej główną atrakcją przyciągającą turystów są połowy łososia. W ofercie turystycznej obok zakwaterowania znajdują się m.in. wynajem łódek do połowów oraz rybackich chat.

Aktywność społeczna mieszkańców gminy jest imponująca – na jej terenie funkcjonuje 100 organizacji pozarządowych, w których działalność włączonych jest ok. 40% społeczności. Jedną z form tej działalności jest udział w projektach mających na celu wzrost aktywności fizycznej mieszkańców oraz turystów wypoczywających na terenie gminy.

Literatura

- Annual Report 2005/6, KS International Projects.
- Encyklopedia Geograficzna Świata , Europa, Kraków 1996.
- Grong guiden, turistkontor.
- Key Figures Norvegiens turisme 2006 visitnorway, Oslo 2008.
- Maik W.: ABC Świat Europa t. II. Wyd. Kurpisz, Poznań 2003.
- Rocznik Statystyki Międzynarodowej 2006 r. Główny Urząd Statystyczny, Warszawa 2007.
- Sowa W., Konieczny K.: Przewodnik Ilustrowany. Norwegia. Wyd. PASCAL, Bielsko-Biała 2007.
- Vinteropplevelser Grong.
- Warszawicka J.: Geografia turystyczna świata. Część I, PWN, Warszawa 2000.
- <http://pl.wikipedia.org/wiki/Norwegia>

Streszczenie

Norwegia należy do jednego z najbogatszych, a zarazem najmniej zaludnionych państw Europy. Polityka państwa, województw, regionów i gmin ukierunkowana jest na zapewnienie wszelkich usług mieszkańcom małych miejscowości w celu ograniczenia migracji do dużych miast. Jednocześnie podejmowanych jest wiele działań zachęcających do osiedlania się na terenach mało zaludnionych. W celu lepszego rozwoju małe gminy tworzą Rady Regionów, aby współpracować a nie konkurować. Takie działania przynoszą wymierne efekty. Ponad 40% mieszkańców działa w organizacjach pozarządowych.

Grong posiada wiele walorów turystyczno-krajoznawczych, które są magnesem przyciągającym turystów, a szczególną atrakcją stanowią połowy łosia oraz polowanie na łosia.

Summary

Norway is one of the richest countries in Europe, and yet after Iceland the least populated. Therefore country, voivodeship, and community policy is directed to provide all necessary services for citizens of small towns and villages to decrease especially young people migration to large towns and cities and promoting settling down in less populated regions. In order to promote and stimulate small community development District Councils were formed to cooperate and not to compete with each other. Grong community is a good example of cooperation between local municipalities, voivodeships and citizens, because over 40% of citizens are locally active in all kinds of non-governmental organizations.

Grong region is known as „Salmon Paradise” In the whole Norway and abroad, Grong has also Great environmental potential especially in its outstanding landscape, which works like a gigantic magnet for tourists.